

İSTANBUL MEDENİYET
ÜNİVERSİTESİ

MEDENİYET KÜLTÜREL ARAŞTIRMALAR BELLETENİ

Bulletin of Medeniyet Cultural Studies

Sayt/Issue: 8

Cilt/Volume: 5

Haziran/June 2025

ISSN: 2792-0348

Medeniyet Belleten

**İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından
hazırlanmaktadır. It is published by Faculty of Arts and Humanities at Istanbul
Medeniyet University.**

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni Dergisi (MEDBEL) / Bulletin of Medeniyet Cultural Studies'te yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne aittir. Dergide yayınlanan makaleler, yayın kurulunun yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz. Bilimsel çalışmalar için kurallara uygun alıntı ve atıf yapılabilir. Dergide neşredilen makalelerdeki görüş ve düşünceler, yazarların şahsına ait olup, dekanlığımızı ve editörümüzü/alan editörlerimizi sorumlu kılmamaktadır.

Haziran 2025 / June 2025

ISSN: 2792-0348

DERGİ ADI / Title of the Journal
MEDENİYET KÜLTÜREL ARAŞTIRMALAR BELLETENİ
Bulletin of Medeniyet Cultural Studies

DERGİ DİLİ / Language of the Journal
Türkçe, İngilizce, İspanyolca, Almanca
Turkish, English, Spanish, German

YAYINCI / Publisher
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi
İstanbul Medeniyet University, Faculty of Arts and

Humanities

İMTİYAZ SAHİBİ / On Behalf of the Faculty
Prof. Dr. Selim KARAHASANOĞLU

EDİTÖR / Editor
Doç. Dr. Abidin KARASU
Dr. Öğr. Üyesi Oktay ÇINAR

EDİTÖR YARDIMCILARI / Editors
Doç. Dr. Betül
ÖZBAY

TÜRKÇE DİL EDİTÖRÜ / Turkish Editor
Arş. Gör. Gülşah TOPUZ
Esma BEKTAŞ

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ / English Editor
Dr. Öğr. Üyesi Oktay ÇINAR

MİZANPAJ / Layout
Nedime ÖZDEMİR

WEB ADRESİ / Web address
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/medbel>

E-Posta / E-mail
medeniyetbelleten@gmail.com

YAZIŞMA ADRESİ / Address
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Güney Yerleşkesi, Dumlupınar Mah.
D-100 Karayolu No:98, 34720
Kadıköy/İstanbul/Türkiye

TELEFON / Telephone
+90 216 280 2685/2599

DERGİYE ERİŞİM MODELİ
Access Model to the Journal
Açık Erişim / Open Access

ÜCRET POLİTİKASI / Charge Policy
Yazarlardan ücret talep edilmez / No fees will be
charged from the authors

ALAN EDİTÖRLERİ KURULU / Field Editors

Doç. Dr. Fatih DURGUN (Tarih/History)
Doç. Dr. Kenan YILDIZ (Bilgi ve Belge Yönetimi /
Information and Document Management)
Doç. Dr. Olcay ÖZTUNALI (İspanyol Dili ve Edebiyatı/
Spanish Language and Literature)
Doç. Dr. Turgay ŞAFAK (Fars Dili ve Edebiyatı /
Persian Language and Literature)
Dr. Öğr. Üyesi İ. Berk ÖZCANGİLLER
(Felsefe/Philosophy)
Dr. Öğr. Üyesi Resul YELEN (Sanat Tarihi/
Art History)
Doç. Dr. Oğuz YARLIGAŞ (Tarih/History)
Dr. Öğr. Üyesi Cenk BEYAZ (Sosyoloji/Sociology)
Dr. Öğr. Üyesi Gülşah Kıran ELKOCA (Alman Dili ve
Edebiyatı/German Language and Literature)
Arş. Gör. Mustafa Gökmen COŞGUN
(Psikoloji/Psychology)

YAYIN KURULU ÜYELERİ / Editorial Board

Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Turhan Kaçar
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İ. Hakkı Kadı
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Bilgin Aydın
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. M. Hakkı Akın
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kadir Pektaş
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye Prof.
Dr. F. Işıl Bilican Yurteri
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Muharrem Dayanç
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Olivier Bouquet
Université Paris Diderot, Fransa Prof.
Dr. Asiye Kakırman Yıldız Marmara
Üniversitesi, Türkiye Prof. Dr. Ayşehan
Deniz Abık Çukurova Üniversitesi,
Türkiye Prof. Dr. Ayşe Ayçiçeği-Dinn
İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Jure Zovko
Zadar Üniversitesi, Hırvatistan
Doç. Dr. Bahattin Yalçınkaya
Marmara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Müstakim Arıcı
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Menent Şükriyeva
Şumnu Üniversitesi, Bulgaristan
Dr. Özgen Felek
Yale Üniversitesi, A.B.D.
Dr. Tuba Tokgöz
IPTAR, A.B.D.

DANIŞMA KURULU ÜYELERİ / Advisory Board

Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Turhan Kaçar
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Bilgin Aydın
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. M. Hakkı Akın
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Lütü Sunar
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kadir Pektaş
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İ. Hakkı
Kadı İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Türkiye Prof. Dr. F. Işıl Bilican Yurteri
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hayrunnisa Alan
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Muharrem Dayanç
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe
Ayçiçeği-Dinn *İstanbul Ticaret*
Üniversitesi, Türkiye Prof. Dr.
Stephen Mitchell
Exeter Üniversitesi, UK,
(Emeritus)
Prof. Dr. Geoffrey
Greatrex
Ottawa Üniversitesi,
Canada
Prof. Dr. Jure Zovko
Zadar Üniversitesi, Hırvatistan
Prof. Dr. Orlin Sabev
Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan
Prof. Dr. Edina
Solak Zenica Üniversitesi, Bosna
Hersek Prof. Dr. Ekrem
Čaušević
Zagreb Üniversitesi,
Hırvatistan Prof. Dr. Lindita
Xhanari Latifi *Tiran*
Üniversitesi, Arnavutluk
Prof. Dr. Suzan Canhasi
Priştine Üniversitesi, Kosova
Dr. Özgen Felek
Yale Üniversitesi, A.B.D.
Dr. Tuba Tokgöz
IPTAR, A.B.D.

BU SAYININ HAKEMLERİ / Referees of This Issue

Prof. Dr. Ömer Çaha
İstanbul Ticaret Üniversitesi
Doç. Dr. Emel Kökpınar Kaya
Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşegül İnginar Kemaloğlu
Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Ufuk Elyiğit
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür Kıran
Samsun Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür Oral
İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. M. Sait Türkhan
İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Bünyamin Ayçiçeği
İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Göker İnan
Türkiye Yazma Eserler Kurumu
Dr. Öğr. Üyesi Ruhan Güçlü
Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine Şahin
Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Derviş Tuğrul Koyuncu
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kaya
Mersin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serkan Osmanlıoğlu
Milli Savunma Üniversitesi

EDİTÖRDEN

Saygıdeğer Bilim İnsanları,

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde yayımlanan *Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni* (MEDBEL) / *Bulletin of Medeniyet Cultural Studies*'in sekizinci sayısı ile karşınızda olmaktan büyük bir memnuniyet duyuyoruz. Bilimsel yayıncılık serüvenimize başladığımız günden itibaren, farklı disiplinleri buluşturan bir anlayışla özgün ve derinlikli çalışmalara yer vermeyi öncelikli hedefimiz olarak belirledik. MEDBEL, akademik düşünceye yeni yönler kazandırmayı ve nitelikli tartışmalara zemin hazırlamayı amaçlayan bir platform olarak yayın hayatına istikrarlı bir şekilde devam etmektedir.

Yayın hayatına başladığı günden bu yana geniş bir akademik çevrenin ilgisini çeken dergimiz, kısa sürede çeşitli indekslerde yer bularak görünürlüğünü artırmıştır. *ASOS Index*, *ResearchBib* ve *ROAD* gibi önemli dizinlerde listelenmesiyle hem ulusal hem de uluslararası düzeyde erişilebilirliği güçlendirilmiştir. Dördüncü sayımızdan itibaren *MLA International Bibliography* tarafından da taranmaya başlanması, MEDBEL'in akademik camiada saygın bir konum edinmesine katkı sağlamıştır. Önümüzdeki sayılarda da bu ivmeyi koruyarak farklı uluslararası indekslerde yer almayı ve daha fazla araştırmacıya ulaşmayı amaçlıyoruz.

Sekizinci sayımızda, disiplinlerarası bakış açısını yansıtan ve farklı alanlarda yürütülen özgün araştırmaları bir araya getirmekten mutluluk duyuyoruz. Bu sayıda, Tarih, Sanat Tarihi, Sosyoloji ve Dilbilim gibi sosyal bilimlerin temel alanlarını kapsayan altı nitelikli makale yer almaktadır. Üçü Tarih, biri Sanat Tarihi, biri Sosyoloji ve biri Dilbilim alanında kaleme alınan bu çalışmalar; hem konularına getirdikleri özgün yaklaşımlar hem de yöntemsel titizlikleriyle dikkat çekmektedir. Her bir makale, alanında derinlikli bir literatür bilgisine ve sağlam bir akademik zemine dayanmakta olup, ilgili disiplinlerin bilgi birikimine anlamlı katkılar sunmayı hedeflemektedir. MEDBEL olarak bu çeşitliliği, bilimsel zenginliğin ve eleştirel düşüncenin gelişimine katkı sağlayan bir unsur olarak görmekteyiz.

Dilbilim alanında Nurbanu Korkmaz tarafından kaleme alınan “*Bir Işıktan Fazlası: Bilim ve Bilim İnsanın Benzetme Temelli Kavramsallaştırılması Üzerine Dilbilimsel Bir İnceleme*” başlıklı çalışma, üniversite öğrencilerinin “bilim” ve “bilim insanı” kavramlarına yönelik algılarını Yapı Eşleme Kuramı çerçevesinde çözümlemektedir. Öğrencilerin benzetmeler aracılığıyla oluşturduğu bilişsel temsiller, bilimsel kavramların toplumsal inşasında metaforların ne denli etkili olduğunu ortaya koymakta ve bu kavramların anlam dünyasını dilsel düzeyde sorgulamaya açmaktadır.

Sanat Tarihi disiplinine katkı sunan bir diğer makale ise Evin Telli'nin “*Midyat Yemişli (Enhil/Anhil) Mor Kuryakus Kilisesi Kudşkudşin'i Üzerine Bir Değerlendirme*” başlıklı çalışmasıdır. Süryani kültürel mirasının önemli bir temsilcisi olan bu kilise yapısı, özellikle ahşap işçiliği, süsleme teknikleri ve litürjik işlevselliği bakımından analiz edilmiş; kudşkudşin bölümünün sanat tarihi ve ritüel pratik açısından taşıdığı özgün nitelikler dikkatle ortaya konulmuştur.

Tarih alanında ise üç ayrı makale bu sayıda dikkat çekmektedir. Elif Kanat tarafından hazırlanan “*18. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda Mumhanelerin Mekânsal Dağılımı*” başlıklı çalışma, kent tarihi ve mekânsal ekonomi perspektifinden Osmanlı İstanbul'undaki mum üretim merkezlerini incelemektedir. Üretim alanlarının hammaddelere erişim, ulaşım hatları

ve idarî yapılarla olan ilişkisi üzerinden yapılan analizler, mumhanelerin kent dokusu üzerindeki yapısal etkilerini tarihsel belgeler ışığında gözler önüne sermektedir.

Recep Kankal'ın tarih disiplini kapsamında kaleme aldığı “*Romanya Türk-Tatar Basınında Dinî Muhtevalı Yazılar: Bora Dergisi Örneği*” başlıklı makalesi, 1938–1939 yıllarında yayımlanmış olan kısa ömürlü Bora dergisi üzerinden azınlık basını ile dinî kimlik inşası arasındaki ilişkiyi irdelemektedir. Osmanlı Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Romence metinler üzerinden yürütülen analiz, söz konusu yayın organının yalnızca dinî içerikler üretmekle kalmadığını, aynı zamanda Türk-Tatar kültürel hafızasının korunmasında da önemli bir rol üstlendiğini göstermektedir.

Yine Tarih alanında katkı sunan bir diğer çalışma da Gökhan Toka'nın “*Kültürlerarası Finans ve İktidar Ağları: 18. Yüzyıl Osmanlı Kıbrısı'nda Muhassıllar, Konsoloslar ve Polişe Sisteminin Rolü*” başlıklı makalesidir. Venedik Konsolosluğu arşiv belgeleri ışığında yürütülen bu araştırma, Osmanlı mali yönetimi ile Batılı konsolosluklar ve tüccarlar arasında şekillenen finansal ilişkileri incelemektedir. Çalışma, ada üzerindeki para transferlerinin ardındaki diplomatik ve mali ağ yapılarını detaylandırarak, erken modern dönemdeki iktidar ilişkilerini anlamamıza katkı sağlamaktadır.

Bu sayının dikkat çeken sosyolojik katkılarından biri ise Emine Yılmaz tarafından hazırlanan ve Sosyoloji alanında kaleme alınan “*Dedikodu Kültürü ve Sosyal Dinamikler: İstanbul Örneği*” başlıklı makaledir. Türkiye’de dedikodu olgusunun toplumsal meşruiyetini ve şiddetle olan dolaylı bağına ele alan bu çalışma, söylemin bağlamsal koşullarda nasıl şekillendiğini ortaya koymakta; dedikodunun bireysel ve toplumsal düzeyde çok boyutlu işlevler üstlendiğini vurgulamaktadır. Gluckman ve Paine’in kuramsal yaklaşımları eşliğinde değerlendirilen saha verileri, dedikodunun yalnızca bir iletişim biçimi değil, aynı zamanda bir tür sosyal denetim aracı olarak da işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Sekizinci sayıda yer verilen makaleler, MEDBEL’in disiplinlerarası yaklaşımını ve akademik çeşitliliğe verdiği önemi bir kez daha açık biçimde ortaya koymaktadır. Dilbilimden sosyolojiye, tarihsel analizlerden sanat tarihi yorumlarına uzanan geniş bir yelpazede sunulan bu özgün araştırmalar, yalnızca alanlarına katkı sunmakla kalmamakta; aynı zamanda yeni tartışma alanları açarak sosyal bilimlerin dinamik doğasına ışık tutmaktadır. MEDBEL olarak, bilginin çoğulcu yapısını önceleyen bir yayın politikasıyla ilerlemeye; bilimsel titizlikten ödün vermeden nitelikli içerikler üretmeye devam edeceğiz. Sekizinci sayımızın bu doğrultuda okuyucularımıza yeni düşünme ufukları kazandırmasını temenni ediyor; katkı sunan değerli yazarlarımıza ve emeği geçen hakemlerimize gönülden teşekkür ediyoruz. Yeni sayılarda buluşmak dileğiyle.

Doç. Dr. Abidin KARASU
Dr. Öğr. Üyesi Oktay ÇINAR
Editörler

MEDBEL
Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni
(Bulletin of Medeniyet Cultural Studies)

Sayı / Issue: 8

Cilt / Volume: 5

Haziran/ June 2025

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Nurbanu KORKMAZ

More Than “A Light”: A Linguistic Analysis on the Analogy-Based Conceptualisation of *Science* and *Scientist* / 01-15

Bir Işıktan Fazlası: Bilim ve Bilim İnsanın Benzetme Temelli Kavramsallaştırılması Üzerine Dilbilimsel Bir İnceleme

Evin TELLİ

Midyat Yemişli (Enhil/Anhıl) Mor Kuryakus Kilisesi Kduşkudşını Üzerine Bir Değerlendirme /16-36

An Evaluation of the Kdushkudshın of Mor Kuryakus Church in Midyat Yemişli (Enhil/Anhıl)

Elif KANAT

18. Yüzyıl Osmanlı İstanbulu’nda Mumhanelerin Mekânsal Dağılımı / 37-54

Mapping the Spatial Distribution of Candle Workshops in 18th-Century Ottoman Istanbul

Recep KANKAL

Romanya Türk-Tatar Basınında Dinî Muhtevalı Yazılar: Bora Dergisi Örneği / 55-74

Articles with Religious Content in Romanian Turkish-Tatar Press: The Case of Bora Magazine

Gökhan TOKA

Kültürlerarası Finans ve İktidar Ağları: 18. Yüzyıl Osmanlı Kıbrısı'nda Muhassıllar, Konsoloslar ve Poliçe Sisteminin Rolü / 75-93

Cross-Cultural Finance and Power Networks: The Role of Muhassıls, Consuls, and the Bills of Exchange System in 18th-Century Ottoman Cyprus

Emine YILMAZ

Dedikodu Kültürü ve Sosyal Dinamikler: İstanbul Örneği / 94-107

Gossip Culture and Social Dynamism: The Case of İstanbul

DİZİNLER

Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni aşağıdaki dizinlerce taranmaktadır.

ASOS
indeks

More Than “A Light”: A Linguistic Analysis on the Analogy-Based Conceptualisation of *Science* and *Scientist*

Bir Işıktan Fazlası: *Bilim* ve *Bilim İnsanın* Benzetme Temelli Kavramsallaştırılması Üzerine Dilbilimsel Bir İnceleme

Nurbanu KORKMAZ*

ÖZ

Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin “bilim” ve “bilim insanı” kavramlarını nasıl kavramsallaştırdıklarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, Hacettepe Üniversitesi’nde Felsefe, Biyoloji ve Dilbilim bölümlerinden toplam 90 öğrenciye açık uçlu sorular içeren betimleyici bir anket uygulanmıştır. Katılımcılardan, “Bilim ... gibidir çünkü ... ” ve “Bilim insanı ... gibidir çünkü ...” ifadelerini tamamlamaları ve bu benzetmelerini gerekçelendirmeleri istenmiştir. Yapı Eşleme Kuramı (Structure Mapping Theory, Gentner, 1983) çerçevesinde gerçekleştirilen veri çözümlemesinde, katılımcıların bilim kavramını genellikle *ışık*, *doğa*, *nehir*, *uzay* ve *yaşam* gibi benzetmelerle tanımladığı belirlenmiştir. Bu benzetmeler, bilimin dinamik, sistematik ve yönlendirici yapısına işaret etmektedir. Öte yandan, bilim insanı kavramı *çocuk*, *astronot*, *madenci*, *sanatçı* ve *meşale/ışık taşıyıcısı* gibi benzetmelerle ifade edilmiştir. Bu benzetmeler, bilim insanının keşfetme, yaratıcı düşünme, sabır ve merak unsurlarını vurgulamaktadır. Çalışmanın sınırlılıkları arasında örneklem büyüklüğünün sınırlı olması, kullanılan anket sorularının kapsamının dar olması ve nicel analiz yöntemlerinin kullanılmaması yer almaktadır. Bu bağlamda, gelecekteki çalışmalarda daha geniş örneklemlemlerle ve nicel analizlerle daha kapsamlı değerlendirmeler yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Bilim, Bilim İnsanı, Kavramsallaştırma, Yapı Eşleme Kuramı, Benzetme*

ABSTRACT

This study aims to explore how university students conceptualise the notions of “science” and “scientist.” To accomplish this, a descriptive questionnaire including open-ended prompts was administered to 90 undergraduate students from the Philosophy, Biology, and Linguistics departments at Hacettepe University. The participants were asked to fill in the statements such as “Science is like... because ...” and “A scientist is like ... because ...” and to provide reasonable arguments for their analogies. The data analysis was conducted within the framework of Structure Mapping Theory (Gentner, 1983), focusing on identifying relational structures underlying the participants’ analogical expressions. The results of the present study showed that the concept of science was primarily associated

* Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, nkorkmaz.ling@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-7254-781X>).

with analogies such as *light*, *nature*, *river*, *space* and *life*, emphasising its dynamic, systematic and guiding nature. In contrast, the concept of the scientist was conveyed through analogies including *child*, *astronaut*, *miner*, *artist*, and *torchbearer*, emphasising qualities such as exploration, creativity, perseverance, and curiosity. The study has three main limitations: a relatively small sample size, the limited scope of the questionnaire, and the lack of quantitative analysis. Future research is recommended to include larger sample sizes and quantitative approaches to validate the findings more robustly.

Keywords: *Science, Scientist, Conceptualisation, Structure Mapping Theory, Analogy*

Extended Summary

The current study examines how university students studying in a variety of fields conceptualise 'science' and 'scientist', with a focus on the analogies. The study was conducted using Structure Mapping Theory (SMT), proposed by Gentner (1983), which provides a cognitive framework for understanding how people create meaning through analogy. Through analogical concepts, the study sought to investigate how students at Hacettepe University, studying in different subjects, namely philosophy, biology and linguistics, conceptualise science and scientists.

A total of 90 undergraduate university students participated in the study. The data were collected using a descriptive questionnaire that with open-ended questions such as "Science is like" and "A scientist is like" . After answering these questions, the participants were asked to provide their own reasonable arguments. This qualitative approach facilitated the identification of the underlying analogical mappings that underpinned participants' conceptualisations.

The analysis of the data revealed that the participants conceptualised science and scientists through a variety of analogies. As evidenced by analogies such as *light*, *nature*, *river*, *cosmos*, *space* and *life*, science was primarily associated with assertive, organised and guiding aspects. For example, the *river* analogy, for example, underlines the pervasive flow and transformative potential of science, while the *light* analogy emphasises science's role in illuminating knowledge and dispelling ignorance.

The scientists' conceptualisations, on the other hand, were structured by analogies that emphasised inquiry, perseverance and discovery. The most common analogies included *torchbearer*, *miner*, *artist*, *astronaut* and *child*. For example, the natural curiosity and adventurous spirit of the scientist were highlighted by the *child* analogy, which likened them to a child's sense of wonder and constant questioning. The *astronaut* analogy portrayed the scientist as a fearless adventurer exploring unexplored intellectual frontiers.

The results suggest that although the participants used various analogies, there was significant thematic overlap. Both *science* and *scientists* were portrayed as dynamic, evolving and influential forces steering intellectual and societal progress. These analogies are consistent with previous literature, which has often portrayed science as a transformative and boundary-pushing construct (Gonsoulin, 2001; Knudsen, 2003).

There are several limitations to the study, one of which is that the sample size is relatively small, which may impact on the extent to which the findings can be generalised. In addition, the reliance on open-ended prompts rather than structured quantitative analysis limits the depth of analysis. Future studies could use larger samples and quantitative methods, such as Likert-scale surveys, to confirm the observed analogous patterns and identify statistically significant differences between disciplines.

In conclusion, the research provides important insights into how university students conceptualise science and scientists through analogical mappings. The study advances understanding of the perception and articulation of scientific concepts in different academic

contexts by identifying common analogies and exploring their underlying relational structures. The implications of these findings extend to science education, where the strategic use of analogy may enhance conceptual clarity, promote interdisciplinary understanding, and foster sophisticated science literacies.

Introduction

Mustafa Kemal Atatürk's famous statement, “Hayatta en hakiki mürşid ilimdir” (The truest guide in life is science), encloses a profound legacy that should transcend time, from historical narratives to contemporary discourse and on to future generations. This message is prominently inscribed on the outer wall of the Faculty of Language and History-Geography at Ankara University, serving as a symbolic affirmation of the enduring importance of science as a guiding principle for humanity. The term “murshid” (guide) used in this context underscores the fundamental role of science as a compass that guides intellectual and social progress.

A closer look reveals the potential for further comparisons, although this one suggests that science is a significant cultural influence. It is undeniable that science has been a driving force throughout history, constantly evolving and serving human interests (Kuhn, 1962; Merton, 1973). Similarly, because of their innate interest and dedication to solve urgent problems, scientists are essential in forming society (Jensen et al., 2008; Polanyi, 1962). This dynamic relationship demonstrates how public perceptions of science and scientists, as well as the direction of scientific study, are influenced by cultural norms, societal needs, and technical environments (Latour & Woolgar, 1979). Understanding this mutual interaction is crucial to comprehending both the creation of scientific knowledge and the function of scientists in society as intermediaries between innovation and the general welfare (Jasanoff, 2004). This study explores how analogies are used to understand *science* and *scientists*. This pursuit is explained through the use of Structure-Mapping Theory (SMT).

SMT, a cognitive theory that explains how people learn and make sense of things through analogy, was proposed by Dedre Gentner in 1983. According to the theory, when people seek to understand a new situation or concept, they compare it to something that they already know. However, these analogies are not solely based on superficial similarities. Instead, they map the underlying relationship structures between the two situations. This process is called ‘structure mapping’.

Through this process of structure mapping, individuals can identify essential similarities that transcend superficial ones, thereby fostering deeper conceptual understanding. Instead of only matching objects or characteristics, this entails aligning relationship structures across two domains, according to Gentner (1983). Surface-level characteristics like form, color, or discrete characteristics that don't represent the underlying structure of relationships are referred to as superficial similarities. Structure mapping, on the other hand, places more emphasis on deeper, systematic correspondences that underpin analogical thinking, such as causal, functional, or hierarchical linkages. This kind of mapping facilitates conceptual transfer and encourages abstract thought by enabling students to make deductions from one domain and apply them meaningfully to another.

The present study focuses primarily on the source-target dichotomy, one of the three fundamental aspects of Gentner's (1983) theory: structural alignment, systematicity, and the source-target dichotomy. In this context, the analogy “A T is (like) a B” establishes a conceptual mapping in which T represents the target domain to be explained and B serves as the source domain that provides the basic structure for the analogy.

According to Gentner (1983), there are four distinct types of relational comparisons in SMT: literal similarity, analogy, abstraction, and anomaly.

1. *Literal Similarity* involves mapping a significant proportion of predicates from the base to the target, with minimal non-mapped predicates. This type of comparison highlights direct, observable resemblances between the two domains (Tversky, 1977).
2. *Analogy* refers to the transfer of relational predicates from the base to the target, with fewer or no object properties being mapped. This type emphasises structural alignment without preserving specific object attributes.
3. *Abstraction* is characterised by a comparison where all predicates from an abstract base domain are mapped onto the target domain, resulting in a highly generalised relational structure.
4. An *anomaly* involves comparisons in which both the base and target share minimal common predicates, leading to incongruent or illogical mappings.

Table 1, adapted from Gentner (1983, p. 161), illustrates these distinctions using the Rutherford analogy:

Table 1. Types of analogical comparisons in structure mapping theory and their relational mappings (adapted from Gentner, 1983)

Comparison Type	Object Mappings	Relational Mappings	Example
Literal Similarity	Many	Many	"The K15 solar system is like our solar system."
Analogy	Few	Many	"The atom is like our solar system."
Abstraction	Few	Many	"The atom is a central force system."
Anomaly	Few	Few	"Coffee is like the solar system."

Object mappings concentrate on surface-level commonalities, such matching items or components, and provide direct correspondences between particular pieces or things in two domains. For instance, in the above Table 1, both systems have stars, planets, orbits, and similar components. The elements correspond one-to-one in both identity and structure. Relational mappings, on the other hand, emphasize deeper structural or functional similarities by concentrating on how these parts match in terms of relationships and interactions. For instance, because the objects being compared share many components and their relationships, there are many object and relational mappings in real similarity comparisons like electrons orbit nucleus. The significance of relational mapping in comprehending deeper connections beyond surface attributes is shown by the fact that, in analogies, few things exactly match, but numerous relationships between these objects are aligned.

The present study seeks to expound how university students conceptualise the notions of "scientist" and "science" and whether these conceptualisations exhibit analogous patterns across different fields. Specifically, the study addresses two primary research questions: (1) How do university students conceptualise the terms "scientist" and "science"? and (2) Is the perception of the concepts of "science" and "scientist" similar among university students, and if so, what are the analogies proposed by the participants?

1. Literature Review

Extensive research has been conducted to explore the conceptualisations of science and scientists across diverse populations. Given the abundance of studies within the Turkish literature, the literature review section of this study primarily focused on research conducted in Turkey to distinguish it from prior investigations. The selected articles from the literature exemplify the conceptualisation of science from various perspectives. These studies can be categorised based on the participant categorisations, methodological approaches, and conceptual focus.

Firstly, participant-based categorisations include research examining young children's understanding of science and scientists (Newton & Newton, 1992; Ayvaci et al., 2006; Güler & Akman, 2006; Kılıç, 2010; Korkmaz and Kavak, 2010), metaphorical perceptions of science among students (Doğan Bora et al., 2006; Muşlu and Akgül, 2006; Türkmen, 2008; Bıyıklı et al., 2014; Özgün et al., 2018; Bartan, 2019), and pre-service science teachers' conceptualizations of these terms (Yenice & Ceren-Atmaca, 2017; Bartan, 2019). Additionally, the literature includes studies focusing on teacher candidates, such as those conducted by Çermik (2013), Derman and Derman (2015), and Özgün et al. (2018), and along with studies that include participants beyond the preschool age group, such as Balkı et al. (2003), Doğan Bora et al. (2006), Kaya et al. (2008), Kılıç (2010), Uçar (2012), Keser (2012), Camcı Erdoğan (2013), Kara & Akarsu (2013), Bıyıklı et al. (2014), Özsoy and Ahi (2014), Doğan (2015), Aktamış & Dönmez (2016), and Turgut et al. (2017).

Secondly, regarding methodological approach, the Draw-A-Scientist Test (DAST) developed by Chambers (1983) has emerged as a significant tool to conceptualise the characteristics of a scientist through visuals (Yontar-Toğrol, 2000; Gonsoulin, 2001; Finson, 2002; Karaçam, 2015). This test enables us to understand how children envision the concept of science and what the indicators of science look like.

Thirdly, the methodological focus is on studies that have investigated how science and scientists are represented metaphorically (Knudsen, 2003; Dikmenli, Çardak & Yener, 2012; Bıyıklı et al., 2014; Şenel & Arslan, 2014) to reveal the underlying conceptual frameworks.

The present study aims to build on the existing body of literature by focusing on the structure mapping domains of “science” and “scientist,” employing analogical reasoning to identify commonalities in how these concepts are perceived by the undergraduate students.

2. Methodology

The methodological framework of this study was designed to comprehensively examine undergraduate students' conceptualizations of “science” and “scientist”. The participant group comprised 90 undergraduate students enrolled at Hacettepe University in Ankara, with an equal distribution of 30 students selected from the following departments: Philosophy, Biology, and Linguistics. This stratified sampling strategy was employed to encompass the two principal branches of science and a branch of humanities—as represented by Biology, Linguistics, and Philosophy, respectively (Pitt, 2018). Within each disciplinary group, the gender distribution was balanced, with 15 female and 15 male students, ensuring diversity in participant demographics and reducing potential biases in the data collection process.

A two-part questionnaire was used to collect data. To provide a comprehensive profile of the participants, the first part included demographic data such as academic department, gender and age. These data were collected to support participant diversity and contribute to the overall design of the study, although age and gender were not the primary variables of interest. The second section of the questionnaire contained open-ended prompts designed to elicit analogical relationships. Participants were encouraged to provide a plausible explanation for the analogy by completing the statements 'Science is likebecause' and 'A scientist is like because'. This open-ended format facilitated the identification of conceptual framing and analogies, and enabling a more refined analysis of how students from different disciplines understand and conceptualise the concepts of science and scientists.

3. Data Analysis

The process of data analysis was meticulously designed to address the two primary research questions methodically. The analysis began with the first question and was followed by the second. This section thoroughly examines the participants' conceptualisations of the terms “science” and “scientist.” The primary aim of the study was to develop a meta schema effectively reflects the insights derived from analogical reasoning.

3.1. Conceptualisation of science

The analysis of participants' responses regarding the concept of "science" revealed four distinct conceptual schemas, each highlighting different dimensions of scientific understanding. The conceptual schemas are delineated as follows:

3.1.1. Conceptual schemas

Science has a dynamic structure in itself

In this particular context, the term 'dynamic' is employed to denote a structural entity that is characterised by perpetual transformation and adaptability, exhibiting a propensity for self-renewal. It is precisely this process that distinguishes science as a discipline. For instance, science is open to modification and evolution due to new tests, data and observations. Over time, scientific theories may be modified or even abandoned if they are found to be false. The path of science varies according to societal demands and technological advancements.

Science is directive

By influencing the technical, economic, and cultural paths of civilizations, science serves as a guiding force. Its effect goes beyond technological developments to change mental models, which in turn affects the types of questions people ask and the choices they make in their day-to-day lives. Through its dual function, science shapes both social structures and personal worldviews by transforming internal thought patterns in addition to propelling exterior advancement.

Science is unhindered

Science is unrestricted by its never-ending quest for knowledge. Humans have always tried to understand the cosmos, nature, their environment and themselves, and they always will. Therefore, regardless of any external obstacles such as economic impact or social pressure, scientific research will continue to progress. These days, globalisation makes it almost impossible to stop or limit science completely.

Science is systematic

In order to use a scientific approach, people must create questions, plan and carry out experiments to answer these questions, assess the results critically, and make inferences using a methodical procedure. This method guarantees the creation of information that is impartial, trustworthy, and repeatable, serving as the cornerstone of scientific investigation and confirming its conclusions in many settings (Kerlinger & Lee, 2000).

3.1.2. Analogies of the conceptualisation of science

The following are the total realisations drawn from the answers provided to the second research question, taking into account the explanations offered by the participants. Since the primary focus of our study is merely on similarities, we would want to welcome all three of the different fields that share the exact similarity. A thorough explanation for each of the six analogies of science is as follows:

Light/sun/torch

There are three reasons why science is compared to light or the sun. Firstly, light illuminates one's surroundings as well as one's position. In this sense, scientists make discoveries for the benefit of everyone, not just themselves. Secondly, the idea that humans are in charge is highlighted, since they can hold the torch in their hands and light it themselves. Thirdly, by

illuminating the surrounding area, the torch demonstrates its ability to keep burning over time. Similarly, science is compared to a torch because it evolves and changes over time.

The following Extract 1 illustrates how science is perceived as a sun:

- (1) *Science is like the sun, because if the sun doesn't rise, the world remains in darkness, and when it does, we get a little closer to the reality of everything.* (PHI_26)

The ability of science to shed light on the entire planet at once is comparable to that of the sun. This analogy is fitting for the universal creation of knowledge and scientific facts applicable to everyone. Science generates light independently. In other words, science's internal sources of technique, observation and reasoning are more important than external ones.

Nature

As science constantly changes and evolves, nature changes with the seasons and evolves. Some new information is confirmed and developed, while some is refuted. There is a logical sequence to all these advances and modifications. Science recognizes that its systems are interconnected. For example, ecosystems, air, water and living creatures are interconnected.

In the following Extract 2, the participants emphasize that science has a variable structure just like nature:

- (2) *Science is like nature because science, like nature, is studied in a very broad framework. In nature, the seasons change over time and we can liken this to the way scientific knowledge changes.* (LING_16)

A similar systemic relationship exists in science, where hypotheses, facts and procedures are all interconnected. A single observation can impact the entire system. Despite the initial illusion of complexity or unpredictability, this systematicity is guided by predictable laws.

Science is perceived as constantly evolving, much like natural processes that undergo cycles and transformations. As nature renews itself, science progresses through continuous inquiry, integration of new data, and adaptation to changing contexts.

Universe

Although science is not the universe, its structure and operation are incredibly similar to those of the universe. Both appear to lack in meaning, have ambiguous borders and are enigmatic, multi-layered, open-ended systems. The boundaries of the cosmos are unknown to us. Furthermore, science never asserts that it is 'complete' because every response generates new questions and advances the field. Science has multiplicities, subsystems, and systems. Black holes, stars and galaxies make up the cosmos.

In the Extract 3 given below, science is compared to the universe and its vastness is emphasized.

- (3) *Science is like the universe because it is a phenomenon that has no end, that expands as we learn, and that brings happiness. Just like the universe, there are a number of interconnected phenomena that provide order, that have consequences for each other.* (BIO_5)

Science encompasses numerous systematic knowledge domains, including physics, chemistry, psychology, and sociology. Science provides an objective perspective that 'does not put human beings at the centre', just as we cannot place the Earth at the centre of the cosmos.

Space

Space seems to have no limits, as it is very vast and eternal. Just as humans do not know their limits, every scientific discovery reveals new unknowns. The boundaries of science are blurry and constantly expanding, much like space itself. For instance, humans have not yet visited every planet, star and galaxy.

In the Extract 4, the participant likens science to space and emphasizes that it has no limits.

(4) *Science is like outer space because science is a field with unlimited data sources.* (LING_18)

There are still unsolved problems, unanswered questions and unexplored areas in science. While navigating both science and space can be challenging, there are tools to assist. For instance, the maps of difficult-to-navigate stars in space, for instance, were computed using telescopes and compasses. Similarly, in science, there are rules pertaining to method, logic, experimentation and observation.

Life

Science is a human endeavour that seeks to understand life. However, life itself is a process that includes our emotions, bodies and relationships. Science is an instrument and a viewpoint that observes, clarifies and sometimes modifies this process. There are many parallels between life and science because both are dynamic and ever-changing processes. Life is a process of change from conception to death.

In the Extract 5, the participant likens science to life, pointing out that both are developing and in a state of dynamism.

(5) *Science is like life because both our life and science develop over time. This development happens through our thoughts and actions. Our thoughts feed science so that it is easy to live life with people.* (LING_22)

Similarly, science is an ever-evolving, dynamic process that adapts to new knowledge. Change in both life and science occurs due to learning, experience, error, observation and reflection. Both include possibilities and probabilities, but not certainties.

River

Although it is not a river, science is quite similar to one in that it is an unhindered, life-giving, ever-changing process with many river mouths. Just as a river never stops flowing, research is an ongoing activity. Over time, the body of knowledge expands, changes and adopts new paths. While the source of a river is known — a mountain or snow, for example — it takes time to figure out how far it will run and which tributaries it will divide into. Like other disciplines, science begins with specific questions and is grounded in certain sources before expanding into various fields.

In the Extract 6, the participant resembles science to a river. S/he emphasizes that science, like a river, has essential components.

(6) *Science is like a river because, just like a river, there are factors that create the character of the water such as temperature, flow rate, length, etc.* (BIO_9)

Like a river, science can be both clear and muddy. Muddy water is an example of a complex subject incorporating several factors, whereas clear water is an example of a simple scientific topic with a straightforward answer. Nevertheless, both are part of the same river.

3.2. Conceptualisation of scientist

The analysis also identified key conceptualisations of the "scientist" as reflected in participants' analogies:

3.2.1. Conceptual Schemas

The scientist is a discoverer/producer

One of the most important characteristics of a scientist is their ability to produce and discover more than others. Scientists promote research by revealing new knowledge through their observations and enquiries into the environment around them. At the same time, we could argue that a scientist's ability to explain existing ideas and develop new ones indicates of their

constructive nature. By adding new knowledge and improving upon existing knowledge, scientists advance the field of science.

The scientist is the one who perceives the invisible

The phrase 'seeing the invisible' refers to a scientist's ability to identify hidden connections, occurrences or phenomena. This skill involves careful observation and in-depth analysis of outcomes. Scientists can accurately determine the causes of events, identify connections or systems based on reality, and use their expertise and experience to discover details that others overlook. By doing so, they push the boundaries of science and uncover previously unknown knowledge.

The scientist is curious

Curiosity is the desire to learn more about a particular topic, regardless of how familiar one is with it. Curiosity is one of the most important traits of a scientist because it's a component of the scientific process. In this regard, it is possible to argue that the initial stimulus is the interest that emerges before a scientific inquiry is formulated. It is often known that the main driving force behind scientists' efforts to comprehend and explain the world around them is curiosity.

The scientist has a never-ending endeavour

The "never-ending endeavour" is a characteristic of the scientific mind that reflects persistence and determination in the face of long-term goals, obstacles, and uncertainties that are part of scientific research. Despite obstacles, scientists may conduct more research and increase scientific understanding by remaining interested in their field despite obstacles.

3.2.1. Analogies of the conceptualisation of scientists

The following are the total analogical relations drawn from the answers to the second research question, taking into account the explanations offered by the participants. Since the primary focus of our study is merely on similarities, we would want to welcome all three of the different fields that share the exact similarity. A thorough explanation of each of the eight analogies of a scientist is given in this section.

Child

Like scientists, children frequently ask questions such as 'Why?' and 'How?' In fact, curiosity and diversity are the primary motivations for learning in children and for research in scientists is a sense of curiosity and discovery. Children learn about the world through play. Similarly, scientists conduct experiments, make observations and learn from their mistakes to discover the truth. The methods scientists use in their experiments are similar to those used by children in their learning process.

In the following Extract 7, a scientist is likened to a curious child who constantly asks questions. Science, in its own unique way, consists of questions and answers to questions.

- (7) *A scientist is like a curious child because he or she is constantly asking questions, trying to understand the situation and developing ideas. (LING_9)*

Children can also create made-up scenarios. Scientists build models and formulate theories. Innovation is the driving force behind scientific progress. Children have perspectives that adults do not. Additionally, scientists can often think outside of the box.

Astronaut

Just as scientists search for unanswered questions in the world of knowledge, astronauts explore the unknown of space since both of them exceed established boundaries. Astronauts act

with great care, expertise, and training, much like scientists. Both use sophisticated instruments and techniques in this process. They also both dare to explore. Despite being alone in space, astronauts impact the Earth through their work.

In the Extract 8 given, both the scientist and the astronaut are likened to each other in terms of discovering the unknown.

- (8) *A scientist is like an astronaut because he is constantly seeking to make new discoveries in space, which is his field of research* (BIO_14)

Similarly, even though scientists may work alone in a laboratory or surrounded by books, humanity can benefit from their expertise. While the astronaut physically explores the cosmos, the scientist embarks on an intellectual quest to understand how it functions.

Miner

In order to locate a mineral from the underground, a miner must dig a well below the surface. Meanwhile, the scientist seeks to understand the structures, principles and reasons behind what is visible on the surface. The miner removes the ore, which is undetectable to the naked eye. Similarly, the scientist uncovers unseen rules, structures and correlations. In both situations, knowledge or metallic value is concealed.

In the Extract 9 given, the participant likened the scientist and the miner to each other in terms of uncovering what is valuable.

- (9) *A scientist is like a miner because light is his science and he uses it to find valuable ores after much research and effort. He shares these gems with people and these gems spread all over the world.* (PHI_27)

Both mining and scientific research require perseverance and patience. Finding and making sense of data takes time: searching, sorting and trying again. Additionally, a scientist uses instruments such as microscopes, test tubes and statistical software, whereas a miner uses picks, shovels and torches.

Captain

While a captain uses maps, stars and a compass to navigate a ship, a scientist uses facts, hypotheses and techniques to navigate the unknown. As with the study process, this journey may be turbulent at times.

In the following Extract 10, the leader aspect of a scientist and a captain is emphasized and their role as a guide is underlined.

- (10) *A scientist is like a captain because he is the one who steers the ship through the ocean and makes sure that it gets safely to the harbor. In any storm, he or she can make quick decisions and overcome difficulties.* (PHI_18)

A scientist is constantly making choices, managing risks and exploring new avenues, much like a captain. A scientist works hierarchically and collaboratively with research assistants, colleagues and students, much like a captain works with the crew. The captain knows the destination, but not the obstacles he will face along the way. Similarly, the scientist seeks answers to unsolved issues, with knowledge being the ultimate goal, although the journey is unpredictable and full of surprising discoveries.

Artist

Just as an artist does, a scientist shares new findings during the process of discovery. While the artist uses creative expression to offer unique perspective to the audience, the scientist relies on observation and hypothesis-building to generate scientific knowledge. In both fields,

creative thinking serves the goal of exploring and interpreting the unknown. However, scientists use critical thinking and observation to uncover new information.

In the Extract 11 given, the participant emphasized the role of being creative in the production of scientific knowledge by making an analogy between a scientist and an artist.

- (11) *A scientist is like an artist because both art and science require creativity, open-mindedness and the ability to innovate.* (LING_20)

Conversely, artists create new works using their artistic intuition and creativity. Thus, scientists employ their artistic abilities to explore unexplored areas of nature or the universe, much like artists.

Torchbearer- A person carrying light/torch

Just as a light in one's hand enlightens the dark, a scientist investigates the unknown and discovers crucial information. Thanks to scientific illumination, we start to see facts that were previously invisible to us. When someone carries a light, they enlighten themselves and those who follow them. Scientists also create new technologies, cures and ways of thinking, opening doors for humanity and themselves.

In the following Extract 12, the participant likens the scientist to a person who holds a light in his hand and illuminates the darkness. The scientist also sheds light on human life with his studies.

- (12) *A scientist is like someone holding a light in his hand because he shines it into the invisible and reveals the why and how of something.* (PHI_1)

Not everything can be illuminated; scientists cannot see everything at once, but their information helps them to delve further into some areas. This fits well with the methodical advancement that characterises scientific enquiry. Presuming in the dark with light requires bravery. Similarly, scientists adventure into the unknown, taking chances, asking questions and conducting research.

Ant

Ants work vigorously and continuously, moving tiny components. Similarly, scientists conduct extensive research, accurately collect data and perform detailed analyses. Both ants and scientists use small steps to build large structures, just as ants do in a colony.

The following Extract 13 highlights the similarities between the scientist and an ant. It is highlighted that scientists, like ants, are always working, producing, and adding value to life.

- (13) *A scientist is like an ant because he or she never stops working. Just as the ant runs after food, the scientist runs after knowledge guided by his/her intellect.* (BIO_30)

Scientists usually collaborate as part of a research group or laboratory team rather than working alone. Despite their silent and sometimes undetectable labour, ants have a significant impact on their surroundings. Through years of research, scientists also contribute to society, often working behind the scenes.

Chef

A chef is like a scientist, using their culinary expertise to create new recipes. Using the ingredients available, a chef can create an entirely different dish.

The following Extract 14 here compares a scientist to a chef and draws attention to the fact that the chef cooks a good meal using different ingredients, just as a scientist creates a scientific work by combining different parts.

- (14) *A scientist is like a cook because he has ingredients and with them. He creates something new. Sometimes he tries but fails. Then he tries again and again. He comes up with a good flavour and he tests it on all the people.* (LING_4)

Failures are possible, but the chef never gives up and continues to try. Eventually, he may achieve success and share his discoveries with everyone.

This can have an impact on people's lives and can be enjoyed by everyone.

Conclusion

The present study sought to explore how university students conceptualise the notions of "science" and "scientist" through analogical relations. By employing structure mapping theory as a theoretical framework, the study aimed to enlighten the underlying relational structures that inform these conceptualisations and to identify the prevalent analogies students employ in articulating their perceptions of these constructions.

The findings indicate that participants employed a diverse array of analogies to represent both "science" and "scientist," reflecting distinct yet overlapping conceptual frameworks. Specifically, the conceptualisation of science was predominantly facilitated through the utilisation of analogies, with prominent examples including *light*, *nature*, *rivers*, *the universe*, *space*, and *life*. These analogies highlight the persistent, dynamic, and systematic nature of science. The use of analogies, such as those drawn between *light*, *a torch*, and the *sun*, collectively serves to emphasise the role of science as a guiding and enlightening force that eradicates ignorance and illuminates the path towards knowledge. Similarly, the nature and river analogies emphasised science's inherent movement and capacity for perpetual renewal, while the universe and space analogies highlighted its boundlessness and limitless potential for exploration. These conceptualisations align with the previous literature on science metaphors, which often depict science as a dynamic, evolving, and expansive construct (Gonsoulin, 2001; Knudsen, 2003).

Conversely, the conceptualisations of "scientist" were framed through analogies such as *child*, *astronaut*, *miner*, *captain*, *artist*, *torchbearer*, and *ant*. These analogies highlighted the scientist's role as a continuous explorer of truth, an investigator into uncharted territories, and a generator of new knowledge. For example, the *child* and *ant* analogies emphasised the scientist's insatiable curiosity and meticulous work ethic. In contrast, the *astronaut* and *miner* analogies highlighted their readiness to explore the unknown and uncover latent insights. The *artist* analogy, in particular, emphasised the creative and imaginary nature of scientific inquiry, a perspective that aligns with prior studies emphasising the imaginative dimensions of scientific exploration (Newton & Newton, 1992; Darian, 2000).

From a structural mapping perspective, the identified analogies revealed a consistent pattern in which students leveraged familiar concepts to construct more abstract representations of science and the scientist. Aligning the base (familiar domain) with the target (scientific concepts) enabled participants to articulate complex ideas through accessible and relatable frameworks. Such analogical reasoning facilitated deeper conceptual understanding and underscored the relational nature of scientific thinking, as posited by Gentner (1983).

Limitations and Future Directions

Despite its contributions, the current study has limitations. First, the relatively small sample size may limit the generalizability of the findings. Expanding the participant pool to include a broader and more diverse range of academic disciplines could yield more comprehensive insights into the analogical conceptualisations of science and the scientist.

Secondly, the study utilised open-ended survey prompts to elicit analogies. While these effectively captured diverse perspectives, they may have constrained the depth of participant responses. It is recommended that future studies incorporate more structured questionnaires,

including specific analogies or predefined categories, to refine further and validate the identified conceptual frameworks.

Thirdly, the study employed a qualitative approach, utilizing thematic analysis to identify commonalities and conceptual patterns. A more comprehensive quantitative analysis could validate the observed patterns statistically, thereby enhancing the reliability and generalizability of the findings. Incorporating quantitative measures, such as Likert-scale items or semantic differential scales, can facilitate cross-sectional comparisons and the identification of significant differences across academic disciplines.

Finally, the present study constitutes an expanded and revised version of a research assignment conducted during the doctoral process. The findings of this study provide a foundation for the exploring the diachronic evolution of conceptualisations in science. Such an evolution may be examined through the lens of analogies, investigating how they may shift over time or in response to educational interventions.

REFERENCES

- Aktamış, H. & Dönmez, G. (2016). Ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri dersine, bilime, fen bilimleri öğretmenine ve bilim insanına yönelik metaforik algıları. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(1), 7-30.
- Ayvacı, H.Ş., Atik, A. & Ürey, M., (2016). Okul öncesi çocuklarının bilim insanı kavramına yönelik algıları. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(3), 669-689.
- Balkı, N., Çoban, A. K. & Aktaş, M. (2003). İlköğretim öğrencilerinin bilim ve bilim insanına yönelik düşünceleri. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 11-17.
- Bartan, M. (2019). Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Bilim İnsanı Kavramlarına İlişkin Metaforik Algıları: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Örneği. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 215-239.
- Bıyıklı, C., Başbay, M. & Başbay, A., (2014) Ortaokul ve lise öğrencilerinin bilim kavramına ilişkin metaforları. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 413-437.
- Camcı-Erdoğan, S. (2013a). Üstün zekalı kızların bilime yönelik tutumları ve bilim insanı imajları. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10, 125-142.
- Chambers, D. W. (1983). Stereotypic images of the scientist: The draw-scientist test. *Science Education*, 67(2), 255–265.
- Çermik, H. (2013). Öğretmen adaylarının zihinlerinde canlanan resimdeki bilim insanı. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(33), 139-153. <https://doi.org/10.9779/PUJE612>
- Darian, S. (2000). The role of figurative language in introductory science texts. *International Journal of Applied Linguistics*, (10), 163-186.
- Derman, A. & Derman, S. (2015). Prospective teachers' metaphorical perceptions on the concept of science. *Educational Research and Reviews*, 10(2), 161-176.
- Dikmenli, M., Çardak, O., & Yener, D. (2012). Science student teachers' metaphors for scientist. *Energy education science and technology*, 4(1), 51-66.
- Doğan, H. (2015). Farklı ülkelerden 11-13 yaş aralığındaki öğrencilerin bilim ve bilim insanı hakkındaki görüşleri (Yüksek Lisans Tezi) Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.

- Doğan Bora, N., Arslan, O. & Çakıroğlu, J. (2006). Lise öğrencilerinin bilim ve bilim insanı hakkındaki görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 32-44.
- Finson, K. D. (2002). Drawing a scientist: What we do and do not know after fifty years of drawings. *School Science Mathematics*, (102), 335–345.
- Gentner, D. (1983). Structure-mapping: A theoretical framework for analogy. *Cognitive Science*, 7(2), 155–170.
- Gonsoulin, W. B. (2001). How do middle school students depict science and scientist? [Published Doctoral Dissertation] Mississippi State University.
- Güler, T. & Akman, B. (2006). 6 Yaş çocuklarının bilim ve bilim insanı hakkındaki görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 55-66.
- Jasanoff, S. (2004). States of knowledge: The co-production of science and social order. Routledge.
- Jensen, P. & Rouquier, J. & Kreimer, P. & Croissant, Y. (2008). Scientists connected with society are more active academically. *Science and Public Policy*. 35.
- Kara, B. & Akarsu, B. (2013). Ortaokul öğrencilerinin bilim insanına yönelik tutum ve imajlarının belirlenmesi. *Journal of European Education*, 3(1), 8-15.
- Karaçam, Sedat. (2015). Different aspects of secondary school students' mental frameworks related to concept of scientist. *Journal of Science and Mathematics Education In South East Asia*. 38. 32-59.
- Kaya, O. N., Doğan, A. & Öcal, E. (2008). Türk ilköğretim öğrencilerinin bilim insanı imajı. *Eğitim Araştırmaları Avrasya Dergisi*, 32, 83-100.
- Kerlinger, F. N., & Lee, H. B. (2000). Foundations of behavioral research (4th ed.). Wadsworth Publishing.
- Keser, F. F. (2012). Üstün yetenekli öğrencilerin bilim ve bilim insanına yönelik görüşlerinin ve bu görüşleri etkileyen faktörlerin belirlenmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kılıç, Ş. (2010). Çocukların bilime ve bilim insanına yönelik tutumları ve kalıplaşmış yargıları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8(2), 439-455.
- Knudsen, S. (2003) Scientific metaphors going public, *Journal of Pragmatics*, 35(8), 1247-1263.
- Korkmaz, H., & Kavak, G. (2010). İlköğretim öğrencilerinin bilime ve bilim insanına yönelik imajları. *İlköğretim Online*, 9(3), 2-26.
- Kuhn, T. S. (1962). *The structure of scientific revolutions*. University of Chicago Press.
- Latour, B., & Woolgar, S. (1979). *Laboratory life: The construction of scientific facts*. Princeton University Press.
- Merton, R. K. (1973). *The sociology of science: Theoretical and empirical investigations*. University of Chicago Press.
- Muşlu, G. & Macaroğlu Akgül, E. (2006). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin bilim ve bilimsel süreç kavramlarına ilişkin algıları: Nitel bir araştırma. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 6(1), 203-229.
- Newton, D. P. & Newton, L. D. (1992). Young children's perceptions of science and scientists. *International Journal of Science Education*, 14(3), 331-348.

- Özgün, B. B., Gürkan, G. & Kahraman, S. (2018). The investigation of preservice teachers' perception about science and scientist via metaphoric analysis, *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 19(2), 204-225.
- Özsoy, S. & Ahı, B. (2014). Çocukların gözüyle “Bilim İnsanı”. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 8(1), 204-230.
- Pitt, D. (2018). What kind of science is linguistics? In C. Behme & M. Neef (Eds.). *Essays on linguistic realism* (pp. 7-20). John Benjamins Publishing Company.
- Polanyi, M. (1962). *Personal knowledge: Towards a post-critical philosophy*. University of Chicago Press.
- Şenel, T. & Aslan, O. (2014). Okul öncesi öğretmen adaylarının bilim ve bilim insanı kavramlarına ilişkin metaforik algıları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (10),
- Turgut, H., Öztürk, N. & Eş, H. (2017). Üstün zekâlı öğrencilerin bilim ve bilim insanı algısı. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 423-440.
- Türkmen, H. (2008). Turkish primary students' perceptions about scientist and what factors affecting the image of the scientists. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, 4(1), 55-61.
- Tversky, A. (1977). Features of similarity. *Psychological Review*, 84(4), 327–352.
- Uçar, S. (2012). How do pre-service science teachers' views on science, scientists, and science teaching change over time in a science teacher training program?. *J Sci Educ Technol* 21, 255–266.
- Yenice, N., & Ceren-Atmaca, A. (2017). Investigation of preservice science teachers' knowledge and views about nature of science and scientific knowledge. *Journal of Theoretical Educational Science*, 10(4), 366-393.
- Yontar-Toğrol, A. (2000). Öğrencilerin bilim insanı ile ilgili imgeleri. *Eğitim ve Bilim*, 25(118), 49-57.

Midyat Yemişli (Enhil/Anhıl) Mor Kuryakus Kilisesi Kduşkudşini Üzerine Bir Değerlendirme*

An Evaluation of the Kdushkudshin of Mor Kuryakus Church in Midyat Yemişli (Enhil/Anhıl)

Evin TELLİ**

ÖZ

Mardin ilinin Midyat ilçesine bağlı Yemişli (Enhil / Anhıl) mahallesi, Süryani kültürünün ana yurdu olarak geçen köklü bir coğrafyayı tanımlayan Tur Abdin Bölgesi'nin sınırları içinde bulunmaktadır. Süryani kültüründe birçok aziz, ruhban ve değerli kişiliğin Yemişli'den çıkmış olmasından dolayı, onların kutsal hatıralarına ithafen burada bazı ibadet mekanları inşa edilmiştir. Bu amaçla yapılan, günümüzde de Süryaniler için hala önemini koruyan yapılardan biri de Mor Kuryakus Kilisesi'dir. Makale çalışması kapsamında incelenen Mor Kuryakus Kilisesi'nin kduşkudşini, ibadet mekanının odağını belirleyen apsis bölümünde bulunmaktadır. Süryani kilisesinde liturjinin merkezinde bulunan kduşkudşinler, simgesel anlamından dolayı önem taşımaktadır. Süryanice "kutsalların kutsalı" anlamına gelen kduşkudşin, işlevsel açıdan Hristiyan sanatındaki altar ve kiboriuma denk gelmektedir. Yapım tarihi tam olarak bilinmeyen kduşkudşin, üslupsal açıdan XVIII. yy. özellikleri göstermektedir. İncelenen örnek, ahşap malzemeden, oyma, kazıma ve kalem işi tekniği kullanılarak yapılmıştır. Kilisenin iç mekanının sadeliğine karşın, kduşkudşin görkemli cephe düzeni, yoğun süsleme programı ile çarpıcı bir liturjik unsura dönüşmektedir. İncelenen kduşkudşin form ve üslupsal açıdan, bölgedeki diğer kiliselerde benzerine rastlanmayan nadir ve nitelikli bir örnektir. Bu çalışmada, kduşkudşin genel görünüş, tipoloji, kullanılan malzeme, yapım tekniği ve süsleme unsurları hakkında bilgi verilerek, makale saha çalışmasında elde edilen görsel verilerle desteklenmiştir. Bununla birlikte, ele alınan örnek sanat tarihi disiplini çerçevesinde tanıtılarak, Süryani kiliselerinde bulunan benzer örnekler ile karşılaştırarak değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Midyat, Yemişli/Enhil, Mor Kuryakus Kilisesi, Ahşap, Kduşkudşin, Altar

ABSTRACT

The Yemişli (Enhil / Anhıl) neighborhood of the Midyat district of Mardin province is located within the borders of the Tur Abdin Region, which defines a deep-rooted geography known as the homeland of Syriac culture. Since many saints, clergymen and valuable figures in Syriac culture originated from Yemişli, some places of worship have been built

* Bu makale, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Mehmet TOP Danışmanlığında hazırlanan "Süryani Kiliselerinde Kduşkudşin (Mardin, Diyarbakır, Şırnak, Adıyaman Örnekleri)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, evintelli79@gmail.com, (<https://orcid.org/000-0003-3409-8192>).

here in dedication to their sacred memories. One of the structures built for this purpose and still important for Syriacs today is the Mor Kuryakus Church. The kdushkudshin of the Mor Kuryakus Church, which is examined within the scope of the article, is located in the apse section that determines the focus of the place of worship. The kdushkudshins, which are at the center of the liturgy in the Syriac church, are important due to their symbolic meaning. The kdushkudshin, which means “the holy of holies” in Syriac, is functionally equivalent to the altar and ciborium in Christian art. The kduşkudşin, whose exact date of construction is unknown, exhibits 18th century characteristics in terms of style. The examined example was made of wood using carving, engraving and pen work techniques. Despite the simplicity of the interior of the church, the magnificent façade layout of the kduşkudşin turns into a striking liturgical element with its intensive ornamentation program. The examined kduşkudşin is a rare and qualified example in terms of form and style, which is not found in other churches in the region. In this study, information is given about the general appearance, typology, materials used, construction techniques and ornamentation elements of the kdushkudshin, and the article is supported with visual data obtained during the fieldwork. In addition, the examined example is introduced within the framework of the art history discipline and its evaluation is aimed by comparing it with similar examples found in Syriac churches.

Keywords: *Midyat, Yemişli/Enhil, Mor Kuryakus Church, Wood, Kdushkudshin, Altar*

Extended Summary

The Yemişli (Enhil/Anhıl) neighborhood of Midyat District is one of the important settlements with a deep-rooted past in Syriac history and culture. The Tur Abdin Region, which includes Enhil, is known as the historical geography where the Christian religion spread from early times. A rich heritage in terms of religion, culture, architecture and art has been created in this region and its surroundings and has continued to develop to the present day. The Yemişli neighborhood is located on the Nusaybin road, 15 km from the center of Midyat. The old Syriac name Enhil/Anhıl of Yemişli is still used today. The word “Bethnahle” is also used in Syriac for Enhil, which literally means “between valleys” due to its settlement.

In Syriac sources, the patriarchs, mafirians and metropolitans raised in Yemişli/Enhil are mentioned, and the historical and cultural importance of this settlement is mentioned. Among the structures that have survived to the present day in Enhil, where the leading clergy and spiritual leaders of the Syriac church were raised, the Mor Kuryakus Church stands out. Mor Kuryakus, to whom the church was dedicated, lived in the 3rd century and was martyred for his struggle for his faith, and is among the holy saints in the history of the Syriac church. The exact date of the first construction of the structure is not known. Some Syriac sources state that the church was built in early periods. The church, which has undergone repairs in different periods up to the present day, was repaired by Mor Şemun Zayte in the 8th century, some additions were made from time to time, and was evacuated in the 1900s and used as a military headquarters and school in different years. The bell tower was added in 1957, and the building underwent extensive restoration in 2000 with the support of the Syriac community and was opened for worship in 2010.

Mor Kuryakus Church is a complex group of buildings where different units come together. Surrounded by a high perimeter wall, these structures include Mor Kuryakus Church, the baptistery house (beth ma'moditho), the Virgin Mary (Yoldath Aloho) Church, the summer church / prayer house (beth slutho), the kitchen and the bell tower.

The church has a rectangular plan with a single nave extending in the east-west direction. The entrance to the church is provided from the narthex located in the south. The narthex is accessed through the arched and cross-vaulted arcaded section. The naos of the church has a

rectangular plan with a single nave and is covered with a barrel vault. The semicircular apse is positioned to the east of the naos.

Syriac church architecture and liturgy show an interconnected plan scheme. The kdushkudshins, which are at the center of the liturgy, are positioned in the apse sections of churches according to this plan scheme. This element, which means “holy of holies” in Syriac, is functionally equivalent to the altar and ciborium in Christian art. This element, which is the symbol of Jesus’ tomb and the gate of heaven, emphasizes the most private and sacred area of the church, beyond being a liturgical element. The kdushkudshin of the Mor Kuryakus Church, which is examined within the scope of the article, is among the magnificent and aesthetic examples that emphasize the holiness of the section where it is located.

The wooden kdushkudshin is one of the rare examples that has survived intact to the present day. The exact date of construction of the kdushkudshin is unknown, and its stylistic features reflect the characteristics of the 18th century. However, the Syriac Gerşuni inscription on the cell screens of the kdushkudshin, which has been partially erased, indicates the date 1845. The kdushkudshin was made of wood using carving, engraving and engraving techniques. This example consists of three main elements: the altar table, the main and side frames. The decoration spread over its entire surface exhibits a highly successful and qualified workmanship with its holistic and balanced decorative composition. Despite the simplicity of the interior of the church, the kdushkudshin becomes a striking liturgical element with its magnificent façade layout, intense decorative program and symbolic narrative language. In this context, the kduşkudşin is a rare application in terms of form and style, unparalleled in other churches in the region.

This example, which has survived to the present day in a sound condition, differs from the kduşkudşin found in Syriac churches in the region. In this context, the kdushkudshin was introduced in terms of its general appearance, typology, material, construction and decorative technique, and supported by photography and drawing studies. In addition, the transcription and Turkish translations of the Syriac inscriptions on the church and the kdushkudshin were added to the study. In the article, the introduction of the kdushkudshin within the framework of the art history discipline was evaluated by comparing it with similar examples in its immediate vicinity. The examined kdushkudshin is valuable as an original work of the heritage of Syriac church liturgy and art that has survived to the present day.

Giriş

Mardin ilinin Midyat ilçesine bağlı Yemişli (Enhil/Anhıl) mahallesi, Süryani kilise tarihinde köklü bir geçmişi olan yerleşimler arasındadır. Nusaybin yolu üzerinde, Midyat merkeze 15 km. mesafede bulunan Yemişli, erken dönemlerden itibaren Hristiyan dininin yayıldığı tarihi coğrafya olarak bilinen Tur Abdin sınırları içinde bulunmaktadır. Bu bölgede, dini, kültürel, mimari ve sanatsal açıdan zengin bir miras yaratılmış ve günümüze kadar gelişerek devam etmiştir ¹

Yemişli’nin eski ve Süryanice olan Enhil/Anhıl ismi günümüzde de kullanılmaktadır. Kelime anlamı olarak, vadiler arası anlamına gelen Enhil için yerleşiminden dolayı, Süryanice’de “Bethnahle” tanımıyla bilinmektedir.²

¹Tur Abdin, Yukarı Mezopotamya olarak bilinen, günümüzde Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunmaktadır. Tarihçiler arasında farklı sınırlarla belirlense de, merkezinde Midyat, batısında Mardin, kuzeyinde Hasankeyf, doğusunda Cizre, güneyinde ise Nusaybin ile çevrelenmiştir. (Tur Abdin hakkında bakınız: Yakup Bilge, “Turabdin: Süryani Kilise ve Kültürünün Beşiği”, *Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri*, Editör: İbrahim Özcoşar, (Mardin:2012); s.508-509; Gabriyel Akyüz, *Mardin İli’nin Merkezinde Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi*, (İstanbul, 1998).

² İshak Ergün, *Enhil (Yemişli) Köyü ve Kiliseleri*. (İstanbul: Enhil Dernekleri Federasyonu Yayını, 2013), 2.

Süryani kaynaklarında, Yemişli/Enhil’de yetişen patrik, mafıryan ve metropolitlerden söz edilerek, bu yerleşimin tarihsel ve kültürel önemine değinilmektedir. Süryani kilisesinin önde gelen din adamları ve ruhanilerin yetiştiği Enhil’de günümüze ulaşan yapılar arasında Mor Kuryakus Kilisesi ön plana çıkmaktadır. Kilisenin adandığı Mor Kuryakus, III. yy.’da yaşamış olan, inancı uğruna mücadele ettiği için şehit edilen, Süryani kilise tarihinde, kutsal azizler arasında yer almaktadır. Kilisenin yapım tarihi tam olarak bilinmemekle beraber, bazı Süryani kaynaklarında erken dönemlerde inşa edildiği, günümüze kadar birçok defa onarımdan geçtiğine dair bilgi verilmektedir.³

Çalışma konumuzu oluşturan Mor Kuryakus Kilisesi’nin kduşkudşini, günümüze sağlam durumda ulaşan, özgünlüğünü koruyan liturjik eserlerden biridir. Süryanice “kutsalların kutsalı” anlamına gelen kduşkudşin (Trunus) Süryani kilisesinin ana liturji elemanı olarak ön plana çıkmaktadır. Bu unsur, diğer Hristiyan kiliselerinde altar ve kiborium unsuruna karşılık gelmektedir.⁴

Hristiyan liturjisinde bu unsurlara atfedilen sembolik anlamlar, kduşkudşinlerin sunak imgesi ve kutsiyeti ile örtüşmektedir. Aziz Paul, İncil’de Tanrı’nın sofrası dediği altara göndermede bulunmaktadır. Brock, sunağı hayat suyu veren kaynak olarak nitelemektedir. Süryani ruhaniler tarafından, kduşkudşinin birçok simgesel anlamlarının yanı sıra İsa’nın mezarını ve beşiğini karşıladığı vurgulanmaktadır.⁵

Kduşkudşin, Yahudilerde de “kudsü’l-akdes” olarak bilinen, içine halkın giremeyeceği, mabedin iç hücresi, mukaddes yer olarak tanımlanmıştır. Süryani Horiepiskopos Aziz Günel, bu tanımlamayla uyuşan “Kıdsel-Ikdas” tanımını kduşkudşinler için kullanmaktadır. Kutsal kitapta önceleri tapınma çadırında, sonraları ise Yeruşalim’deki tapınakta yer alan, yalnızca ruhani liderlerin yılda bir kez girebildiği en kutsal bölümü ifade etmektedir.⁶

Kduşkudşin ögesi, Süryani kiliselerinin en kutsal alanı karşılayan apsis bölümünde bulunmaktadır. Kilisenin sakramentleri, ayin ve ritüelleri bu bölüme yerleştirilen kduşkudşin üzerinde gerçekleştirilmektedir.

Yemişli Mor Kuryakus Kilisesi’nin kduşkudşini, yapıya atfedilen değerden dolayı ve bu unsura yüklenen sembolik önemden dolayı nitelikli işçiliği, estetik görünüşü ile dikkat çekmektedir. Kduşkudşinin, yapısal ve süsleme unsurları açısından benzer bir örneğine rastlanmaması, estetik görünüşü, ince işçiliği ve özgünlüğünü kaybetmeden günümüze ulaşması, incelenen örneği değerli kılmaktadır.

Makale çalışması kapsamında, söz konusu kduşkudşinin sanat tarihi disiplini çerçevesinde tanıtılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, ele alınan örnek genel görünüş, tipoloji, yapısal unsurlar, malzeme, yapım tekniği ve süsleme özellikleri açısından incelenmiştir. Kduşkudşin, İslam mimarisinin mihrap unsurları ile tipolojik ve genel görünüş açısından ortak özellikler göstermesinden dolayı, Ömür Bakırer ve Mehmet Top’un mihrap konusuna dair çalışmalarından yararlanılmıştır. Söz konusu yayınlarda kullanılan mihrap ögesinin terminolojik

³ Ergün, *Enhil (Yemişli) Köyü ve Kiliseleri*, 2.

⁴Evin, Telli, “Süryani Kiliselerinde Kduşkudşin (Mardin, Diyarbakır, Şırnak, Adıyaman Örnekleri”, (Yayınlanmamış doktora tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2022), 7.

⁵ Zeki Demir, *Süryani Ortodoks Kilisesi ve Yedi Gizi*. (İstanbul: Anadolu Ofset, 2015), 37;Yakup Bilge, *1600 Yıllık Mor Gabriel Manastırı*. (İstanbul: Gerçeğe Doğru Yayınları, 2011), 104; Buket, Coşkun. “XI. Yüzyıl Kapadokya Bölgesi’deki İsa’nın Doğumu ve Çarmıha Gerilmesi Sahneleri” (Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara:Hacettepe Üniversitesi, 2009), 59; Hans Hollerweger, *Canlı Kültür Mirası Turabdin*, çev. Sevil Gülçur (Linz Ötterreich, 1999), 139; Efrem Barsavm, *Saçılmış İnciler Süryanilerin Yazınsal Tarihi*, çev.Zeki Demir (İstanbul: Süryani Ortodoks Metropolitliği Yayınları, 2005), 157.

⁶Aziz Günel, *Türk Süryaniler Tarihi*. (İstanbul: Gerçeğe Doğru Yayınları, 2021), 122; Nebi Bozkurt, “Mescidi Aksa”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.29 (Ankara: TDV Yay., 2004), 268-271.

kullanımı örnek alınmıştır.⁷ Ölçüm, çizim ve fotoğrafla desteklenen çalışmada, bölgedeki Süryani kiliselerinde tespit edilen bazı benzer örnekler ile karşılaştırılarak değerlendirilme yapılmıştır.

Mor Kuryakus Kilisesi ve Kduşkudşini

Mor Kuryakus Kilisesi'nin yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir. Bazı Süryani kaynaklarında V. yy. da yapıldığı belirtilmektedir. Günümüze kadar farklı dönemlerde onarımdan geçen kilise, kaynaklarda geçen bilgiye göre VIII. yy'da Mor Şemun Zayte tarafından onarılmış, yapıya bazı eklemeler de yapılmıştır. Kilise, 1900'lü yıllarda boşaltılarak farklı yıllarda askeri karargâh ve okul olarak kullanılmıştır. Kilisenin çan kulesi 1957 yılında eklenmiş, 2000 yılında Süryani cemaatinin desteği ile geniş çaplı bir onarımdan geçmiş, 2010 yılında ise ibadete açılmıştır.⁸

Mor Kuryakus Kilisesi, birçok yapı grubunun da dahil olduğu kompleks bir düzenleme göstermektedir. Bu yapılar yüksek bir çevre duvarı ile kuşatılmıştır. Kilisenin ana kapısı, son dönemde yapılan restorasyon çalışmasında yenilenmiştir. Avluya dikdörtgen çerçevenin kuşattığı kemerli kapıdan girilmektedir. Kapının çerçevesi, iki yanda dışa taşkın dikdörtgenlerin alt alta sıralandığı şerit ile vurgulanmış, üstten ise eşkenar dörtgenlerin çevrelediği yıldız motiflerinin yatay ekseninde sıralandığı süsleme şeridi ile sınırlandırılmıştır. Bu çerçevenin merkezinde bulunan kemerli giriş kapısı, yarım yuvarlak formlu olup, iki yanında simetrik düzende birer haç ve badem formu işlenmiştir. Kemer yüzeyi, düz silme, palmet, üzüm ve asma yapraklı bezemeden oluşan girintili üç ince süsleme kuşağı ile hareketlendirilmiştir. Kemer, iki yanda silindirik gövdeli sütunce ile sınırlandırılarak, bitkisel bezemeli piramidal formlu sütunce başlıkları üzerinde sonlanmaktadır (Resim 1).

Avlunun kuzeyinde daha alçak bir kotta bulunan ikinci bir avlu içinde; Mor Kuryakus Kilisesi, vaftiz evi (beth ma'moditho), Meryem Ana (Yoldath Aloho) Kilisesi, yazlık kilise / dua evi (beth slutho),⁹ mutfak ve çan kulesi bulunmaktadır (Resim 2).

Mor Kuryakus Kilisesi, doğu batı doğrultusunda uzayan tek neften oluşan dikdörtgen plana sahiptir. Yapının güneyinde, kemerli ve çapraz tonoz örtülü revaklı bir bölüm ve narteks bulunmaktadır. Dikdörtgen formlu kapıdan, doğu batı doğrultusunda uzayan, dikdörtgen bir alanı kaplayan, beşik tonoz örtülü nartekse geçilmektedir. Bu bölümün batı köşesinde üç mezar bulunmaktadır (Resim 3). Narteksin kuzey duvarından naosa iki kapıyla, doğudaki duvardan ise ek bölüm için bir kapıyla giriş yapılmaktadır.

Kilisenin naosu dikdörtgen planlı tek nefli olup, beşik tonoz ile örtülmüştür (Resim 4). Naosun, batı duvarında simetrik üç pencere açılmıştır. Kuzey ve güney duvarlar yüksek kemerler ile hareketlendirilmiştir. Bu duvarlarda Süryaniler için önemli kişi ve ruhanilerin mezarları bulunmaktadır. Naosun, doğusunda apsis yarım yuvarlağı konumlandırılmıştır. Apsisin güneyinde ise, kare planlı, çapraz tonoz örtülü ruhanilerin hazırlandığı bölüm olan (kestrume)

⁷Ömür Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrabları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000); Mehmet. Top, "Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl)", (Yayınlanmamış doktora tezi Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 1997).

⁸ Tuma Çelik, *Turabdin'de Kalanlar*. (İstanbul, Sabro Yayınları, 2014), 62.

⁹Beth slutho, Süryanice "ibadet evi / dua evi" olarak adlandırılmaktadır. Bu yapılar, Süryani dini mimarisinde, köy kiliselerinin güney cephesine bitişik veya kiliseden bağımsız olarak avlunun doğu ucunda yer alan etrafı duvar ile örülü bir apsis olarak vurgulanmaktadır. Beth slutho, eksedra formlu olup, yüzeyinde, çoğunlukla kabartma tekniğinde yapılmış bir haç motifine yer verilmektedir. Önünde, ayınlar sırasında kullanılmak üzere, taştan bir altar/sunak taşı bulunmaktadır. Daha fazla bilgi için bakınız: Ufuk Elyiğit ve Tahsin Korkut, "Tur Abdin Bölgesi'nde Beth Slutho (Yazlık Kilise/Dua Evi Geleneği)", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S.49. (2020): 175-206; Elif Keser Kayaalp, *Church Architecture of Late Antique Northern Mesopotamia*. (Oxford Studies in Byzantium, Oxford University Press, 2021), 184; Gertrude Bell, *The Churches and Monasteries of The Tur Abdin*. Gertrude Bell With an Introduction and Notes by Marlia Mundell Mango, (London: The Pindar Press, 1982), 165; Andrew Palmer, *Monk and Mason on The Tigris Frontier, The Early History of Turabdin*. (University of Cambridge Oriental Publication, 1990), 37.

gude¹⁰ odalarına geçilmektedir. Bu bölüme; narteks, ana mekan ve apsis olmak üzere üç ayrı giriş kapısıyla girilmektedir.

Naosa göre daha yüksek tutulmuş olan apsis bölümü, Süryani kiliselerinde “vilo satro” olarak tanımlanan ikonografik perde / örtü ile kapatılmıştır.¹¹ (Resim 5). Apsise, iki ayrı kemerli girişten geçilmektedir. İlk giriş kapısı, son dönemde yapılan restorasyonlar sırasında eklenmiştir. Bu kapı, yarım yuvarlak formu kemerin dahil olduğu geniş bir çerçeveden meydana gelmektedir. Çerçeve, üç yönde bitkisel bezemeli bordür dizisiyle kuşatılmıştır. Bordür, iki yanda dışa taşkın biçimde hareketlendirilmiştir. Çerçevenin üzerinde, stilize ve palmetlerden oluşan üç haç formu yükselmektedir (Resim 6).

Kemerli girişin üzerinde, Süryanice’nin Serto¹² formu iki yazıt bulunmaktadır. Dikdörtgen bir çerçeve içine alınan bu yazıtın, Türkçe çevirisinde şu ifadeler yer verilmiştir. “Allah’ın gücü ile bu kapı imanlı insanların katkılarıyla ustalar Maksi İlyas oğlu İlyas tarafından 1960 yılında yapılmıştır.”

Kemerin kuzey tarafında dikdörtgen çerçeveli diğer yazıtta ise yapım sürecine dair bilgi bulunmaktadır; “Bu kapı Allah’ın gücüyle, Patrik Mor İğnatiyos III. Yakup ve Metropolit İvannis Papaz Lahdo ve Papaz İbrahim’in döneminde 1960 yılında yapılmıştır”.¹³

Giriş kemeri, iki yanda yarım silindirik gövdeli sütunceler ile sınırlandırılarak piramidal formu sütun başlığı üzerinde sonlanmaktadır. Kemer bordürü, sütun ve başlığı bitkisel bezeme ile kaplanmıştır. Kemerin üzerinde, ellerinde borazanları ile çocuk melek figürleri simetrik bir düzende yerleştirilmiştir (Resim 5). Apsisin ikinci girişi sağlayan yarım yuvarlak formu kemer, yarım kaval ve dışa taşkın silme grubuyla hareketlendirilmiştir. Kemerin dayandığı kalın ayaklar düzgün kesme taşlardan oluşmaktadır (Resim 6). Apsis yarım yuvarlağında, kabayonu taş malzeme kullanılmıştır.

Kduşkudşın, apsisin merkezinde konumlandırılmıştır. Yapım tarihi tam olarak bilinmeyen kduşkudşının hücre paravanlarında yer alan Süryanice Gerşuni¹⁴ formu yazıtta 1845 tarihi geçmektedir.

¹⁰ Demir, *Süryani Ortodoks Kilisesi ve Yedi Gizi*, 36-37; Nihat Durak, *Süryani Ortodoks Kilisesinde İbadet*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 64-67.

¹¹ Demir, *Süryani Ortodoks Kilisesi ve Yedi Gizi*, 36-37; Durak, *Süryani Ortodoks Kilisesinde İbadet*, 64-67.

¹² Serto / Serta yazı stili, “İncil yazısı, İncil’e ilişkin” anlamına gelmektedir. M.S. VIII. yy.’da edebi yazma eserlerde görülmeye başlayan bu yazı stili, özellikle XII. ve XIII. yy.’larda İncil nüshalarının kopyalanmasında kullanılmıştır. Efremler Barsavm, Batı Süryanicesi olarak bilinen formun “Serto” yazı biçimi olabileceğini belirtmektedir. Kullanım kolaylığı nedeniyle Estrangelo yazısıyla karışık olarak kullanılan, Serto yazı biçimi, XII. yy.’da Estrangelo yazısından yavaş yavaş ayrılmıştır. Süryanice düz yazılarda hala bu yazı biçimi kullanılmaya devam etmektedir. Bakınız: Bilge, *1600 Yıllık Mor Gabriel Manastırı*, 344; John F. Healey, “Süryanca El Yazısının Erken Tarihi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. V.4. (2005):316; Barsavm, *Saçılmış İnciler Süryanilerin Yazınsal Tarihi*, 43-44.

¹³ Apsis kemerinde bulunan Süryanice yazıtların Türkçe çevirileri Midyat merkezde bulunan Mor Barsavmo Kilisesi’nde görevli Ayhan Gürkan tarafından yapılmıştır (Görüşme tarihi: 28.01.2025).

¹⁴ Gerşuni, (Garşuni veya Karşuni) yazı formu, günümüzde Arap alfabesi ile okunabilen Süryanice metinleri ifade etmektedir. Bunun yanında Ermenice, Kürtçe, Farsça ve Türkçe metinlerin Süryani yazısıyla yazılması da Gerşuni diye adlandırılmaktadır. Bu durumda Ermenice Gerşuni, Kürtçe Gerşuni, vs. gibi tabirler de kullanılmaktadır. Bakınız: Kutlu Akalın ve Zafer Duygu, *Süryani Literatürü*. (Mardin: Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2017), 21; Bilge, *1600 Yıllık Mor Gabriel Manastırı*, 334; Barsavm, *Saçılmış İnciler Süryanilerin Yazınsal Tarihi*, 47.

[illegible]

“Bu kduşkudşinin yapımında gayret gösteren saygıdeğer büyüğümüz, Episkopos Mor Meke, Musullu Behnam, Ebu İbrahim ve babası Maksi.....?. rahiplerden Raban Zeytun, papaz İliya ve Yuhannon.... Anus.... birlikte, Mor Kuryakus Kilisesi’ne, çok çaba sarfettiler. Allah’a ve ruhuna, Enhil Kilisesi’ne ? Allah, onlara emeklerinin karşılığını versin. Bu kduşkudşinin yapımında emeği ve katkısı olan herkesin isimleri yaşam kitabında yazılsın. 2157 Yunan yılı (1845)..... ise “Şim...? Havşab ve Resi Denho”.¹⁶

Gabriel Akyüz, Süryanice yazıda geçen 1845 tarihinin, kduşkudşinin yapım tarihi olabileceği gibi onarım tarihi olma ihtimali üzerinde durmaktadır. Hans Hollerweger, kduşkudşini XVIII. yy.'a tarihlendirmektedir. Bölgeye dair araştırmalarının olduğu yayınında bu tarihlendirmeye dair herhangi bir yazıt ya da bilgi paylaşmadığı için yerel halktan aldığı bilgiler doğrultusunda tarihlendirme yaptığı düşünülmektedir.¹⁷ Kduşkudşinin üslupsal özellikleri XVIII. yy.'da yapılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir

Ahşap malzemeden yapılan kduşkudşın, oyma, kazıma, kalem işi ve boyama tekniği kullanılarak meydana getirilmiştir (Resim 7). Tipolojik açıdan, ana çerçeve ve yan kanatlardan oluşan simetrik bir cephe düzenlemesi tercih edilmiştir. Ana çerçeveyi, sunak masası ve masanın üzerindeki hücre belirlemektedir. Bu öğeleri, iki yanda panellerin sınırlandığı bir dikdörtgen çerçeve, üstte ise alınlık ve tepelik kuşatmaktadır. Bu düzenleme iki yanda kemer ve alınlıktan oluşan yan kanatlar ile genişletilmiştir (Çizim 1).

Dikdörtgen çerçeve; 1.81. m genişlik, 1.10 m derinlik ve 4.88 m yükseklik ölçülerinde olup, iki yanda düz silmeli geniş panellerden meydana gelmektedir (Resim 7). Bu paneller, belli sayı ve ölçülerde dikdörtgen formlu olup, art arda sıralanmaktadır. Alınlığa kadar devam eden paneller, üstte yatay bir söve ile birbirlerine bağlanmaktadır. Panelleri kaplayan bezeme, farklı boya renkleriyle kontrast yaratan ters işlenmiş nar meyvesinden çıkan dallardan oluşmaktadır. Dalların uçlarına, stilize yaprak, lale ve tomurcuklar serpiştirilmiştir. Bu bezeme, stilize hayat ağacı motifi olarak tanımlanabilir. Panel boyunca tekrar eden bezemenin devamında nar yerine kase formu da kullanılmıştır (Resim 8). Panel dizisinin üstünde birer haç motifi yükselmektedir. Ana çerçeve, basık kemerli alınlık ile tamamlanmaktadır.

Kduşkudşinin ana unsuru olan sunak masası, dikdörtgen biçimli olup, 1.24 m genişlik ve 1.10 m yükseklik ölçülerindedir. Masanın ön yüzeyi tahrip olduğu için sadece çerçeve parçaları kalmıştır. Yanlardan açık olan masa, iki payenin taşıdığı bir altar üzerine oturmaktadır (Resim 9). Bu altarlara, sadece masadan ibaret olan yalın kduşkudşin örnekleri olarak birçok Süryani kilisesinde karşımıza çıkmaktadır.

Sunak masası üzerinde bulunan hücre; 1.24 m genişlik 0.98 m derinlik ve 2.00 m yükseklik ölçülerinde dikdörtgen planlıdır (Resim 10). Bu bölüm, cepheden sarmal silme ve köşebent ile

¹⁵ Telli, “Süryani Kiliselerinde Kduşkudşin (Mardin, Diyarbakır, Şırnak, Adıyaman Örnekleri”, 354.

¹⁶Kudüşkışının Süryanice yazıtının çözümleri ve Türkçe çevirisi, Mardin Kırklar Kilisesi Horiepiskoposu Gabriyel Akyüz tarafından yapılmıştır (2018-2020 yılının görüşme notlarından).

¹⁷ Hollerweger, *Canlı Kültür Mirası Turabdin*, 222.

sınırlandırılmış, içerden ise üç yönden bitkisel bezemeli paravanlarla kapatılmıştır (Resim 11). Merkez paravanda, ajurlu yatay beş süsleme şeridi yer almaktadır. Şeritler, siyah, kırmızı ve koyu yeşil renkli yatay sıralanan stilize haçlardan oluşmaktadır. Haç motifleri, yaprak motiflerinin kuşattığı oval çerçeve içine alınmıştır. Şeritleri ayıran sövelerde, kduşkudşinin yapımı hakkında bilgi veren Süryani Gerşuni formulu yazıt işlenmiştir. Bu sövelerin zemini kırmızı, Gerşuni yazıt ise siyah renkli belirtilmiştir (Resim 11). Hücrenin yan paravanlarında, vazodan çıkan nar, stilize palmet, yaprak ve tomurcuklar, yüzeye dağılarak üstte kavisli hatlarla sonlanmaktadır. Bezemeler arasında servi ağacına da yer verilmiştir. Kompozisyon, yüzeyde boşluk bırakmadan tekrar edilmiştir. Hücre, üstte dikdörtgen formulu ahşap plaka ile kapatılmıştır. Plaka, koyu mavi zemin üzerinde, kırmızı ve sarı renkli, insan yüzü güneş, ay ve yıldız motifli yalın bir gökyüzü tasviri ile kaplanmıştır.

Hücrenin üzerindeki köşebentler, iki üçgenin birleştiği tek parçadan oluşmaktadır. Bu parçalar, serafim¹⁸ melek figürlerini sarmalayan, stilize yaprak, nar ve palmet motifli bezeme ile tamamlanmıştır. Köşebent ve alınlık arasında bulunan iki süsleme şeridinde, hücre paravanlarında uygulanan haç motifli bezeme tekrar edilmiştir. Şeritler; zikzak, şesşberk ve soyut yapraklı ince sövelerle birbirinden ayrılmaktadır (Resim 11).

Kduşkudşinin dikdörtgen çerçevesi, basık kemerli alınlık ile sonlanmaktadır. Bu bölümde, panellerde ve hücrenin yan paravanlarında işlenen bezeme uygulanmıştır. Kompozisyonun merkezine stilize servi ağacı yerleştirilmiştir. Alınlık, palmet ve haç motiflerinin sıralandığı ince bir tepelik ile sınırlandırılmıştır (Resim 12).

Kduşkudşinin yan kanatları, üstte sivri, alttan ise basık kemerli iki alınlıktan meydana gelmektedir. Soldaki kanat, 0.97 m genişlik, 2.60 m yükseklik, sağdaki kanat ise, 0.77 m genişlik ve 2.55 m yükseklik ölçülerindedir. Ana çerçevede uygulanan bezeme programı, yan kanatlarda da bütüncül bir yaklaşımla tekrar edilmiştir. Sağ üst kanatta, belli belirsiz bir erkek figürü görülmektedir. Bu bölüm, tahrip olduğundan dolayı tanımlanamaz durumdadır.

Kduşkudşinin tüm yüzeyinde uygulanan bezeme programında, ortak renk tonları tercih edilmiştir. Bezemelerin zemin renginde kırmızı, sarı ve yeşil renk, bitkisel motiflerde ise, krem, kırmızı ve siyah renk kullanımı kontrast yaratan bir düzenlemeyle ele alınmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Süryani kilise mimarisi ve litürjisi birbiri ile bağlantılı bir plan şeması göstermektedir. Süryani kilise mimarisinin litürjik faaliyetler neticesinde şekillenebildiği ifade edilebilir. Litürjinin merkezinde olan kduşkudşinler, bu plan şemasına göre, kiliselerin apsis bölümlerinde konumlandırılmıştır. Bu bağlamda, makale konumuzu oluşturan, Mor Kuryakus Kilisesi'nin kduşkudşini bulunduğu bölümün kutsiyetini vurgulayan gösterişli ve estetik örnekler arasındadır. Kduşkudşinin form ve üslupsal açıdan, bölgedeki diğer kiliselerde eşine rastlanmayan tek örnek olduğu söylenebilir. Bu bağlamda incelenen örnek, tipoloji, genel görünüş, yapısal öğeler ve süsleme özellikleri ile ünik bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Kduşkudşin, ana ve yan çerçeve olmak üzere iki aşamalı ve simetrik bir düzenleme göstermektedir. Ana çerçeve; dikdörtgen formulu olup, sunak masasını ve hücreyi içine alarak, üstte alınlık ögesi ile tamamlanmaktadır. Yan çerçeve ise, yanlardan küçük kemerli açıklıklar ile genişletilmiştir.

¹⁸ Seraph, Yunanca kökenli olup, İbranicede yakıcı ateşli anlamına gelmektedir. Seraphim, Tanrı'nın tahtını koruyan Tanrı'ya en yakın güçlü meleklerdir. Kitab-ı Mukaddes'e göre seraphim, Tanrı'nın tahtını korumakla görevli dört ya da altı kanatlı, insan yüzü ve ayakları olan en üst sıradaki melekler olduğu varsayılmaktadır. Genellikle Tanrı'nın sevgisiyle yandıkları için 'yanan melekler' şeklinde, çoğunlukla ateşi simgeleyen kırmızı renkli betimlenmişlerdir (Bakınız: Gülçin Pehlivan, Kappadokia Kaya Kiliselerindeki Melek Tasvirleri, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2005), 93; Neziha Başgelen, "Yeniden ve Güneşine Çıkarılan İstanbul Ayasofyası Serafim Mozağı", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*. 32. 2010: VII-X;).

Benzer bir örnek, günümüze ulaşamamış olan, Midyat'ın Güzelsu (Habab) mahallesindeki Mor Sergios Bakhos Kilisesi'nde yer almıştır (Resim 13).¹⁹ Gernot Wiessner'in Tur Abdin bölgesine yaptığı seyahat notlarına ve görsellerine dayanan kaynakta, kduşkudşinin fotoğrafı dışında herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır (1981, s. 30). Yapım tarihi bilinmeyen örnek, fotoğraftan anlaşıldığı kadarıyla, ahşap malzemeden, kalem işi boyama tekniği kullanılarak yapılmıştır. Dikdörtgen çerçeveli örnek; sunak masası hücre, panel, köşebent, alınlık gibi öğelerden oluşmaktadır. Bu öğeler üzerinde nar ve hayat ağacı motifli bezeme uygulanmıştır. Mor Kuryakus Kilisesi ile Mor Sergios Bakhos Kilisesi'nin kduşkudşinleri, genel görünüş, tipolojiyi belirleyen unsurlar ve süsleme kompozisyonu ile ortak bir düzenlemeye sahiptir.

Genel görünüş ve yapısal unsurları açısından Süryani kiliselerinde çok sık tercih edilmeyen bu uygulamanın anıtsal ve görkemli bir örneği, Adıyaman Merkez Mor Petrus ve Pavlus Kilisesi'nde bulunmaktadır. Bu örnek, 1883 yılında yapılmış olup, yatay dikdörtgen sunak masası, derin tutulmuş hücre, simetrik yerleştirilen sütunce görünümlü plasterler ile çerçeve üzerinde yükselen taç ögesinden meydana gelmektedir (Resim 14).

Mor Kuryakus Kilisesi ile Adıyaman Mor Petrus ve Pavlus Kilisesi'nin kduşkudşini, dikdörtgen ana çerçeve ve yan kanatlardan oluşan tipoloji ile benzerlik göstermektedir. Ancak, Mor Kuryakus Kilisesi'nin kduşkudşini, ortak yapısal özellikler sergilemesine rağmen daha yalın biçimlendirilmiştir. Bu tipolojinin benzer örneklerine, Diyarbakır Surp Giragos Ermeni Kilisesi'nde rastlanılmaktadır. Söz konusu kduşkudşinler taş malzemeden yapılmış, süsleme açısından oldukça farklılık gösteren, üslupsal olarak da batılılaşma döneminin etkilerini taşıyan XIX. yy.'a tarihlendirilen uygulamalardır.²⁰

İncelenen kduşkudşin, günümüze sağlam durumda ulaşan ahşap malzemeli nadir örneklerdendir. Kilisede görevli ruhanilerin verdiği bilgiye göre, yapımında ceviz ve dut ağacı kullanılmıştır. Bu ağaçların, sert ve dayanıklı olmasının yanı sıra ve motif işleme kolaylığı sağlayan lifsiz özelliğinden dolayı tercih edildiği düşünülmektedir. Yapım ve süsleme teknikleri arasında, oyma, kazıma, ajur, kalem işi ve boyama tekniği kullanılmıştır. Kalem işi tekniğinde işlenen bezemeler, detaylı ve özenli bir çalışmanın ürünü olarak dikkat çekmektedir.

Kduşkudşinin süsleme programı, bütüncül ve dengeli bir görünüm sunmaktadır. Simetrik bir düzende uygulanan süsleme programında yoğunluğu bitkisel bezemeler oluşturmaktadır. Bununla birlikte, sembolik, az da olsa figür kullanımı birlikte ve yazı unsurları da tercih edilmiştir.

Kduşkudşinin bütün yüzeyi, boşluk bırakılmadan hayat ve servi ağacı, stilize nar, lale ve kıvrık dal motifli bezemeyle kaplanmıştır. Çerçeve panelleri ve hücre panoları, nar tanesi ve kaseden çıkan çiçek demetli bezeme ile kuşatılmıştır. Aynı kompozisyonun farklı renklerle kullanımı, çerçeveye ve diğer unsurlara dinamik bir etki kazandırdığı anlaşılmaktadır. Birbirini tekrar kaplayan bitkisel bezeme programında, bir kaseden çıkan, nar taneli çiçek demeti, hayat ağacı motifine dönüşmektedir. Eski çağlardan beri mimaride süsleme amaçlı olarak kullanılan nar, evrensel anlamda yaratıcının sonsuzluğunu, ruhun ölmezliğini ve bereketi imgeleyen metaforlar arasındadır. Hayat ağacı olarak kutsallık atfedilen nar, bir inanca göre, Adem ile Havva'ya yasak olan cennet meyvesidir.²¹ Ahşap üzerine boyama tekniğinde vazodan çıkan çiçek tasvirli kompozisyonun, benzer bir örneği Adıyaman Mor Petrus ve Pavlus Kilisesi'nin ana kduşkudşinin yan kanatlarında uygulanmıştır. Batılılaşma döneminin etkisini taşıyan naturalist bezemeler, simetrik bir düzende yan kanatların alınlığını kaplamaktadır (Resim 15). Gönül Öney, vazodan çıkan çiçek buketini oluşturan nar motifli düzenlemeyi, hayat ağacı olarak

¹⁹ Gernot Wiessner, *Christliche Kultbauten im Tur Abdin*. Teil II, Band 4. Abb. XVI. (1981).

²⁰ Orhan Cezmi Tuncer, *Diyarbakır Kiliseleri*, (Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Yayınları, 2002). 102.

²¹ Ebru Şenocak, "Halk Anlatı ve İnanışlarında Mitolojik Bir Meyve: Nar", *Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi*. C.4. S.1. (2016): 243-246.

yorumlamaktadır. Öney, nar motifli stilize hayat ağacının, XIV. yy.'a tarihlendirilen Suriye-Mezopotamya sırsız seramiklerinde de rastlandığını belirtmektedir.²²

Vazo içinden çıkan nar motifli bezemenin farklı varyasyonları Mardin Deyrul-Zafaran Manastırı Beth Kadişe'nin giriş kapısı ile manastırın Meryem Ana Kilisesi'nin mezbah kapısında ahşap üzerine kakma tekniğinde karşımıza çıkmaktadır (Resim 16).

Kalem işi boyama tekniğinin uygulandığı kduşkudşin örnekleri, Mardin, Deyrul Zafaran Manastırı Mor Hananyo Kilisesi (1699) (Resim 17), Mardin Kırklar Kilisesi (XVIII. yy), Mardin Mor Mikhael Kilisesi (XVII. yy.) (Resim 18), Diyarbakır Meryem Ana (1689) (Resim 19), Diyarbakır Mor Yakup Kilisesi (1693) Kilisesi'nde bulunmaktadır.

Hristiyan sanatında, dini mimarinin ve liturjinin bezemelerinde önemli bir kutsal bir figür olan serafimler,²³ kduşkudşinin hücre köşebentlerinde işlenmiştir. Kuzey yan kanadın alınlığında da belli belirsiz bir erkek figürü görülmektedir. Alınlık üzerindeki kompozisyon aşındığı için tanımlanamaz durumdadır. Haç motifleri ise; hücrenin paravanları, alınlık ve tepelik kısmında bitkisel bezeme ile kaynaştırılan stilize bir düzenleme halinde ele alınmıştır.

Kduşkudşinin hücre paravanlarında ince şeritler üzerine işlenen yazı, süsleme özelliğinden ziyade belgeleyici bir nitelik taşımaktadır. Hücrenin ana paravanında bulunan Süryanice'nin Gerşuni formu yazıtı, haç ve palmet motifli süsleme şeritleri ile bütünleşmektedir. Gerşuni ya da Gergereyo yazı formunun ismini Diyarbakır ile Urfa arasındaki Gerger şehri ya da Gerger Kalesi'nden aldığı tahmin edilmektedir. Bu bölgenin hattatları, özellikle 1577-1820 yılları arasında, ince bir yazı formu olan Gergereyo üslubunda gelişkin örnekler vermişlerdir.²⁴ Gerşuni, (Garşuni veya Karşuni) yazı formu günümüzde Arap alfabesi ile okunabilen Süryanice metinleri ifade etmektedir.²⁵

Sonuç olarak; Mor Kuryakus Kilisesi, Süryani kültüründe tarihsel değeri olan yapılar arasındadır. Bu bağlamda kiliseye atfedilen önemden dolayı, estetik görünüşü ile dikkat çeken özgün bir kduşkudşin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Kduşkudşinlerin bulunduğu apsis bölümü sadece takdis edilmiş ruhanilerin girebildiği, en kutsal ve dokunulmaz alanı temsil etmektedir. Bu alanın merkezinde konumlanan kduşkudşin, ibadetin yönünü belirleyen, üzerinde ayin ve ritüellerin uygulandığı liturjik bir unsur olmasının ötesinde, Tanrı ve inananlar arasında ruhsal bir iletişime açılan sembolik kapı imgesi ile örtüşmektedir. Kduşkudşinlerin Tanrı'nın sofrası, İsa'nın mezarı, hayat sofrası, hayat ırmağı gibi simgesel anlamları, bu kanıyı da desteklemektedir. Mor Kuryakus Kilisesi'nin kduşkudşini, Süryani kilise liturjisinin sembolizmi bağlamında çarpıcı ve ünik bir örnek olarak ön plana çıkmaktadır. Görkemli ve anıtsal görünüşü ile Süryani kiliselerinde ünik bir uygulama olduğu söylenebilir. Bu açıdan incelenen kduşkudşinin, bölgede bulunan Süryani, Ermeni ve Keldani kiliselerinde benzer bir örneğine rastlanmamıştır. Kduşkudşinin bütün yüzeyini kaplayan süsleme programı simetrik bir düzende, dengeli ve bütüncül bir uygulama halindedir. Bitkisel, sembolik, figürlü ve yazı öğelerinin kullanıldığı süsleme kompozisyonları başarılı işçiliği ile ön plana çıkmaktadır. İncelenen kduşkudşin, ahşap malzemesi, yapısal özellikleri ve süsleme kompozisyonu açısından özgünlüğünü koruyarak günümüze ulaşmış nitelikli ve görkemli liturjik örnekler arasındadır.

²² Gönül Öney, “Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi”, *Belleten Dergisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. C.XXXII. S.125. (1968):26-27.

²³ Tahsin Korkut, *Artvin ve Erzurum'daki Gürcü Dini Mimarisinde Süsleme*, (İstanbul: Hiper Yayınları, 2018), 278.

²⁴ Barsavm, *Saçılmış İnciler Süryanilerin Yazınsal Tarihi*, 47.

²⁵ Akalın ve Duygu, *Süryani Literatürü*, 21; Bilge, *1600 Yıllık Mor Gabriel Manastırı*, 334.

KAYNAKLAR

- Acara Eser, Meryem. *Bizans Maden Sanatı: Dini Törenlerde Kullanılan (Liturjik) Eşyalar*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2020.
- Akalın, Kutlu ve Duygu, Zafer. *Süryani Literatürü*. (1.Baskı), Mardin: Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Akyüz, Gabriyel. *Mardin İli'nin Merkezinde Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi*, İstanbul, 1998.
- Bakırer, Ömür. *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrablari*. (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 2000.
- Barsavm, Efrem. *Saçılmış İnciler Süryanilerin Yazınsal Tarihi*. Çeviren Zeki Demir. İstanbul: Süryani Ortodoks Metropolitliği Yayınları, 2005.
- Başgelen, Nezh. “Yeniden ve Günışığına Çıkarılan İstanbul Ayasofya Serafım Mozaigi”. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*. S. 32, (2010):VII-X.
- Bell, Getrude. *The Churches and Monasteries of The Tur Abdin, Gertrude Bell With an Introduction and Notes by Marlia Mundell Mango*, London: The Pindar Press, 1982.
- Bozkurt, Nebi. “Mescidi Aksa”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29: 268-271. Erişim: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mescid-i-aksa>. 2004.
- Bilge, Yakup. *1600 Yıllık Mor Gabriel Manastırı*. İstanbul: Gerçeğe Doğru Yayınları, 2011.
- Bilge, Yakup. “Turabdin: Süryani Kilise ve Kültürünün Beşiği”, *Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri*, Editör: İbrahim Özcoşar, Mardin:2012. s.508-509.
- Coşkun, Buket. “XI. Yüzyıl Kapadokya Bölgesindeki İsa'nın Doğumu ve Çarmıha Gerilmesi Sahneleri”. (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi. 2009.
- Çelik, Tuma. *Turabdin'de Kalanlar*. İstanbul: Sabro Yayınları, 2014.
- Demir, Zeki. *Süryani Ortodoks Kilisesi ve Yedi Gizi*. 2. Basım, İstanbul: Anadolu Ofset, 2015.
- Durak, Nihat. *Süryani Ortodoks Kilisesi'nde İbadet*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Elyiğit, Ufuk, Korkut, Tahsin. “Tur Abdin Bölgesi'nde Beth Slutho (Yazlık Kilise /Dua Evi) Geleneği”. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S. 49 (2020):175-206.
- Ergün, İshak. *Enhil (Yemişli) Köyü ve Kiliseleri*. İstanbul: Enhil Dernekleri Federasyonu Yayını. 2013.
- Günel, Aziz. *Türk Süryaniler Tarihi*. İstanbul: Gerçeğe Doğru Kitapları, 2021.
- Healay, John F. (2005). (Çev: Toprak, M. Sait). “Süryanca El Yazısının Erken Tarihi”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, S.4 (2005): 315-329.
- Hollerweger, Hans. *Canlı Kültür Mirası Turabdin*. Çeviren Sevil Gülçur, Linz Ötierreich: 1999.
- Korkut, Tahsin. *Artvin ve Erzurum'daki Gürcü Dini Mimarisinde Süsleme*, İstanbul:Hiper Yayınları, 2018.
- Keser Kayaalp, Elif. *Church Architecture of Late Antique Northern Mesopotamia*. Oxford *Studies in Byzantium*, Oxford University Press. 2021.

Palmer, Andrew. *Monk and Mason on the Tigris Frontier, The Early History of Turabdin*. University of Cambridge Oriental Publications.1990.

Öney, Gönül. “Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi”, *Belleten Dergisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, C. XXXII, S.125, (1968):26-27.1968.

Pehlivan, Gülçin. “Kappadokia Kaya Kiliselerindeki Melek Tasvirleri”. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi. 2005.

Şenocak, Ebru. “Halk Anlatı ve İnanışlarında Mitolojik Bir Meyve: Nar”. *Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S.1, (2016): 243-246.

Evin Telli. “Süryani Kiliselerinde Kduşkudşin (Mardin, Diyarbakır, Şırnak, Adıyaman Örnekleri”. (Yayınlanmamış doktora tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi. 2022.

Top, Mehmet. “Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl)”. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi. 1997.

Tuncer, Orhan Cezmi. *Diyarbakır Kiliseleri*. Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Yayınları. 2002.

Wiessner, Gernot. *Christliche Kultbauten Im Tur Abdin*. Teil II, Band 4. Abb. XVI. 1981.

RESİMLER

Resim 1. Mor Kuryakus Kilise'nin ana giriş kapısı (Telli, 2024).

Resim 2. Kilisenin avludan görünümü(Telli, 2024).

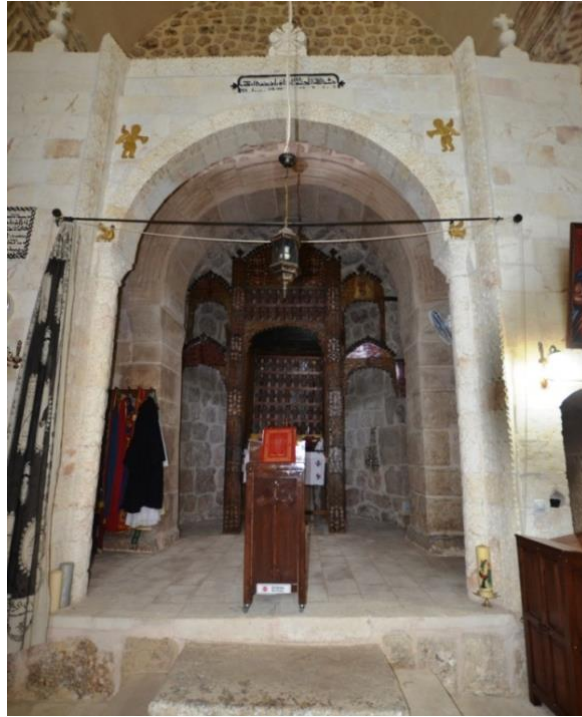
Resim 3. Kilisenin narteksi (Telli, 2014).

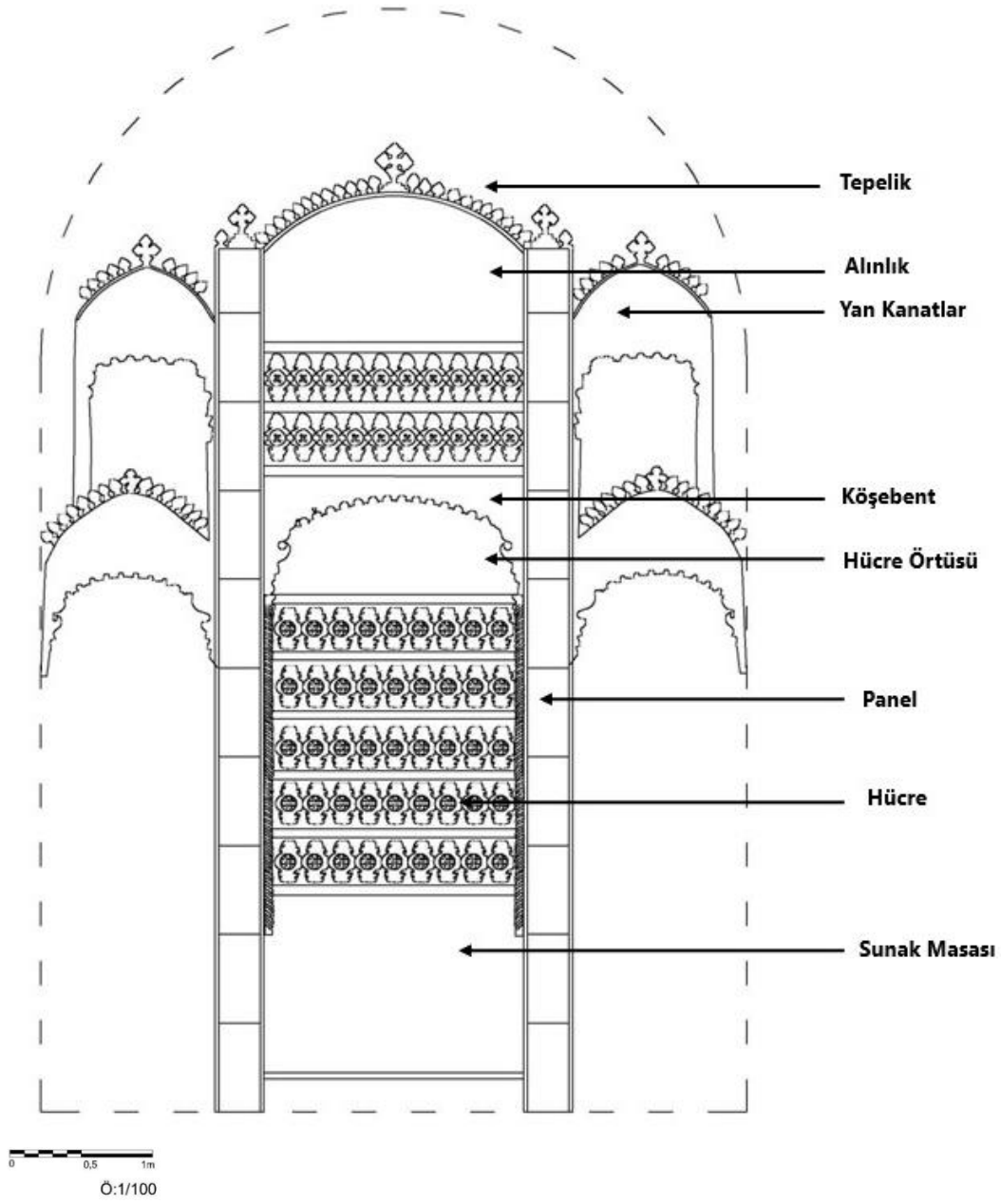
Resim 4. Mor Kuryakus Kilisesi'nin naosu (Telli, 2018).

Resim 5. Mor Kuryakus Kilisesi'nin apsisi (Telli, 2018).

Resim 6. Mor Kuryakus Kilisesi'nin apsis kemeri (Telli, 2018)

Çizim 1. Mor Kuryakus Kilisesi kduşkudşinin unsurları (Telli, 2022).

Resim 7. Mor Kuryakus Kilisesi 'nin kduşkuğşını (Telli, 2020)

Resim 8. Panel süsleme detayı (Telli, 2020).

Resim 9. Kduşkuşının sunak masası (Telli, 2024.)

Resim 10. Hücre Ögesi

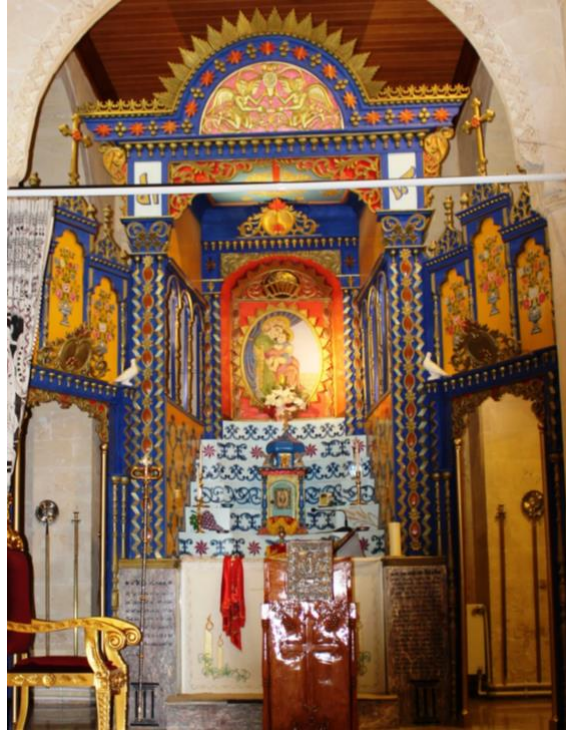
Resim 11. Hücre paravan detayı (Telli, 2018).

Resim 12. Alınlık ve tepelik detayı (Telli, 2018).

Resim 13. Midyat Güzelsu (Habab) Sergios Bakhos Kilisesi 'nin kduşkudşini (Wiessner, 1981).

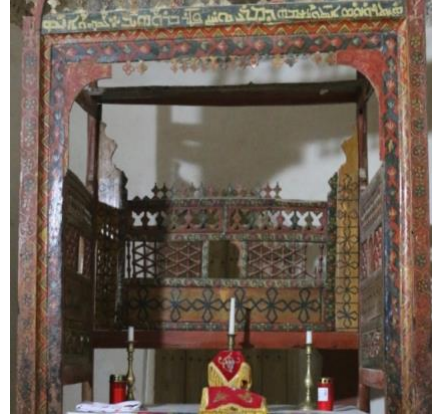
Resim 14. Adıyaman Mor Petrus ve Pavlus Kilisesi 'nin ana kduşkudşini (Telli, 2018).

Resim 15. Adiyaman Mor Petrus ve Pavlus Kilisesi ana kduşkudşinin bezeme detayı (Telli, 2018).

Resim 16. Mardin Deyrul-Zafaran Manastırı Beth Kadişe'nin giriş kapısının ve Meryem Ana Kilisesi'nin mezbah kapısının detayı (Telli, 2018).

Resim 17. Mardin Deyrul Zafaran Manastırı Mor Hananyo Kilisesi'nin kduşkudşin detayı (Telli, 2018).

Resim 18. Mardin Mor Mikhael Kilisesi'nin kduşkudşin detayı (Telli, 2018).

Resim 19. Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin kduşkudşin detayı (Telli, 2018).

18. Yüzyıl Osmanlı İstanbulu'nda Mumhanelerin Mekânsal Dağılımı

Mapping the Spatial Distribution of Candle Workshops in 18th-Century Ottoman Istanbul

Elif KANAT*

ÖZ

18. yüzyılda Osmanlı İstanbul'unda gündelik yaşamın sürdürülmesinde temel rol oynayan aydınlatma araçlarından biri olan mum, hem saray hem de halk için vazgeçilmez bir ihtiyaç kalemi olarak öne çıkmaktadır. Mum üretiminin ana merkezleri olan mumhaneler, sadece üretim mekânları değil, aynı zamanda kent dokusu içinde belirleyici sosyo-ekonomik unsurlar hâline gelmiştir. Bu makale, belgeler aracılığıyla İstanbul'daki mumhanelerin mekânsal dağılımını ortaya koymayı, bu dağılımı belirleyen lojistik, tedarik ve idari faktörleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada 18. yüzyılda İstanbul mumhanelerinin konumlarını belirleyen başta hammadde tedariki doğrultusunda mezbahalara yakınlık olmak üzere mekânsal etkenler, arşiv belgeleri ve mevcut literatür ışığında lojistik, idari ve ekonomik bağlamlarda incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Mum, Mumhane, Mumcu Esnafı, Osmanlı İmparatorluğu, Aydınlatma, Mekânsal Analiz*

ABSTRACT

In 18th-century Ottoman Istanbul, candles were among the essential lighting tools that played a fundamental role in maintaining daily life, serving as an indispensable item for both the palace and the general populace. Candle workshops (*mumhane*), the primary centers of candle production, emerged not only as sites of manufacturing but also as significant socio-economic elements shaping the urban fabric. This article aims to reveal the spatial distribution of candle workshops in Istanbul through archival documents and to analyze the logistical, supply-related, and administrative factors that influenced this distribution. In this study, the spatial factors that determined the locations of candle workshops in 18th-century Istanbul -primarily proximity to slaughterhouses due to raw material supply- will be examined within logistical, administrative, and economic contexts, based on archival documents and existing literature.

Keywords: *Candle, Candle Workshops, Candlemakers, Ottoman Empire, Lighting, Spatial Analysis*

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, elifkanat.26@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-9385-1979>).

Extended Summary

In pre-modern urban societies, the ability to maintain life after sunset depended largely on access to artificial lighting. In the Ottoman Empire, candles were essential for illuminating both public and private spaces. Produced primarily in workshops known as mumhane, these candles were made from rendered animal fats or, more rarely, beeswax. The provisioning of raw materials and the production of candles were subjects of direct state intervention, particularly in Istanbul, the imperial capital. The central administration ensured the regular supply of fat through the celepkeşan system, linking candle-makers closely with butchers and slaughterhouses.

Drawing upon a wide range of Ottoman archival documents, this study examines the spatial distribution of candle workshops in eighteenth-century Istanbul. It identifies the locational logic behind their placement, especially their proximity to salhane (slaughterhouses), and analyzes their role within the urban supply and production infrastructure. Workshops were predominantly located in districts near the Golden Horn and the Bosphorus—such as Yedikule, Edirnekapı, Eyüp, and Üsküdar—where logistical access to raw materials was easier. These areas not only facilitated candle production but also reflected broader provisioning policies governed by the principles of Ottoman economic thought, notably provizionizm.

The article also examines the socio-economic impact of these workshops on the surrounding neighborhoods. Through spatial and documentary analysis, it investigates the significance of proximity to slaughterhouses and access to water sources in the selection of workshop locations, as well as the influence of trade routes and distribution centers on the urban economy.

By mapping the historical geography of candle workshops and interpreting their role in the economic life of the city, this study offers a new perspective on a specific aspect of the socio-economic structure of the Ottoman Empire.

Giriş

Elektriğin kesintisiz biçimde yaşamın tüm alanlarına entegre olduğu günümüz dünyasında mum, yalnızca sembolik, dekoratif ya da nostaljik bir obje olarak varlık göstermektedir. Parafin, balmumu veya soya gibi çeşitli hammaddelerle üretilen, estetik biçimde sunulan ve kimi zaman doğal ve yapay esanslarla zenginleştirilen modern mumlar, mekânsal atmosfer yaratımı veya ruhsal odaklanma amacıyla kullanılmaktadır.¹ Ancak mumun günümüzde kazanmış olduğu estetik anlam, modern öncesi dönemde mumun taşıdığı temel işlevi görünmez kılmaktadır. Zira elektrikli aydınlatma sistemlerinin henüz mevcut olmadığı bir dünyada, gün batımıyla birlikte sosyal yaşamın devamlılığı büyük ölçüde yapay ışık kaynaklarına, en başta da muma bağlıydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda da bu gerçeklik farklı değildi. Mum, özellikle büyük kentlerde gündelik yaşamın sürdürülebilirliği için vazgeçilmez bir ihtiyaç kalemi olarak kabul edilir; saraydan camilere, konaklardan sokaklara kadar geniş bir mekânsal düzlemde kullanılırdı.² Güneşin batışıyla birlikte sosyal hayatın büyük ölçüde yavaşladığı, üretim ve dolaşımın sınırlandığı bu dönemde, gecenin karanlığı yalnızca sembolik değil, aynı zamanda işlevsel bir kesinti anlamına gelmekteydi. Bu nedenle, aydınlatma ihtiyacının karşılanması, sadece bireysel konforun değil, kamu düzeninin ve kentsel işleyişin devamlılığının da ön koşulu hâline gelmiştir.

¹ Brian Bowers, *Lengthening The Day: A History Of Lighting Technology* (Oxford University Press, 1998), 1.

² Burak Kocaoglu, "Osmanlı Devleti'nde Bazı Önemli Sivil Ve Askeri Yapıların Aydınlatılması", *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED)* 3, S. 6 (2018): 88.

Çünkü karanlık ve gece, devlet nizamını bozmaya yönelik faaliyetlerin yürütülmesine olanak sağlarken aydınlatma ve ışık devlet nizamının bir dayanağıdır.³

Bu bağlamda şem‘ (mum), Osmanlı kent yaşamında yalnızca bir ışık kaynağı değil, aynı zamanda kamusal ve özel alanları birbirine bağlayan temel bir araç olarak konumlanmıştır. Bu ihtiyaca yanıt veren mum üretimi, belli bir teknik uzmanlık ve düzenli hammadde temini gerektirdiği için, üretimin merkezileştiği yapılar olan mumhaneler, kentsel mekânda stratejik öneme sahip imalathaneler olarak örgütlenmiştir. Osmanlı İstanbulu’nda mum üretiminin büyük bölümü, bu alanda uzmanlaşmış mumcu esnafı tarafından gerçekleştirilmiştir. Üretim faaliyetleri, dönemin terminolojisinde mumhane, mumcu kârhanesi ya da şem‘hane olarak anılan özel imalathanelerde yürütülmüştür. Üretimi yapan ve satan kimselere mumcu, şem‘ager, şemmâ‘ gibi isimler verilmekle birlikte mumcu kelimesine en erken II. Bayezid dönemine ait 1502 tarihli Bursa ve Edirne ihtisap kanunnamelerinde rastlanmaktadır.⁴

Mum üretimi ise büyük oranda hayvan iç yağlarının eritilip fitil yerleştirilmiş kalıplara dökülmesiyle yapıyordu. Don yağı, iç yağı, çerviş yağı gibi hammaddeler, düşük ışık kalitesi ve rahatsız edici kokularına rağmen ulaşılabilir olmaları nedeniyle yaygın olarak kullanılmış, buna karşılık daha kaliteli ve kokusuz olan balmumundan üretilen mumlar yüksek maliyetleri sebebiyle daha çok saray çevresi ve seçkin zümrelerce tercih edilmiştir.⁵

Bu geniş kullanım alanı ve sınıfsal farklılıklar, mumun sadece bireysel tüketim nesnesi değil, aynı zamanda kent düzeyinde örgütlenmiş bir üretim sisteminin parçası olduğunu göstermektedir. Osmanlı’da üretim ve tüketim süreçlerinin düzenlenmesinde kentin, ordunun ve sarayın iâşesini sağlayan, ekonomik hayatı canlı tutan lonca teşkilatı vardır.⁶ Mum üretiminde görevli esnaf grubu da lonca sistemine dâhildi ve bu yapı sayesinde hammadde temini, üretim miktarı, kalite kontrolü ve fiyatlandırma gibi unsurlar belirli kurallar çerçevesinde denetlenebilmekteydi. Bu bağlamda mumhaneler hayvan kesimlerinin yapıldığı salhanelere –yani mezbahalara- yakın konumlandırılmış, böylece mumcu esnafının hammaddeye bozulmadan ve hızlıca erişimi sağlanmıştır.⁷ Çünkü mumhanelerin faaliyet gösterebilmesi ve bunun sürdürülebilirliği hayvansal yağ temin zincirinin hatasız işlemesine bağlıdır.

Mum üretimi Fatih Sultan Mehmed devrinde tanzim edildiği düşünülen Kanun-ı Yasak-ı Mumhane-i İstanbul (İstanbul Mumhanesi Kanunu) adlı kanunname de belirtildiği üzere “mumhane” veya “şem‘hane” adı verilen imalathanelerde, mumcu esnafı tarafından belli kurallar çerçevesinde yapılmıştır.⁸ Mumcu esnafına ait üretim hakkının farklı esnaf kollarınca ihlal edildiği, şahıslar tarafından hanelerde bireysel üretim yapıldığı da olurdu.⁹ Ancak İstanbul’daki iskân ve inşa faaliyetlerinin yol açtığı nüfus artışının muma olan ihtiyacı arttırması hammadde temini ve mumhane denetimine özen gösterilmesine neden olmuştur. Bu çerçevede, yalnızca üretim süreci değil, üretimin nerede ve nasıl konumlandığı da bir planlama ve denetim meselesi hâline gelmiştir.

³ Avner Wishnitzer, *Gece Çökerken - Osmanlı’da Gece Hayatı*, çev. Can Gümüş İspir (FOL, 2023), 98.

⁴ Sadık Müfit Bilge, “Payitahtı Aydınlatanlar: Fetihten 19. Yüzyıla Osmanlı İstanbul’unda Mumcu Esnafı”, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, ve Emrah Safa Gürkan (VII. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, İstanbul, 2021: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2019), 313; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri - II. Bâyezid Devri Kanunnâmeleri*, C. 2. (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1990), 394.

⁵ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri Toplum Hayatı* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 205.

⁶ Mustafa Cüneyt Uzun ve Bilge Afşar, “Osmanlı Ekonomisinin Temel Unsurlarının Ekonomik Yaklaşımlar Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.3 (Güz 2019): 82.

⁷ Selma Akyazıcı Özkoçak, “Two Urban Districts In Early Modern Istanbul Edirnekapi and Yedikule”, *Urban History - Cambridge University Press* 1, S. 30 (2003): 28.

⁸ Bu kanunname mumhanelere ilişkin erişilebilen en eski kanunname dir. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukukî Tahlilleri - Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri*, C. 1. (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1990), 456.

⁹ İSAM Kütüphanesi Arşivi (İKA), İstanbul Sicilleri no: 11, 29a /4 (Ra 1073/Ekim-Kasım 1662)

Bu makalenin amacı 18. yüzyılda İstanbul özelinde mumhanelerin inşa edildiği yerlerin seçiminde ve şehirdeki mekânsal dağılımında etkili olan faktörleri tespit ederek bu dağılımı şekillendiren üretim-tedarik ilişkilerini analiz etmektir. Bu doğrultuda İstanbul Kadı Sicilleri başta olmak üzere muhtelif arşiv belgeleri ve kaynaklardan faydalanılmıştır.

1. Literatür İncelemesi

18. yüzyıl İstanbul’unda mum üretim atölyeleri (mumhane / şemhane) ve bunların kentsel dağılımı konusunda literatürde hem Türkçe hem de yabancı dilde çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Aşağıda, bu konuya ışık tutan başlıca akademik kaynaklar, yazarları, temel içerikleri ve mumhanelerle ilgili bulguları ile birlikte sunulmuştur.

Neslihan Ünal’ın çalışması, Osmanlı’da balmumu temininden mum üretimine kadar uzanan süreci ve bu üretimin devlet denetimindeki kurumsal çerçevesini ayrıntılı biçimde ele almaktadır. Ünal’a göre, 18. yüzyılda İstanbul’da faaliyet gösteren 44 mumhane, gedik sistemi kapsamında tekel statüsünde faaliyet göstermekteydi; bu işletmeler dışında yeni bir mumhane açılması yasaktı. 1793 tarihli bir düzenlemeyle ise Yedikule, Üsküdar, Galata ve Eyüp semtlerindeki mumhanelere, Yeniçeri Ocağı’na her ay 700 okka mum sağlamak koşuluyla Yedikule salhanelerinden donyağı temin etme ayrıcalığı tanınmıştır. Bu durum, mumhanelerin mekânsal dağılımında askerî ve idari ihtiyaçların belirleyici rol oynadığını göstermektedir.¹⁰

Ayşe Hür’ün *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*’nde yayımlanan “Mumculuk (Osmanlı Dönemi)” başlıklı maddesi, Osmanlı İstanbulu’nda mum üretimi ve mumcu esnafının tarihsel gelişimini özetleyen kaynaklardan biridir. Hür’e göre, saray ve resmî kurumların balmumu ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulan mumhane-i âmire, devlet denetiminde faaliyet göstermekteydi. Mumcular loncası, narh sistemine tabi olup üretim ve satış hakları “gedik” sistemiyle sınırlandırılmıştı. 18. yüzyıl ortalarında İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp’te toplam 44 mumhanenin faaliyet gösterdiği; gedik hakkı olmayan kişilerin mum üretip satmalarının yasaklandığı belirtilmiştir. Hür, devletin mumculuk faaliyetlerini yangın riski ve merkezi denetim gerekçesiyle belirli bölgelerle sınırlandırdığını ve yetkisiz üretimin sıkı biçimde yasaklandığını aktarmaktadır.¹¹

Salih Aynural’ın 18. yüzyıl sonu İstanbulu’ndaki iktisadi yapıyı incelediği doktora tezi, özellikle III. Selim döneminde esnaf loncalarının dönüşümünü ayrıntılı şekilde ortaya koymaktadır. Mumcu esnafı da bu dönüşümün bir parçası olarak değerlendirilmiş; özellikle Yeniçeri Ocağı ile loncalar arasındaki ilişkiler bağlamında ele alınmıştır. Aynural’a göre, mumhaneler sur dışı bölgelerde ve Galata, Üsküdar, Eyüp gibi yarı-merkezî semtlerde yoğunlaşmıştır. Bu dağılımın temel nedenleri, balmumu ve yağ gibi hammaddelere liman ve pazar yerleri aracılığıyla erişim kolaylığı ile yangın riskini azaltma ihtiyacıdır. Ayrıca mum ve balmumu ticareti, iase politikaları çerçevesinde narh sistemiyle sınırlandırılmış ve devlet denetimi altında yürütülmüştür. Tez, belgelerle desteklenmiş detaylı anlatımıyla mumhanelerin mekânsal konumlanışı ve kurumsal yapısını anlamak açısından önemli bir kaynaktır.¹²

Mübahat S. Kütükoğlu “Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri” adlı çalışması, Osmanlı esnaf teşkilatında fiyat belirleme mekanizmasını narh defterleri üzerinden analiz eder. Kütükoğlu, balmumu ve donyağından yapılan mumların ayrı fiyat kalemleri olarak belirlendiğini; balmumu mumunun daha pahalı olup genellikle saray ve zengin kesim tarafından tercih edildiğini belirtir. Buna karşılık, halk arasında yaygın olan “yağ mumu” daha düşük maliyetlidir. 1640 tarihli narh defteri bu ayrımı net şekilde ortaya koymakta, aynı zamanda

¹⁰ Neslihan Ünal, “Osmanlı Şem’haneleri ve Mumcu Esnafı”, *USBAD: Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 2, S.3 (Haziran 2020): 234-35.

¹¹ Ayşe Hür, “Mumculuk (Osmanlı Dönemi)”, içinde *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993).

¹² Salih Aynural, “Selim III Döneminde İstanbul’da İktisadi Hayat (1789 - 1807)” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Türk İktisat Tarihi Bilim Dalı, 1989).

bal mumcular ve yağ mumcuları olarak iki alt esnaf grubunun varlığına işaret etmektedir. Ayrıca, defterde geçen Eminönü, Tahtakale ve Mısır Çarşısı gibi bölgeler, mum satışının yoğunlaştığı kentsel alanlar hakkında mekânsal ipuçları sunar. Bu çalışma, fiyat kontrol sistemi bağlamında mum üretim ve dağıtımının ekonomik temellerini açıklayarak, mumhanelerin kent içi konumlanışına yönelik tarihsel veriler sağlar.¹³

Abdülmennan M. Altıntaş'ın yüksek lisans tezi, 18. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'daki lonca düzenini, şer'iyeye sicilleri üzerinden inceleyerek esnaf-devlet ilişkilerine ışık tutmaktadır. Çalışmada, mumcu loncasının Eğrikapı'da izinsiz faaliyet gösteren bir zimmiye karşı kadıya başvurması örneği detaylı biçimde analiz edilmiştir. Paço adlı bu kişi, sahte gedik belgeleri düzenleyerek kendisini mumcu ustası olarak tanıtmış ve bazı esnafların haklarını hileyle kendi üzerine geçirmeye çalışmıştır. Lonca kethüdası ve yiğitbaşların şikâyeti üzerine açılan dava sonucunda, Paço'nun daha önce de benzer suçlardan hüküm giydiği ve düzeni bozduğu tespit edilmiştir. Bu vaka, mumhanelerin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda hukuki ve toplumsal denetim mekanizmalarıyla da korunduğunu ortaya koyar. Altıntaş'ın çalışması, esnafın mekânsal tekeli sürdürmek için hukuki yollarla müdahale ettiğini göstererek, mumhanelerin kent içi dağılımının yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kurumsal ve toplumsal bağamlarla da şekillendiğini vurgulamaktadır.¹⁴

Suraiya Faroqhi, Osmanlı şehirlerinde lonca sistemi ve zanaatkâr üretimini ele aldığı çalışmasında, 17. ve 18. yüzyılda üretimin sadece lonca atölyelerinde değil, ev içi düzeyde de gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Özellikle İstanbul'daki mumcu loncasının, evlerde mum üreten kadınlarla yaşadığı rekabet dikkat çekicidir. Faroqhi'ye göre, 1720 yılında Tersane-i Âmire işçilerinin eşleri evlerinde kuzu yağıyla mum ürettiği gerekçesiyle mumcu esnafı kadıya şikâyetle bulunmuştur. Bu örnek, mum üretiminin aynı zamanda bir “ev endüstrisi” formunda sürdüğünü ve loncaların bu gayri resmî üretim karşısında kent mekânında tekelci konumlarını korumaya çalıştığını göstermektedir. Faroqhi, benzer üretim pratiklerinin Bursa ve Ankara gibi şehirlerde de görüldüğünü ve düşük gelirli kadınlar için ev içi üretimin önemli bir gelir kaynağı oluşturduğunu belirtir. Bu analiz, İstanbul'da mumhanelerin mekânsal dağılımının yalnızca ruhsatlı atölyelerle sınırlı kalmadığını; ev tabanlı üretimin de dikkate alınması gereken bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁵

Robert Mantran'ın 17. yüzyılın ikinci yarısındaki İstanbul'u konu alan çalışması, sonraki yüzyılın üretim ve mekânsal organizasyonlarını anlamaya yönelik önemli veriler sunmaktadır. Mantran, Evliya Çelebi'nin kayıtlarına dayanarak, İstanbul'da yüzlerce mumcu dükkânının bulunduğunu; bu dükkânların Eminönü, Tahtakale ve Galata gibi ticaret merkezlerinde yoğunlaştığını belirtir. Ayrıca 1660 Büyük İstanbul Yangını bağlamında, bir mum imalathanesinin yangına sebep olduğu yönündeki söylentilere değinerek, mum üretiminin taşıdığı yangın riski konusunda da tarihsel bir değerlendirme yapar. Bu gözlemler, 18. yüzyılın mekânsal planlamasında da etkili olan güvenlik ve denetim kaygılarına işaret etmektedir. Mantran'ın eseri, doğrudan 18. yüzyıla odaklanmasa da mumhanelerin kentsel konumlanışı ve üretim alanlarının seçimiyle ilgili dolaylı fakat değerli bilgiler sunar.¹⁶

Engin D. Akarlı'nın çalışması, Osmanlı lonca sisteminde esnafın ekonomik ve mekânsal imtiyazlarını belirleyen gedik kavramını tarihsel bağlamı içinde ele almaktadır. Akarlı'ya göre, 18. yüzyıl ortalarından itibaren İstanbul'da gedik, bir dükkân ya da üretim hakkına sahip olmanın özel mülkiyet benzeri bir biçimi hâline gelmiş ve alınıp satılabilir bir metaya dönüşmüştür. 1766

¹³ Mübahat Küçüköğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983).

¹⁴ Abdülmennan Mehmet Altıntaş, “Artisans in the Court: Operations and Practices of the Ottoman Guilds” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, 2010).

¹⁵ Suraiya Faroqhi, “Guildsmen And Handicraft Producers”, içinde *The Cambridge History Of Turkey - The Later Ottoman Empire 1603-1839*, ed. Suraiya Faroqhi, C. 3. (Cambridge University Press, t.y.), 326-56.

¹⁶ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay ve Enver Özcan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990).

tarihli düzenlemeyle İstanbul’da yalnızca 44 mumhaneye gedik tahsis edilmesi, bu sistemin somut bir örneğini oluşturur. Gedik hakkı, esnaf rekabetini sınırlamak ve üretimi belirli ellerde tutmak amacıyla kullanılmış; lonca dışındaki küçük üreticilerin dışlanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede mumhaneler, yalnızca yetkili kişilerin faaliyet gösterebildiği, kapalı ve denetimli üretim alanları hâline gelmiştir. Akarlı ayrıca, gediklerin alınıp satılabilir hâle gelmesiyle lonca içi ekonomik eşitsizliğin arttığını ve yüksek kazanç sağlayan işletmelerin giderek daha az sayıda kişi tarafından kontrol edildiğini vurgular. Bu analiz, 18. yüzyıl İstanbul’unda mumhanelerin mekânsal dağılımının gedik sistemiyle doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir.¹⁷

Karen Barkey’nin Osmanlı İmparatorluğu’nda merkezileşme sürecini incelediği çalışması, loncalar ile Yeniçeri Ocağı arasındaki ilişkileri toplumsal ve siyasal bağlamda ele almaktadır. Barkey, 18. yüzyıl İstanbul’unda mumcu loncası dâhil pek çok loncaya Yeniçerilerin üye olduğunu ve böylece kent ekonomisinde etkin bir nüfuz kazandıklarını belirtir. Bu durum, özellikle mumhanelerin mekânsal dağılımı, güvenliği ve asayişe dair konumlarını etkileyen bir unsur hâline gelmiştir. Yeniçerilerin koruması altındaki atölyelerin imtiyazlı konumda olduğu, 1807–1808 ayaklanmaları gibi çalkantılı dönemlerde mumcu esnafının da bu güç mücadelelerinde taraf olduğu belgelenmiştir. Barkey’e göre bu lonca-yeniçeri ilişkisi, Osmanlı’daki merkezileşme çabalarına karşı bir direnç alanı oluşturmuş; 1826’da Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasının ardından lonca yapılarında da dönüşümler yaşanmıştır. Çalışma, doğrudan mumhaneleri konu edinmese de mumcu loncasının siyasal ve toplumsal güç ağıları içindeki konumunu açıklayan önemli bir arka plan sunmaktadır.¹⁸

Suraiya Faroqhi’ye ait *Bread from the Lion’s Mouth* (Ekmek Aslanın Ağzında) adlı derleme eser, Osmanlı şehirlerindeki zanaatkarların değişen ekonomik koşullara uyum süreçlerini ele almaktadır. Kitapta yer alan İstanbul odaklı bölümlerde, 19. yüzyılın başlarında lonca sisteminin çözülmeye başladığı ve esnafın yeni rekabet ortamıyla karşı karşıya kaldığı vurgulanır. Özellikle gaz lambaları ve ithal ispirto / kerosen lambaların yaygınlaşmasıyla birlikte, geleneksel mum talebinin azalması mumcu esnafını ciddi biçimde etkilemiştir. II. Mahmud döneminde gedik sisteminin devlet kontrolüne alınması ve 1840’lardan itibaren loncaların yerini esnaf odalarına bırakması sürecinde, birçok mumhane kapanmış veya farklı ticaret kollarına yönelmiştir. Eserde, bu dönüşüm süreci içinde mumcuların geleneksel önemini kaybettiği, ancak 18. yüzyıl boyunca kent yaşamının vazgeçilmez aktörlerinden biri oldukları ifade edilmektedir.¹⁹

2. 18. Yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda Mumhanelerin Mekânsal Dağılımını Belirleyen Etmenler

Osmanlı İstanbul’unda üretim faaliyetlerinin kent içindeki mekânsal organizasyonu, yalnızca ekonomik değil aynı zamanda lojistik, kurumsal ve siyasal dinamiklerin bir bileşimidir. Mumhaneler gibi gündelik yaşam için vazgeçilmez ürünlerin üretildiği imalathaneler, bu çok katmanlı planlamanın somut örneklerinden biridir. Mum üretimi, hayvansal yağ gibi kolay bozulabilir hammaddelerin kullanımını gerektirdiğinden, üretim alanlarının salhanelerle mekânsal yakınlığı tarihsel bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır.²⁰ Bunun yanı sıra, yangın riski taşıyan üretim süreçlerinin kent merkezi dışında, ancak dağıtım kanallarına yakın noktalarda gerçekleştirilmesi, Osmanlı’nın iase politikalarıyla uyumlu bir stratejiye işaret etmektedir.²¹ Gedik sistemiyle sınırlandırılan üretim izinleri ve lonca denetimi ise bu mekânsal yapılanmanın

¹⁷ Engin Deniz Akarlı, “Gedik: A Bundle of Rights and Obligations for Istanbul Artisans and Traders, 1750–1840”, içinde *Law, Anthropology, and the Constitution of the Social Making Persons and Things*, ed. Alain Pottage ve Martha Mundy (Cambridge University Press, 2004), 166–200.

¹⁸ Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization* (Ithaca: Cornell University Press, 1994).

¹⁹ Suraiya Faroqhi, ed., *Bread from the Lion’s Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities* (New York: Berghahn Books, 2015).

²⁰ Ünal, “Osmanlı Şem’haneleri ve Mumcu Esnafı”; Aynural, “Selim III Döneminde İstanbul’da İktisadi Hayat (1789 – 1807)”.

²¹ Hür, “Mumculuk (Osmanlı Dönemi)”; Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*.

kurumsal boyutunu şekillendirmiştir.²² Bu bölümde, 18. yüzyılda İstanbul'daki mumhanelerin konumlarını belirleyen temel mekânsal etkenler, arşiv belgeleri ve literatür ışığında lojistik, idari ve ekonomik bağlamlarda analiz edilecektir.

2.1. Salhanelere Yakınlık

Mumhanelerin 18. Yüzyıl İstanbul'unda salhanelere yakın konumlandırılması, üretimin temel hammaddesi olan hayvansal yağların hızlı, taze ve düzenli bir şekilde teminini zorunlu kılan bir gerekliliktir. Mumcu esnafının üretim yapabilmesi hammaddenin varlığına bu da salhanelerin (mezbahaların) düzenli şekilde işleyişine bağlıydı. Salhanelerde kesilecek büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar celepkeşanlar tarafından İstanbul'a getirilmekteydi. Celepkeşan sisteminin net kökeni bilinmese de en erken tarihli arşiv kaydı 15. yüzyıl sonunda II. Bayezid'in emriyle hazırlanan ve Fatih Sultan Mehmed devrine ait kanunları içeren İstanbul İhtisap Kanunnamesi'dir (Kanunnâme-i İhtisab-ı İstanbul). Bu kanunname İstanbul'a koyun getirmekle görevli celeplerin varlığını kanıtlamaktadır.²³

Salhaneler İstanbul'da su kaynaklarına ve ticaret yollarına yakın, sur içi denilen nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgenin hemen dışında inşa edilmiştir. İmparatorluğun farklı yerlerinden gelen hayvan sürülerinin toplandığı pazarlara yakınlığı, hayvan kesimleri esnasında oluşan atıkların daha kolay bertaraf edilmesi, hayvanların neden olduğu gürültü ve kötü kokudan halkın rahatsız olmasının olabildiğince engellenmesi için salhanelerin sur dışına yapılması tercih edilmiştir. Salhanelerin bu konumda yoğunlaşmasında kesilen hayvanların etlerinin bozulmadan kasaplara dağıtılıp halka ulaştırılmasının sağlanabilmesi de etkili olmuştur.²⁴ Yani bu mekânsal tercihin ardında lojistik kaygıların büyük payının olduğunu söylemek mümkündür.

Salhanelerde kesilen hayvanlardan elde edilen hammaddeler birçok esnaf grubunun varlığını sürdürmesi için zaruridir. Hayvanlar kasaplarca kesilip parçalanıp satılmakta, başçı esnafı hayvan kellelerini temizleyip satmakta, saraçlar at koşum takımları, ayakkabıcılar ise deriden ayakkabı yapmaktaydı. Hayvan iç yağları mumcu ve sabuncu esnafı, hayvan derileri ise debbağlar tarafından hammadde olarak işlenmekte ve mamul madde üretilmektedir.²⁵ Bu nedenledir ki İstanbul'da varlığını hayvansal hammaddelere borçlu olan esnafların üretim yaptığı imalathaneler salhaneler çevresinde inşa edilmiştir. Debbağhane ve mumhanelerin de aralarında bulunduğu bu imalathanelerin konumlanmasında üretim sürecindeki lojistik gereklilikler ve kentsel planlamadaki tarihsel sürekliliğin etkisi vardır.

İstanbul'daki salhanelerin büyük çoğunluğu, kentin sur dışındaki bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Özellikle Yedikule, Edirnekapi, Eyüp ve Anadolu yakasında Üsküdar²⁶ bu yapıların tarihsel olarak kümelendiği başlıca merkezlerdir. Yedikule'deki ilk salhaneyi toplam 32 dükkândan oluşan bir grup hâlinde Fatih Sultan Mehmed inşa ettirmiştir.²⁷ Zamanla ihtiyaç doğrultusunda İstanbul'un farklı noktalarında yeni salhaneler açılmışsa da şehir içinde salhane açılması halkın sağlık, huzur ve refahının sağlanması gerekliliğine dayanılarak engellenmeye çalışılmıştır.²⁸ Bahsi geçen bölgelerde kümelenmiş bu salhaneler yalnızca hayvan kesimlerinin yapıldığı yerler değil aynı zamanda selatin camilerinin ve vakıfların önde gelen gelir kaynakları

²² Akarlı, "Gedik: A Bundle of Rights and Obligations for Istanbul Artisans and Traders, 1750–1840"; Barkey, *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*.

²³ Antony Warren Greenwood, "İstanbul's Meat Provisioning: A Study of Celepkeşan System" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Chicago, The University of Chicago, 1988), 66; Ömer Lütfi Barkan, "XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya Ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit Ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar I - Kanunnâme-i İhtisab-ı İstanbul el-mahrûsa", *Tarih Vesikaları* 1, S. 5 (1942): 329.

²⁴ Zafer Karademir, *İmparatorluk Ekonomisinin Can Damarları: Osmanlı Ülkesinde Hayvancılık İşletmeleri (1500-1800)*, 2. (Libra Kitap, 2018), 272-73.

²⁵ Karademir, 65.

²⁶ Rıfât Günelan, "Arşiv Belgelerine Göre Üsküdar Kazasının Et İhtiyacının Karşılınması İçin Alınan Tedbirler (XVI-XVIII. Yüzyıl)", C. 2. (Uluslararası Üsküdar Sempozyumu X (19-20-21 Ekim 2018), İstanbul 2019: Üsküdar Belediyesi, t.y.), 105.

²⁷ Akyazıcı Özkoçak, "Two Urban Districts In Early Modern Istanbul Edirnekapi and Yedikule", 35.

²⁸ BOA.A.DVNSMHM.d. 5/921 (Ramazan 973/Mart-Nisan 1566)

arasında yer almıştır. Salhaneler bu yönüyle hem kamusal hizmet üretmiş hem de Osmanlı ekonomik yapısında vakıf düzenine eklemlenmiş kurumsal mekânlardır.²⁹

Dolayısıyla, salhane çevresinde kümelenmiş mumhaneler yalnızca üretim kolaylığı sağlamamış; aynı zamanda vakıf yapıları, devlet denetimi ve esnaf örgütleriyle bütünleşmiş bir üretim sistemi içinde konumlandırılmıştır. Bu bağlamda salhaneler, Osmanlı kent planlamasında yalnızca kesim alanları değil; aynı zamanda üretim ekonomisinin şekillendirici çekirdek noktaları olarak değerlendirilmelidir.

2.2. Su Yollarına Yakınlık

18. yüzyılda mum imalatında su, üretimin hemen her aşamasında kritik bir rol oynuyordu. Mumhanelerin su kenarlarında konumlanması da büyük ölçüde bu ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Suyun mum üretimindeki başlıca işlevleri şöyle özetlenebilir:

Mum üretiminin önemli bir kısmı, özellikle adi mum yapımında kullanılan içyağının (hayvansal yağ) işlenmesidir. Hayvansal yağların yıkanması, kan ve diğer atıklardan arıtılması için taze su şarttı. Burke ve Poon (2024), donyağının elle dokuz kez su içinde yıkanmasının ne kadar güç ve zahmetli olduğunu belirtir. Bu sayede hem istenmeyen koku azaltılıyor hem de muma işlenecek yağ daha saf hâle getiriliyordu. Suyun temizleyici işlevi sayesinde hammaddeler koku yapmadan ve bozulmadan mum dökümüne hazır hâle getirilebilmiştir.³⁰

Geleneksel mum yapımında (örneğin daldırma usulüyle mum dökerken) soğutma safhası kritik bir adımdır. Mum ustaları, fitilleri erimiş yağ veya balmumu kazanına batırıp çıkararak katman katman mum oluştururken, her bir daldırma arasında mumun katılaşması gerekir. Bu bekleme süresini kısaltmak ve üretim hızını artırmak için soğuk su kullanılabilirdi.³¹ Ayrıca döküm işlemi sonrasında kalıplara alınan mumların kolay çıkması için de kalıpların suyla soğutulması veya ıslatılması söz konusuydu. Dolayısıyla, mumhane ustaları imalatın her aşamasında suyun soğutucu etkisinden faydalanmışlardır.

Mum ve balmumu üretimi, yüksek ısı ile eriyen son derece yanıcı maddelerle gerçekleşiyordu. Kazanlarda kızgın yağ ve balmumu bulunması, açık ateşin kullanımı ve ahşap yapıların varlığı nedeniyle mumhaneler büyük bir yangın riski taşıyordu. Bu nedenle de mumhanelerin su kaynaklarına yakınlığı büyük önem arz etmektedir.

Mumhanelerin su yollarına yakın kurulmasının bir diğer nedeni de ürün ve hammadde naklinin kolaylığıdır. Nehir ve deniz yolu, Osmanlı İstanbulu'nda ağır ve hacimli malzemelerin taşınmasında temel yöntemdi. Mum üretimi için gereken balmumu Eflak, Boğdan, Hemşin, İzmir ve çevresi ile Fener'e bağlı köylerden temin edilmiştir. Tuna Nehri'nin taşımacılıkta sıklıkla kullanımı ve bunun sağladığı kolaylık nedeniyle Rumeli tarafından gelen balmumunun fiyatı Anadolu'dan temin edilen balmumundan ucuzdur. Bu nedenle balmumu temininde Rumeli bölgesi daha fazla tercih edilmiştir.³²

Su yolları ile mumhaneler arasındaki bu mekânsal ilişkinin bir başka dolaylı boyutu da bir önceki bölümde ele alınan salhanelerle ilgilidir. Mum üretiminde kullanılan içyağının sağlandığı salhaneler, temizlik, atık tahliyesi ve dezenfeksiyon gibi nedenlerle çoğunlukla su

²⁹ Selma Kuşu, “XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Eyüp'te Sosyal ve Ekonomik Hayat” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Edirne, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2018), 200.

³⁰ Jill Burke ve Wilson Poon, “‘Your Companions Will Teach You’: Makers’ Knowledge in Renaissance Cosmetics Recipes”, içinde *Embodied Experiences of Making in Early Modern Europe Bodies, Gender, and Material Culture*, ed. Sarah A. Bendall ve Serena Dyer (Amsterdam University Press, 2024), 122.

³¹ Harold Gill ve Lou Powers, “Candlemaking”, Araştırma Raporu (Williamsburg- Virginia: Colonial Williamsburg Foundation, 1981).
<https://research.colonialwilliamsburg.org/DigitalLibrary/view/index.cfm?doc=ResearchReports%5CRR0033.xml&highlight>

³² Zeliha Buket Kalaycı, “Osmanlı Sarayında İlaş Ve Tüketim (1680-1730)” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2023), 75, 127.

kaynaklarına yakın inşa edilmekteydi.³³ Dolayısıyla salhanelere bağımlı olan mumhanelerin de dolaylı olarak su yollarına yakın konumlanmaları, bu üretim-tedarik zincirinin doğal bir sonucu olmuştur. Bu durum, kent lojistiğinde üretim faaliyetlerinin birbiriyle nasıl ilişkilendiğini ortaya koymaktadır.

2.3. Ticaret Aksları ve Dağıtım Merkezlerine Yakınlık

18. yüzyıl İstanbul’unda mum üretim atölyeleri (mumhaneler), kentin başlıca ticaret akslarına ve dağıtım merkezlerine yakın konumlanarak stratejik bir mekânsal dağılım sergilemiştir. Özellikle Eminönü, Tahtakale ve Galata gibi yoğun ticari merkezler ile önemli liman noktaları mumhaneler için cazip konumlardı. Bu bölgeler, hem hammadde akışının sağlandığı iskele ve çarşılarla yakınlığı hem de üretilen mumların tüketici piyasaya hızla ulaştırılabilmesi açısından avantaj sağlıyordu. Özellikle Eminönü’ndeki bal, donyağı ve balmumu gibi hammaddelerin depolandığı merkezi bir ticaret ve stok alanı olarak işlev görmüş Balkapanı Han³⁴ çevresinde balmumcu ensafi faaliyet göstermiştir. Balmumcuların imalathaneleri bu merkeze yakın Zindankapı ve Parmakkapı’da yoğunlaşmıştır. Bunlar haricinde Beşiktaş, Üsküdar, Bülbülderesi, Toptaşı, Galata ve Kasımpaşa’da da balmumculara ait imalathaneler bulunmaktadır.³⁵ Mumhanelerin Tahtakale-Eminönü eksenine yakın oluşu, taşra bölgelerden gelen balmumunun hızla atölyelere aktarılmasına ve üretilen mumların da yine aynı bölgede bulunan çarşı ve pazarlarda dağıtılmasına imkân tanımıştır.³⁶ Bu coğrafi tercihler, mum atölyelerinin hem tedarik kaynaklarına hem de tüketim merkezlerine yakın olma kaygısını yansıtmaktadır. Sonuç itibarıyla mumhaneler, İstanbul’da çok merkezli bir dağılım sergilemiş; bir ucu Galata ve Tahtakale gibi ticaret noktalarında, diğer ucu sur kenarlarında ve Üsküdar’da olacak şekilde kentin hem merkez hem de çevre bölgelerine yayılmıştır. Bu yayılım, üretimin lojistik gerekleri ile tüketim merkezlerinin coğrafi dağılımı arasındaki denge arayışının bir sonucudur.

3. Üretim-Tedarik İlişkisinin Mekânsal Görselleştirilmesi: Salhane, Su Yolu ve Ticaret Aksı Yakınlıkları Üzerinden Bir Analiz

18. yüzyıl Osmanlı İstanbulu’nda mumhanelerin kent içindeki konumlanışı, yalnızca üretim faaliyetlerinin fiziki ihtiyaçlarına değil, aynı zamanda tedarik ve dağıtım süreçlerinin mantığına göre şekillenmiştir. Bu çalışmanın önceki bölümlerinde, salhaneler, su yolları ve ticaret akslarıyla olan ilişkiler tarihsel belgeler ve literatür ışığında teorik olarak ele alınmıştır. Bu bölümde ise, söz konusu mekânsal ilişkiler, Osmanlı arşiv belgeleri ve sicil kayıtlarına dayalı olarak oluşturulan haritalar aracılığıyla görsel olarak ortaya konacaktır. Böylece, mumhanelerin salhane, su kaynağı ve dağıtım merkezi gibi yapılarla kurduğu yapısal ilişkiler, mekânsal süreklilik ve yönelimler üzerinden değerlendirilecek; Osmanlı kent planlamasında üretim alanlarının nasıl örgütlendiğine dair çıkarımlar yapılacaktır.

3.1. 18. Yüzyıl İstanbul’unda Mumhane Konumları

İstanbul’un fethinden itibaren faaliyet gösteren mumhanelerin sayısını belli tarihlerde tespit edebilmek mümkün olsa da yaşanan sayısal artışı yıl yıl takip edebilmek maalesef mümkün değildir.³⁷ 17. yüzyıldan kalma bazı belgeler o dönemde İstanbul genelindeki mumhane

³³ Karademir, *İmparatorluk Ekonomisinin Can Damarları: Osmanlı Ülkesinde Hayvancılık İşletmeleri (1500-1800)*, 272-73.

³⁴ Semavi Eyice, “Balkapanı Hanı”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992), 33.

³⁵ Coşkun Yılmaz ve diğerleri, ed., *İstanbul Kadı Sicilleri - İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H.1138-1151 / M.1726-1738)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010), 272, 281, 395; Coşkun Yılmaz ve diğerleri, ed., *İstanbul Kadı Sicilleri 83 - İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil (H.1217-1225 / M. 1802-1810)* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019), 143.

³⁶ Ünal, “Osmanlı Şem’haneleri ve Mumcu Esnafı”, 238.

³⁷ Mumhanelerin sayısı, inşa edildiği yerler, çalışan mumcu esnafı sayısı gibi bilgiler başta İstanbul Kadılığı’na bağlı mahkemelere ait Kadı Sicillerinde, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’nde Bâb-ı Âsafî

dağılımına dair net bilgiler içermektedir. 22 Safer 1024 (23 Mart 1615) tarihli bir hükümde, Edirnekapi'da 14, Yenikapi'da 3, Yedikule'de 3, Çatladıkapi, Kumkapi, Ayazmakapi, Eminönü, Ayakapi, Eyüp ve Balat'ta birer adet olmak üzere toplam 30 adet mumhane bulunduğu ve İstanbul'da başka bir yerde mumhane kurulmasının yasaklandığı kaydedilmiştir.³⁸

18. yüzyıla gelindiğinde mumhanelerin sayısında artış yaşandığı anlaşılmaktadır. 20 Rebiülevvel 1139 (15 Kasım 1726) tarihli bir hükümde aralarında İstanbul'da Eyüp, Galata İskelesi, Kasımpaşa, Ortaköy gibi semtlerinde bulunduğu bölgelerde toplam 87 hisseden oluşan 68 adet mumhane olduğu tespit edilmiştir. 67,5 hisseden oluşan 49,5 adet dükkân Yedikule haricinde bulunurken, 19,5 hisseden oluşan 18,5 adet dükkân ise Eğrikapi, Eyüp, Galata, Yeniköy, Beşiktaş ve Üsküdar'da bulunmaktadır.³⁹

7 Şaban 1140 (19 Mart 1728) tarihli bir hükümde Yedikule, Eğrikapi ve Eyüp'te toplam 38 adet mumhane bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu mumcu kârhanelerinin 31 tanesi Yedikule'de, 4 tanesi Eğrikapi'da, 3 tanesi ise Eyüp'tedir.⁴⁰

19 Rebiülahir 1150 (17 Temmuz 1737) tarihli bir belgede ise Eyüp, Yedikule, Galata, Eğrikapi ve Üsküdar'da faaliyet gösteren toplamda 96 hisseden oluşan 57 adet mumhane olduğu kaydedilmiştir. Bu mumhanelerde çalışan her esnafa hisse başına 132 vukiyye yağ tahsis edilmekte; bu doğrultuda toplamda 252.640 vukiyye don yağı, yıllık üretim girdisi olarak mumcu esnafına dağıtılmaktadır. Her bir mumcu, sahip olduğu hisse karşılığında bu toplamdan günlük olarak bir kantar yağ alma hakkına sahiptir. Bu dağıtım modeli, üretimin sürdürülebilirliğini güvence altına alırken aynı zamanda esnaf örgütlenmesini de disipline eden bir sistem oluşturmuştur. Mevcut 57 mumhanenin 29 tanesi zimmî, 16'sı ise Müslüman şahısların mülkiyetindedir.⁴¹ Mumhane sahibi 16 Müslüman mumcu esnafı arasında mumcu yiğitbaşı, mumcubaşı ve mumcu kethüdasının da birer mumhanesi vardır. Bu mumhaneler Yedikule sınırları dâhilindedir.⁴² Bunlar haricinde 10 mumhanenin yalnızca konum bilgisi verilmiş mülkiyet yapısı belirtilmemişken, 1 tanesine ilişkin hiçbir bilgi kaydedilmemiştir.⁴³

Bunlar dışında, üretim faaliyetlerinin yoğunlaştığı diğer önemli noktalar arasında Ayasofya çevresi, Çatladıkapi, Kumkapi, Ayazmakapi, Eminönü, Ayakapi, Balat, Azapkapi (Azepekapi), Galata ve Topkapi civarı sayılabilir. Boğaz hattı boyunca ise Rumeli Hisarı, Beşiktaş, Yeniköy, Ortaköy, Hümâyûnâbâd (Bebek), Kuruçeşme, Arnavutköy ve Paşabahçe, Anadolu yakasında ise Üsküdar, Atpazarı ve Ayazma Sarayı, mumhane faaliyetlerinin kaydedildiği alanlardır.⁴⁴

Divan-ı Hümayun Sicilleri kapsamında yer alan İstanbul Ahkâm Defterleri ve Mühimme Defterleri, Ali Emiri ve Muallim Cevdet tasnifi, Evkaf defterleri ve Hatt-ı Hümâyûn tasnifi gibi fonlarda yer alan belgelerden elde edilebilmektedir. Bilgilerin böylesi geniş bir belge varlığı içerisinde dağınık hâlde bulunması ve süreklilik göstermemesi diğer esnaf gruplarının aksine mumcu esnafına ilişkin bilinmezlerin daha fazla olmasına, kapsamlı ve dönemsel olarak karşılaştırılabilir verilere ulaşılmasının çoğu zaman mümkün olmamasına neden olmaktadır.

³⁸ BOA.A.DVNSMHM.d. 80/779 (22 S 1024/23 Mart 1615)

³⁹ Yılmaz ve diğerleri, *İstanbul Kadı Sicilleri - İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H.1138-1151 / M.1726-1738)*, 320-22.

⁴⁰ Yılmaz ve diğerleri, 376-82.

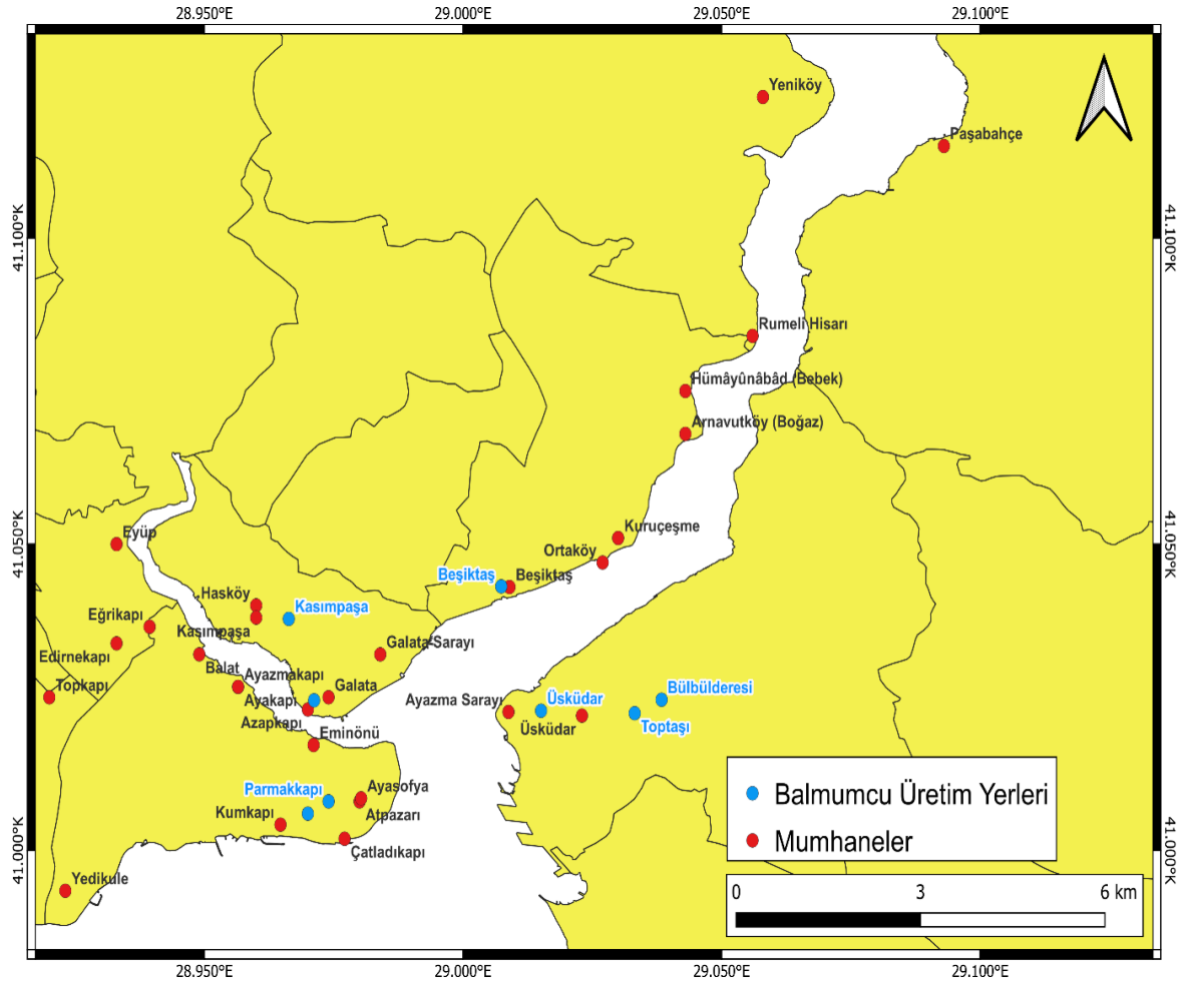
⁴¹ BOA. D.M.d. 36868 – 19 Ra 1150 (17 Temmuz 1737)

⁴² BOA. D.M.d. 36868 – 19 Ra 1150 (17 Temmuz 1737) – Kârhâne-i Küçük Hüseyin Yiğitbaşı, Kârhâne-i Mumcubaşı, Kârhâne-i el-Hâc Mahmud Kethüdâ-i Mumciyân.

⁴³ BOA. D.M.d. 36868 – 19 Ra 1150 (1737) Yalnızca bulunduğu yer kaydedilen mumhaneler şunlardır: Kârhâne-i Çeşmedibi, Kârhâne-i İncirdibi, Kârhâne-i Galatasarayı önü, Kârhâne-i Galata İskelesi, Kârhâne-i Kasımpaşa, Kârhâne-i Ortaköy, Kârhâne-i Yeniköy, Kârhâne-i Hisar, Kârhâne-i Üsküdar İskelesi, Kârhâne-i Atpazarı der-Üsküdar.

⁴⁴ BOA. A.DVNSMHM.d. 80/779 (22 S 1024 – 23 Mart 1615), BOA.AE. SAMD.III 194/18731 (24 S 1141/29 Eylül 1728), BOA.C.İKT. 21/1014 (11 S 1141/16 Eylül 1728), BOA.Y.PRK.A. 7/93 (15 S 1180/23 Temmuz 1766). Wolfgang Müller-Wiener, "15-19. Yüzyıllar Arasında İstanbul'da İmalathane Ve Fabrikalar", içinde *Osmanlılar Ve Batı Teknolojisi - Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1992), 86.

18. yüzyılda İstanbul’da hayvan iç yağı ile üretim yapan mumhaneler ve balmumu işleyen esnafın faaliyet gösterdiği imalathanelere dair tarihi belgelerden üretilen harita Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. 18. yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda mumhaneler ve balmumcu üretim yerlerinin konumsal dağılımı⁴⁵

3.2. 18. Yüzyıl İstanbul’unda Salhaneler ve Mumhaneler Arasındaki Konumsal Uyum

Mum üretiminin temel hammaddesi olan don yağı ve içyağı, doğrudan hayvan kesim işlemlerinin gerçekleştirildiği salhanelerden temin edilmekteydi. Bu gerçeklik, mumhanelerin konumlandırılmasında belirleyici olmuş; üretim alanları ile hammadde kaynakları arasında zamansal ve mekânsal bütünlük kurulmasını zorunlu kılmıştır. Özellikle hızlı bozulabilen içyağı gibi hammaddelerin kullanılabilirliğini sürdürebilmek için salhanelere yakınlık, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda teknik ve sağlıkla ilgili bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlı İstanbulu’nda mumhanelerin mekânsal dağılımı harita üzerinden analiz edildiğinde üretim faaliyetlerinin rastlantısal değil, kent içi lojistik ve tedarik ağına bağlı bir şekilde örgütlendiği açıkça görülmektedir. Özellikle hayvan iç yağından mum üreten esnafın faaliyet gösterdiği mumhaneler daha çok şehrin en büyük salhaneleri arasında yer alan Yedikule,

⁴⁵ Bu makale kapsamında kullanılan tüm haritaların ön hazırlığı arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda tarafımda bir Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) yazılımı olan ArcGIS programı kullanılarak yapılmış olup sonrasında düzenlemeleri QGIS (Quantum GIS) programı ile Arş. Gör. Ahmet Yavuzdoğan tarafından yapılmıştır. Kendisine haritalara son hâlini verme konusundaki desteği için teşekkür ederim. ArcGIS ve QGIS yazılımları coğrafi verilere dayanarak harita oluşturma, mekânsal analiz, veri görselleştirme ve konumsal veri yönetimi gibi işlevleri yerine getirmek için kullanılır.

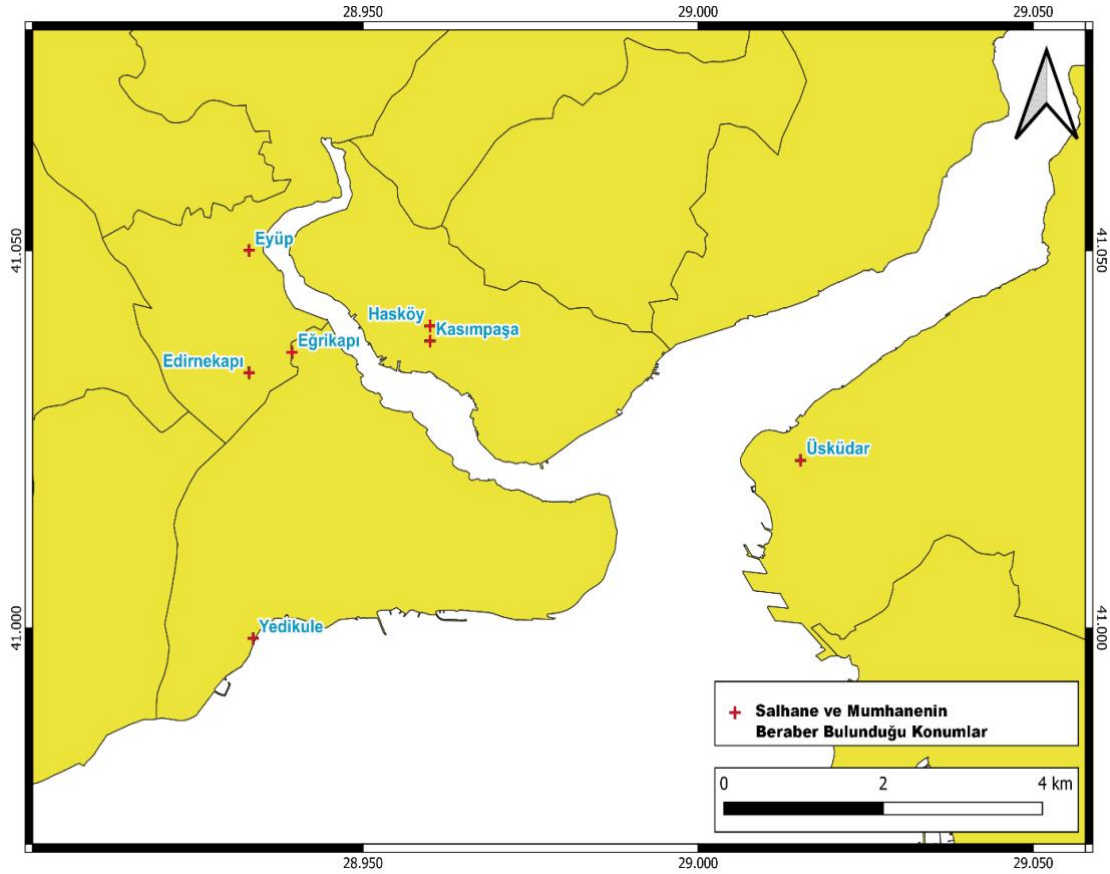
Eğrikapı, Edirnekapı, Eyüp, Hasköy, Kasımpaşa salhaneleri civarında inşa edilmiştir.⁴⁶ Bu yerler içerisinde Yedikule ve Edirnekapı civarındaki mumhaneler mum üretiminin tarihsel merkezi niteliğindedir denilebilir. Çünkü bu bölgedeki imalathanelerin kurumsal sürekliliği ve vakıf yapılarıyla olan ilişkileri, onları hem ekonomik hem de idari anlamda diğer mumhanelere kıyasla daha öne çıkarmıştır.⁴⁷ Bu mekânsal yerleşim İstanbul’un fethiyle başlamış ve devam etmiştir. Zamanla nüfus artışı ve kentteki yerleşim sınırlarının genişlemesiyle farklı yerlere salhane ve mumhaneler açılmıştır.

Bu mumhanelerin büyük kısmı Haliç kıyısında ve Boğaz hattında, su yollarına yakın ve kent içine kolaylıkla dağıtım yapılabilecek noktada inşa edilmiştir. Mumhanelerin inşa edildiği yerler esnafın hayvan iç yağlarına bozulmadan ulaşmasına imkân tanımıştır. Salhane ve mumhaneler arasındaki bu lojistik yakınlık, üretimin sürekliliği ve kalite standartlarının sağlanması açısından belirleyici olmuş, salhane-mumhane eşleşmeleri hem üretim hem de kamu düzeni açısından rasyonel bir yerleşim modeli oluşturmuştur.

Bu mekânsal uyum, Şekil 2’de görsel olarak sunulmuştur. Haritada, salhane ve mumhanelerin birlikte bulunduğu bölgeler kırmızı artı işareti ile belirtilmiş olup, bu bölgeler aynı zamanda 18. yüzyılda Osmanlı kent planlamasında üretim-tedarik zincirinin düğüm noktalarını oluşturmaktadır. Özellikle Haliç çevresinde ve Asya yakasında (Üsküdar) gözlemlenen bu kümelenmeler, üretimin sürdürülebilirliği ve hammaddenin verimli kullanımı açısından kritik rol oynamıştır.

⁴⁶ BOA.D.M.d. 36868 (19 Ra 1150 – 17 Temmuz 1737), BOA.A.DVNSMHH.d. 80/643 (14 Ş 1033/ ~16 Nisan 1624), BOA.A.DVNSMHH.d. 81/394 (25 S 1017/16 Haziran 1608), BOA.Y.PRK.A. 7/93 (15 S 1180/23 Temmuz 1766), Yılmaz ve diğerleri, *İstanbul Kadı Sicilleri - İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H.1138-1151 / M.1726-1738)*, 320-22.

⁴⁷ Ramazan Pantık, “İstanbul’un Et Tedarik Merkezi: Yedikule Salhanelerinin İnşa Ve Reorganizasyonu İle Bir Paşa Kapısının Kazananları (1677-1678)”, ed. M. Fatih Çalışır (Osmanlı Tarihinde “Köprülü Dönemi” (1656-1710): Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar 24-26 Eylül 2021, İstanbul 2024: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, t.y.), 306; Suraiya Faroqhi, “Urban Space as Disputed Grounds: Territorial Aspects to Artisan Conflict in Sixteenth to Eighteenth-Century Istanbul”, içinde *Stories of Ottoman Men and Women: Establishing Status, Establishing Control* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2002), 219-25.

Şekil 2. 18. yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda salhane ve mumhanelerin birlikte bulunduğu konumlar

Bu harita, Osmanlı arşiv belgeleri temelinde tespit edilen ve salhane ile mumhanenin eş zamanlı olarak faaliyet gösterdiği bölgeleri göstermektedir.

3.3 Su Yollarına Yakınlığın Üretim Süreçlerine ve Lojistik Yapıya Etkisi

18. yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda su yolları, yalnızca ulaşımın değil, aynı zamanda üretim teknolojisinin de temel belirleyicilerinden biri olarak öne çıkmaktaydı. Mum üretimi gibi yüksek su ihtiyacı barındıran zanaat kollarında, atölyelerin deniz kıyısına ya da suya erişimi kolay semtlere yerleşmiş olması, dönemin üretim mantığını yansıtan önemli bir göstergedir. Salhanelere yakınlık, hammaddeye erişim açısından belirleyici olurken; su yollarına yakınlık, üretim sürecinin teknik gereklerini karşılamada kilit bir rol oynamıştır.

Mumhanelerin su kenarlarında konumlandırılmasının ardında yatan en temel teknik neden, üretim sırasında suya olan sürekli ihtiyaçtır. Özellikle içyağının işlenmesi aşamasında gerçekleşen çoklu yıkama işlemleri, üretimin kalitesini doğrudan etkileyen bir faktördür. Ayrıca daldırma tekniğiyle üretilen mumların soğutulması için çevresel su kaynakları kullanılmakta, bu da üretim sürecinin hızlanmasına ve daha homojen ürünler elde edilmesine imkân tanımaktadır. Yangın riski taşıyan bu üretim yapılarında, suya yakınlık aynı zamanda güvenlik işlevi de görmektedir. Bu teknik gerekçeler, mumhanelerin özellikle Haliç, Marmara kıyısı ve Boğaziçi gibi suya erişimin yoğun olduğu alanlarda kümelenmesini beraberinde getirmiştir.

Öte yandan su yollarına yakınlık, yalnızca üretimin teknik gereklerine değil; uzun mesafeli tedarik zincirlerinin kentsel üretim merkezlerine bağlanmasında da kritik bir rol oynamıştır. İzmir, Midilli, Kırım ve Balkanlar gibi bölgelerden temin edilen balmumu ve diğer hammaddeler, çoğunlukla denizyolu aracılığıyla İstanbul’a ulaştırılmaktaydı. Bu ürünlerin doğrudan Galata, Hasköy, Kumkapı ve Üsküdar gibi liman noktalarına indirilmesi, mumhanelerin de aynı doğrultuda sahil hattına yakın biçimde konumlanmasına neden olmuştur. Ticaret

akslarının iç kent yolları üzerinden sağladığı dağıtım fonksiyonundan farklı olarak, su yolları, büyük hacimli ve taşınması zor hammaddelerin kentteki üretim merkezlerine doğrudan erişimini sağlamıştır.

Şekil 1’de görüldüğü üzere, mumhane kümelenmeleri kıyıya paralel bir dağılım göstermekte; bu mekânsal örüntü, üretimin teknik ihtiyaçları ile denizyolu lojistiğinin üst üste çakıştığı bölgeleri işaret etmektedir. Bu dağılım, yalnızca ekonomik verimlilik değil; aynı zamanda Osmanlı kent planlamasında coğrafi kolaylık, yangın önleme ve üretim performansı gibi çok katmanlı ölçütlerin birlikte gözetildiğini göstermektedir.

3.4. Ticaret Aksları ve Dağıtım Merkezlerine Yakınlığın Mekânsal Analizi

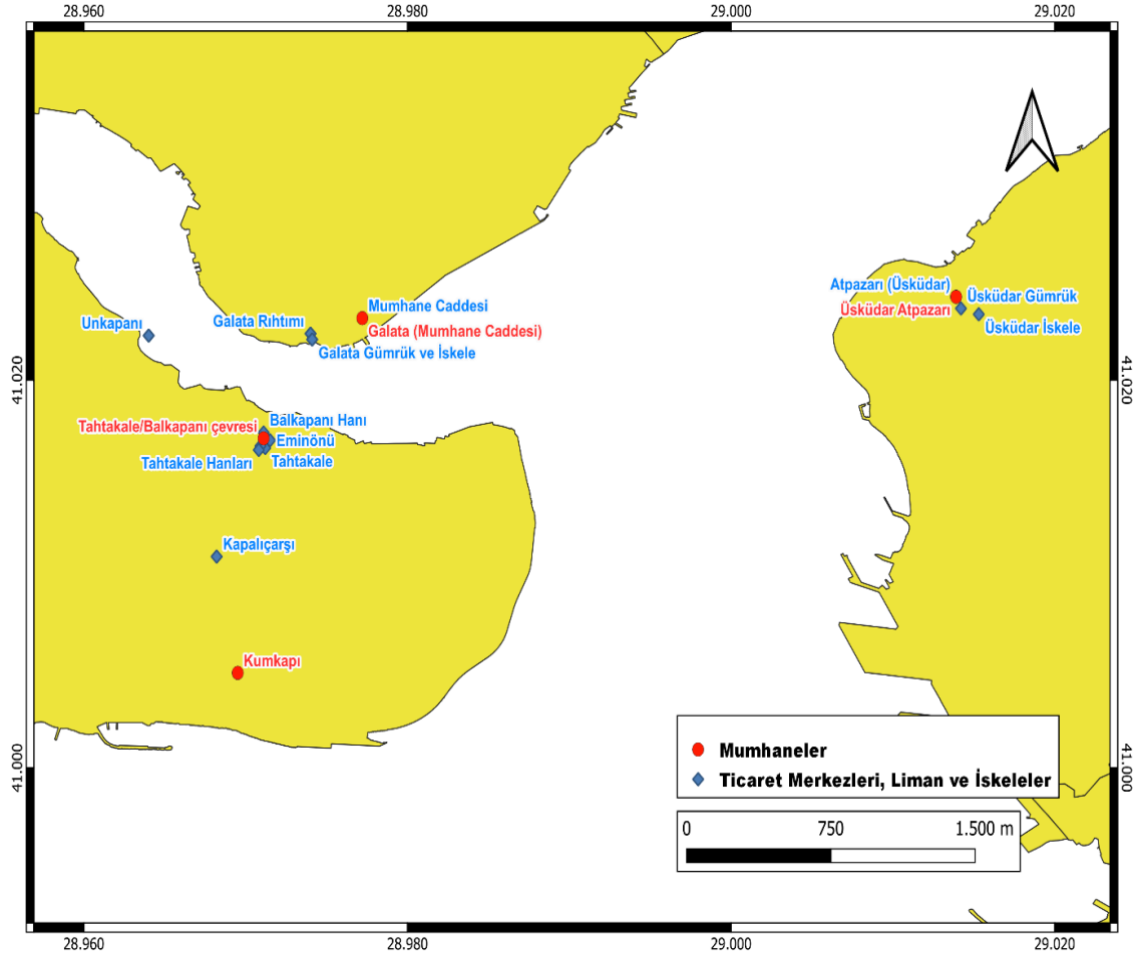
18. yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda üretim merkezlerinin mekânsal dağılımı, yalnızca hammaddenin temin edilebildiği yerlerle değil, aynı zamanda üretilen malların dağıtımına olanak sağlayan ticaret akslarına ve çarşı sistemine olan yakınlıkla da doğrudan ilişkilidir. Mumhaneler gibi ürün döngüsü görece kısa olan zanaat alanlarında, dağıtım merkezlerine fiziksel yakınlık hem tedarik zincirinin sürekliliğini sağlamış hem de tüketiciye erişimde zaman ve maliyet açısından avantaj yaratmıştır.

Osmanlı İstanbulu’nun başlıca ticaret merkezleri olan Tahtakale, Eminönü, Galata, Balkapanı, Unkapanı ve Kumkapı, yalnızca pazar yerleri değil, aynı zamanda malların şehir içine ve dışına dağıtıldığı lojistik merkezlerdi. Bu bölgeler genellikle limanlara, gümrüklere ve hanlara yakın konumda olup, özellikle balmumu gibi ithal malların toplandığı ve vergilendirildiği yerlerdi. İstanbul’a gelen balmumları önce Galata gümrüğüne getiriliyordu, burada mîrî için mübayaa edilenler ayrıldıktan sonra geri kalanın gümrüğü ödeniyor ve Galata Yağ ve İstanbul Bal kapanlarına gönderiliyordu.⁴⁸ Balkapanı, balmumu ve bal gibi ürünlerin tartım ve kapan vergisi işlemlerinin yürütüldüğü bir merkez olarak, mumhanelerle doğrudan bağlantılıydı. Balmumu bu merkezde tartıldıktan sonra narh defterinde belirlenen fiyatlar üzerinden mumcu esnafına dağıtılıyor, üretim burada başlıyordu.

Mumhanelerin bu akslara yakın yerlerde konumlanması, yalnızca tedarik sürecini hızlandırmakla kalmıyor; aynı zamanda denetlenebilirliği de artırıyor. Gedik sistemi kapsamında faaliyet gösteren mumhanelerin, merkezi çarşı sistemine yakın konuşlanması, lonca örgütlenmesinin kontrolünü kolaylaştırıyor, fiyat, kalite ve dağıtım düzenlemelerinin uygulanabilirliğini güçlendiriyordu.

Dağıtım merkezlerine yakınlık aynı zamanda tüketiciye erişim bakımından da önem taşımaktaydı. Saray, cami, han, medrese gibi düzenli aydınlatma ihtiyacı olan yapılar genellikle şehir merkezlerinde konumlanmaktaydı ve bu yapılara yönelik mum temini, yakındaki mumhaneler aracılığıyla sağlanıyordu. Devletin narh sistemi ile belirlediği fiyatlar, bu merkezlerde uygulanıyor ve üretimden dağıtıma kadar olan zincir, mekânsal olarak entegre bir yapı içinde sürdürülüyordu.

⁴⁸ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Döneminde İstanbul’un İâşesi”, 2014, 113.

Şekil 3. 18. yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda mumhaneler ile ticaret merkezleri, liman ve iskeleler arasındaki konumsal ilişki

Bu harita, Osmanlı belgeleri ve mekânsal analizler doğrultusunda oluşturulmuş olup, mumhanelerin ticaret merkezleri, hanlar, limanlar ve iskelelerle olan yakın konumlarını göstermektedir.

Şekil 3’te sunulan harita, 18. yüzyıl İstanbul’unda belirlenen mumhane konumları ile ticaret merkezleri, limanlar ve iskeleler arasındaki konumsal ilişkiyi ortaya koymaktadır. Görselde, Tahtakale, Eminönü, Balkapanı Hanı ve Galata gibi klasik ticaret odakları ile Galata Gümrük ve Rıhtımı, Üsküdar Gümrük ve İskeleleri, Kumkapı gibi önemli lojistik noktaların birbirine olan mekânsal yakınlığı dikkat çekmektedir. Özellikle Mumhane Caddesi (Galata) ve Tahtakale Hanları çevresi hem üretim hem de dağıtımın iç içe geçtiği bölgeler olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, 18. yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda mum üretiminin gerçekleştiği mekânlar olan mumhanelerin kentsel yerleşim içindeki konumlanışı, üretim-tedarik ilişkileri çerçevesinde tarihsel, teknik ve mekânsal bağlamlarda ele alınmıştır. Önceki bölümlerde salhaneler, su yolları ve ticaret akslarıyla olan ilişkiler tarihsel belgeler ve haritalar eşliğinde ayrı ayrı değerlendirilmiş; bu bölümde ise söz konusu değişkenlerin birbirleriyle kurduğu ilişkiler ışığında ortaya çıkan genel mekânsal örüntü, üretim-tedarik sisteminin mantıksal örgüsü üzerinden yorumlanmıştır.

Mumhanelerin İstanbul'daki dağılımı, yalnızca belirli ihtiyaçlara yanıt veren imalathaneler olarak değil, aynı zamanda Osmanlı kent planlamasında kaynak, üretim ve dağıtım üçgenini birleştiren işlevsel düğüm noktaları olarak değerlendirilmelidir. Özellikle salhanelere yakınlık, hammaddenin zamanında ve bozulmadan temini açısından teknik bir zorunluluğu karşılarken; su yollarına yakınlık, hem üretim sürecinin fiziksel koşullarını iyileştirmiş hem de taşımacılık ve güvenlik gibi çoklu gerekliliklere cevap vermiştir. Bu iki değişkenin mekânsal olarak çakıştığı bölgelerde (örneğin Yedikule, Eyüp, Üsküdar) yoğun mumhane kümelenmeleri oluşmuş; bu durum yalnızca teknik değil, aynı zamanda devletin üretimi denetleyici refleksleriyle de desteklenen planlı bir kentsel stratejinin göstergesi olmuştur.

Öte yandan, ticaret akslarına ve dağıtım merkezlerine yakınlık, mumhanelerin ekonomik sistem içindeki işlevini belirginleştirmiştir. Tahtakale, Galata, Balkapanı ve Üsküdar gibi merkezlerde yoğunlaşan bu atölyeler, yalnızca üretimi değil, aynı zamanda pazarlamayı, denetimi ve dağıtımı mümkün kılan yapısal bir bütünlük içinde yer almıştır. Özellikle lonca sisteminin gözetiminde işleyen bu düzen hem fiyat hem kalite kontrolünü sahada sürdürülebilir kılmış; böylece üretim-tedarik zinciri mekânsal olarak parçalı değil, bütüncül ve entegre bir yapı hâline getirilmiştir.

Haritalı analizlerle de desteklenen bu örüntü, Osmanlı İstanbul'unda mekânsal kararların çok boyutlu ve işlevsel bir mantıkla alındığını göstermektedir. Mumhaneler, yalnızca teknik donanımı olan üretim mekânları değil; aynı zamanda tedarik zincirinin sürekliliğini sağlayan, devletin iktisadi ve sosyal politikalarının sahada uygulandığı noktalar olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, salhane–mumhane–dağıtım hattının mekânda nasıl örgütlendiği, Osmanlı'nın kent düzeni ile ekonomik dengeyi aynı anda koruma çabasının somut bir yansımasıdır.

Sonuç olarak, bu çalışmanın ortaya koyduğu genel mekânsal örüntü; 18. yüzyıl İstanbul'unda üretim-tedarik ilişkilerinin yalnızca belgelerle değil, mekânla kurulan dinamik bağlamlar üzerinden de yeniden okunabileceğini göstermektedir. Ayrıca bu çalışma ile Osmanlı İstanbul'unda üretim yapılarının kentle kurduğu ilişkinin yeniden değerlendirilmesine imkân tanımakta; arşiv belgeleri ile coğrafi veri temelli yaklaşımların birlikte kullanıldığı çok katmanlı bir yöntemin, kent tarihi araştırmalarında nasıl derinleştirici bir katkı sunabileceğini göstermektedir. Gelecekteki çalışmalar, bu üretim-tedarik ilişkisini sabunhaneler, debbağhaneler veya un değirmenleri gibi diğer zanaat üretim alanları için de genişleterek Osmanlı kentsel üretim sistemlerinin daha geniş bir bütünlük içinde değerlendirilmesine zemin hazırlayabilir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

İSAM Kütüphanesi Arşivi (İKA), İstanbul Sicilleri no: 11, 29a /4 (Ra 1073/Ekim-Kasım 1662)

BOA.A.DVNSMHM.d. 5/921 (Ramazan 973/Mart-Nisan 1566)

BOA.A.DVNSMHM.d. 81/394 (25 S 1017/16 Haziran 1608)

BOA.A.DVNSMHM.d. 80/779 (22 S 1024/23 Mart 1615)

BOA.A.DVNSMHM.d. 80/643 (14 Ş 1033/ ~16 Nisan 1624)

BOA.AE. SAMD.III 194/18731 (24 S 1141/29 Eylül 1728)

BOA.C.İKTS. 21/1014 (11 S 1141/16 Eylül 1728)

BOA. D.M.d. 36868 – 19 Ra 1150 (17 Temmuz 1737)

BOA.Y.PRK.A. 7/93 (15 S 1180/23 Temmuz 1766).

Araştırma-İnceleme Eserleri

Abdülaziz Bey. *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri Toplum Hayatı*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Akarlı, Engin Deniz. “Gedik: A Bundle of Rights and Obligations for Istanbul Artisans and Traders, 1750–1840”. İçinde *Law, Anthropology, and the Constitution of the Social Making Persons and Things*, editör Alain Pottage ve Martha Mundy, 166-200. Cambridge University Press, 2004.

Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukukî Tahlilleri - II. Bâyezid Devri Kanunnâmeleri*. C. 2. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1990.

———. *Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukukî Tahlilleri - Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri*. C. 1. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1990.

Akyazıcı Özkoçak, Selma. “Two Urban Districts In Early Modern Istanbul Edirnekapı and Yedikule”. *Urban History - Cambridge University Press* 1, S. 30 (2003): 26-43.

Altıntaş, Abdülmennan Mehmet. “Artisans in the Court: Operations and Practices of the Ottoman Guilds”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, 2010.

Aynural, Salih. “Selim III Döneminde İstanbul’da İktisadi Hayat (1789 - 1807)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Türk İktisat Tarihi Bilim Dalı, 1989.

Barkan, Ömer Lütfi. “XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya Ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit Ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar I - Kanunnâme-i İhtisab-ı İstanbul el-mahrûsa”. *Tarih Vesikaları* 1, S. 5 (1942): 326-40.

Barkey, Karen. *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*. Ithaca: Cornell University Press, 1994.

Bilge, Sadık Müfit. “Payitahtı Aydınlatanlar: Fetihten 19. Yüzyıla Osmanlı İstanbul’unda Mumcu Esnafı”. editör Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, ve Emrah Safa Gürkan, 311-44. İstanbul, 2021: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2019.

Bowers, Brian. *Lengthening The Day: A History Of Lighting Technology*. Oxford University Press, 1998.

Burke, Jill, ve Wilson Poon. ““Your Companions Will Teach You’: Makers’ Knowledge in Renaissance Cosmetics Recipes”. İçinde *Embodied Experiences of Making in Early Modern Europe Bodies, Gender, and Material Culture*, editör Sarah A. Bendall ve Serena Dyer, 109-34. Amsterdam University Press, 2024.

Eyice, Semavi. “Balkapanı Hanı”. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5:33-34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992.

Faruqi, Suraiya, ed. *Bread from the Lion’s Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities*. New York: Berghahn Books, 2015.

———. “Guildsmen And Handicraft Producers”. İçinde *The Cambridge History Of Turkey - The Later Ottoman Empire 1603-1839*, editör Suraiya Faruqi, 3:326-56. Cambridge University Press, t.y.

———. “Urban Space as Disputed Grounds: Territorial Aspects to Artisan Conflict in Sixteenth to Eighteenth-Century Istanbul”. İçinde *Stories of Ottoman Men and Women: Establishing Status, Establishing Control*, 219-34. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2002.

Gill, Harold, ve Lou Powers. “Candlemaking”. Araştırma Raporu. Williamsburg-Virginia: Colonial Williamsburg Foundation, 1981.

Greenwood, Antony Warren. “İstanbul’s Meat Provisioning: A Study of Celepkeşan System”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, The University of Chicago, 1988.

Günalan, Rıfat. “Arşiv Belgelerine Göre Üsküdar Kazasının Et İhtiyacının Karşıllanması İçin Alınan Tedbirler (XVI-XVIII. Yüzyıl)”, II:89-107. İstanbul 2019: Üsküdar Belediyesi, t.y.

Hür, Ayşe. “Mumculuk (Osmanlı Dönemi)”. İçinde *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 5:139-41. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.

Kalaycı, Zeliha Buket. “Osmanlı Sarayında İaşe Ve Tüketim (1680-1730)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2023.

Karademir, Zafer. *İmparatorluk Ekonomisinin Can Damarları: Osmanlı Ülkesinde Hayvancılık İşletmeleri (1500-1800)*. 2. Libra Kitap, 2018.

Kocaoğlu, Burak. “Osmanlı Devleti’nde Bazı Önemli Sivil Ve Askeri Yapıların Aydınlatılması”. *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED)* 3, S. 6 (2018): 87-95.

Kuşu, Selma. “XVIII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Eyüp’te Sosyal ve Ekonomik Hayat”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2018.

Kütükoğlu, Mübahat. *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.

Mantran, Robert. *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*. Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay ve Enver Özcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990.

Müller-Wiener, Wolfgang. “15-19. Yüzyıllar Arasında İstanbul’da İmalathane Ve Fabrikalar”. İçinde *Osmanlılar Ve Batı Teknolojisi - Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, editör Ekmeleddin İhsanoğlu, 53-120. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1992.

Pantık, Ramazan. “İstanbul’un Et Tedarik Merkezi: Yedikule Salhanelerinin İnşa Ve Reorganizasyonu İle Bir Paşa Kapısının Kazananları (1677-1678)”. editör M. Fatih Çalışır, 303-39. İstanbul 2024: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, t.y.

Tabakoğlu, Ahmet. “Osmanlı Döneminde İstanbul’un İaşesi”, 99-168, 2014.

Uzun, Mustafa Cüneyt, ve Bilge Afşar. “Osmanlı Ekonomisinin Temel Unsurlarının Ekonomik Yaklaşımlar Çerçevesinde Değerlendirilmesi”. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 3 (Güz 2019): 54-93.

Ünal, Neslihan. “Osmanlı Şem’haneleri ve Mumcu Esnafı”. *USBAD: Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 2, S. 3 (Haziran 2020): 231-50.

Wishnitzer, Avner. *Gece Çökerken - Osmanlı’da Gece Hayatı*. Çeviren Can Gümüş İspir. FOL, 2023.

Yılmaz, Coşkun, ve diğerleri, ed. *İstanbul Kadı Sicilleri - İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H.1138-1151 / M.1726-1738)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010.

———, ed. *İstanbul Kadı Sicilleri 83 - İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil (H.1217-1225 / M. 1802-1810)*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.

Romanya Türk-Tatar Basınında Dinî Muhtevalı Yazılar: Bora Dergisi Örneği*

Articles with Religious Content in Romanian Turkish-Tatar Press: The Case of Bora Magazine

Recep KANKAL**

ÖZ

Balkanlarda Türk ve Müslüman kimliğinin korunması adına basın yayın faaliyetleri önemli bir araç olmuştur. Bu anlamda Romanya'da Türk-Tatar toplumunun kültürel bağlarının diri tutulması adına basında çıkan yazılarda, ayrıca Rus yayılcılığının etkilerinin de önüne geçmeye ve milli şuurun canlı tutulmaya çalışıldığı gözlemlenir. 1888'de Dobruca'da başlayan ilk basın faaliyeti, Romanya'da günümüzde de devam etmektedir. Romanya'daki Türk-Tatar toplumunun basın hayatında önemli bir yeri olan ve ömrü kısa süren Bora Dergisi ise 1938-1939 yıllarında yayımlanmıştır. Silistre'de basımı yapılan on iki sayısıyla iki senelik yayın hayatına sahip bir dergidir. Türk ve Müslüman kimliği üzerine de yazıların yer almasıyla bölgede yayıncılık yapan diğer basın kuruluşlarının ve takip edenlerin dikkatini çeken dergi, kısa ömürlü olmasına rağmen pek çok noktadan haberleri köşesine taşımıştır. Bu uğurda sadece Balkanlarla kalmayıp Çin'den Endonezya'ya Uzakdoğu'dan Türkiye'ye İslam Dünyası'nın farklı yerlerinde olup bitenlerden haberler vermekte, oradaki gelişmeleri takip ederek okurlara aktarmakta ve İslam dininin fıkhi konularında halkı bilinçlendiren yazılar kaleme almaktadır. Türk-Tatar toplumunun bütünleştirici ve birleştirici unsurlarını gündeme getiren dergideki yazılar; Osmanlı Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Romence ve Kırım Tatar lehçesinde kaleme alınmıştır. Mart 1938-Ağustos 1939 seneleri arasında çıkan sayılarda dini içerikli yazılar ön plandadır. Bu bağlamda çalışmamız dergide öne çıkan, İslam Dünyası'nı ilgilendiren ve buradaki Müslüman ahaliyi bilgilendiren yazılar hakkında olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Bora, Romanya, Türk, Tatar, Basın*

ABSTRACT

Articles with Religious Content in the Romanian Turkish-Tatar Press: The Case of Bora Magazine Press and broadcasting activities have played a significant role in preserving Turkish and Muslim identity in the Balkans. In Romania, efforts to maintain the cultural ties of the Turkish-Tatar community have been reflected in the press, which also aimed to counter the influence of Russian expansionism and to keep national consciousness alive. The first press activity began in Dobrudja in 1888 and continues in Romania today. Bora magazine, which held an important place in the press history of the Turkish-Tatar community in Romania, was published between 1938 and 1939. Printed in Silistra, located

* Bu makale 2024 yılında Üsküp'te düzenlenen *Balkan Periodicals: Trajectory of Islamic Thought 1918-1945 Sempozyumu*'nda "Romanya Türk-Tatar Basınında Dini Muhtevalı Yazılar: Bora Dergisi Örneği" başlığıyla sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Doktora Öğrencisi (YÖK 100/2000 Bursiyeri), İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, recepkanal@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-3021-9057>).

in the Dobrudja region, the magazine had a two-year lifespan and released twelve issues. Although short-lived, Bora attracted attention from other regional media outlets and readers for its articles on Turkish and Muslim identity. Despite its brief existence, the magazine reached beyond the Balkans, providing news from across the Islamic world—from China and Indonesia to the Far East and Turkey. It reported on global developments, informed readers about events in various Islamic regions, and published articles aimed at raising public awareness on Islamic jurisprudence. Highlighting themes that foster unity and cohesion within the Turkish-Tatar community, the magazine featured articles written in multiple languages, including Ottoman Turkish, modern Turkish, Romanian, and the Crimean Tatar dialect. Issues published between March 1938 and August 1939 placed particular emphasis on religious content. This study focuses on the religiously themed articles published in Bora, especially those addressing matters relevant to the Islamic world and informing the local Muslim population.

Keywords: *Bora, Romania, Turkish, Tatar, Press*

Extended Summary

This study focuses on the religiously themed texts published in Bora magazine, which was issued in Romania between 1938 and 1939. It aims to examine how the Turkish-Tatar community responded to moral, social, and political challenges through the lens of Islam, and how these contents contributed to preserving and revitalizing the community's religious and national consciousness. Despite its short publication life, the magazine's role in fostering awareness among Muslim communities in the Balkans and its mission in preserving and strengthening religious and national values are critically evaluated.

The research was conducted using a qualitative methodology. Twelve issues of the magazine, published between March 1938 and August 1939, were analyzed. The religious articles were thematically classified and examined through content analysis. The findings reveal how these texts addressed themes such as Islamic morality and social responsibility. In particular, the issue of partisanship was frequently addressed in the magazine. The articles emphasized that factional tendencies disrupt communal harmony, and that unity based on shared values among Muslims is a religious obligation.

Another significant theme in the magazine is the prohibition of adultery and alcohol, addressed in the broader context of moral concerns. Warnings against alcohol consumption were grounded in verses from the Qur'an and hadiths, and the destructive effects of this habit on individuals and society were elaborated in detail. Articles written by Hafız Latif serve as noteworthy examples in this regard.

The necessity of showing respect toward religious scholars, who are regarded as the spiritual leaders of society, is another issue emphasized in the magazine. Respect for religious figures was presented as both a religious and social duty. In addition, the importance of mutual assistance among Muslims was highlighted, particularly in an article titled "Muavenet ve Müzaheret" ("Assistance and Support"), which discussed the religious foundations and social benefits of such solidarity. Furthermore, the magazine published the charter of a charitable organization named Cemiyet-i Hayriye, thereby promoting a culture of philanthropy through its activities.

Bora magazine did not limit itself to local issues; it also aimed to inform its readers about developments in the broader Islamic world. Topics such as the resistance of Muslims in China against communism and the independence movements in Northern China were covered in a section titled Âlem-i İslam ("The Islamic World"). Through these articles, the magazine encouraged Balkan Muslims to establish a spiritual connection with other parts of the ummah.

The magazine also published articles explaining the significance of religious and national days such as Mawlid al-Nabi, Eid al-Fitr, and Martyrs' Day. These writings emphasized the symbolic value of these occasions and aimed to reinforce social solidarity and spirituality. Sermons delivered by local muftis were also featured in the magazine to ensure that the public received accurate religious knowledge.

The place of knowledge and wisdom in Islamic thought was another central theme in the magazine. Articles discussing the value of knowledge in Islam, its role in enlightening society, and the intellectual responsibilities of individual Muslims illustrate that the magazine contributed to the community not only through moral guidance but also through intellectual development.

In conclusion, despite its short lifespan, Bora magazine successfully established a consciousness and a line of resistance within the Turkish-Tatar community through its religious, moral, and social content. It issued warnings against moral decay using Islamic references, called for social unity, and sought to cultivate a shared sense of destiny among Muslims by drawing attention to developments in the broader Islamic world. By strengthening the spiritual life of Muslim communities in Romania, the magazine aimed to reach wider audiences not only within its immediate geographical context but also by fostering connections with Muslims in other regions.

Giriş

Romanya'daki Tatarların önemli dergilerden biri de Bora'dır. Dergi, Bükreş Teknik Üniversitesi öğrencisi İrfan Fevzi tarafından, Türkçe ve Romence dillerinde olmak üzere Silistre'de 1 Mart 1938 tarihinde çıkarılmaya başlanmış, ancak 12 sayı çıkarılabilmektedir.¹ Derginin idarehanesi Siliste (Plevne Caddesi, No:17)'de bulunmaktadır. Derginin sahibi ve sorumlu müdürü İrfan Fevzi'dir.² 1938 yılının Mart ayında Türkçe ve Romence yayımlanmaya başlayan dergi, her iki dilde hazırlanmış iki kapak ile çıkmıştır. Romence kapak sayfasında "edebî ve bilimsel dergi", Türkçe kapakta ise "ilmî, fennî, edebî aylık risâle" ifadeleriyle kendisini tanımlamıştır.³ Bazı sayılar maddi sorunlardan ötürü birleştirilerek yayımlanmıştır, toplamda 7 basılı nüshaya sahiptir. Derginin yayın hayatı Haziran-Temmuz 1939 sayısı ile son bulmuştur.

Bora'nın "Maksat ve Meslek" başlıklı giriş makalesinde derginin kuruluş amacı ve yayın politikası şu şekilde belirtilmektedir:

"Bora, mensup olduğu Türk kavm-i necibini maddi ve manevi felaketten korumak ve kurtarmak maksadına mebni, zemin ve zamanın müsaadesi nisbetinde, icab eden her türlü fedakârlıkları ihtiyar ederek, sahâyı intişara atılıyor. Mecmuamız sevgili ulusumuzun samimi bir rehberi olmakla İslamiyet'in istihdaf ettiği mühim bir gayeye dahi naçizane hizmet etmiş olacaktır. İslamiyet, cümlece malum olduğu üzere ahlak-ı hamide ve evsaf-ı cemile ile emr ettiğinden kavanin-i insaniyeye mutabık harekatta bulunmamızı icra ediyor.

*Bora, Türk ve Tatar milletinin aynı ırk ve nesilden olduğunu ispata çalışacağından muhterem milletin muhabbet ve teveccühüne nailiyet şerefîyle müşerref ve bu sayede payidar olacağına iman-ı tam ve itimad beslemektedir. Muvaffakiyet cenab-ı Hakk'tandır."*⁴

Derginin içeriği incelendiğinde var oluş amacına uygun konulara yer verildiği görülmektedir. Örnek vermek gerekirse Romanya'daki Türk-Tatar toplumunun bütünleşmesini sağlayarak millî bilinci canlı tutmaya yönelik yazılar, millî edebiyat örnekleri (şairler), İslâm dini

¹ Metin Omer, "Romanya'da Çıkan Türk Bir Gazete: Türk Birliği", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl 9, Sayı 17 (Bahar 2013), sayfa 175.

² Müstecip Ülküsal, Dobruca ve Türkler, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1966, sayfa 163.

³ Açıyla Tekne, "Romanya'daki Türk-Tatar Toplumunun Matbuat Mirasından: Bora (Viscolul), bilig, Kış 2022/sayı 100, sayfa 104.

⁴ Ömer Bedir, Romanya'da Türkçe Matbuat: Türk Birliği Gazetesi (1930-1939), Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2018, sayfa 104.

ve Müslüman kimliği üzerine yazılar, bölgedeki Türk-Tatar toplumunu ilgilendiren güncel meselelerdir.⁵

Derginin içeriğinde öne çıkan hususlardan biri de Müslüman kimliğin ön planda tutulmasıdır. Dergide ayrıca dinî kimlik ile etnik kimliğin birbirinin ayrılmaz parçası olduğunu görüyoruz. Başka bir ifade ile “Dobruca bölgesinde Türklük, Müslüman kimliği ile eş değerdir” diyebileceğimiz bir sosyolojik yapıya işaret eden makalelerle sıkça karşılaşırız. Dergide kimi zaman başlıklarda kimi zaman da içerikte kullanılan “Dobruca Müslümanları”, “Dobruca Müslüman Türk camiası”, “Doleantele Populatiunei Musulmane” [Müslüman Nüfusun Talepleri] gibi ifadeler bu anlayışı desteklemektedir. Aynı zamanda din temalı yazılarda içki ile mücadele, buralarda yaşayan Müslümanların yardımlaşma ve koruma anlayışında birleşmesini telkin eden konular üzerinde durulmuştur. Dergide ayrıca İslâm dünyası ile ilgili olarak Endonezya’da faaliyet gösteren, Hacı Ahmed Dahlân Efendi tarafından kurulan Cemiyet-i Muhammediyye teşkilatının tanıtıldığı bir içerik de mevcuttur. Temel esasların oldukça detaylı anlatıldığı yazıda cemiyetin bayrağındaki logo tasvir edilmiş, siyaseten bağımsız hareket tarzı ele alınmış, neşriyat vasıtaları, Cemiyet-i Ayşe adıyla kurulan Müslüman kadınlara mahsus birimi ve eğitim faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Yine Bora’da, içerikte Çin Müslümanları şeklinde tabir edilen Doğu Türkistan Türklüğünün komünizme karşı Müslüman ittifakını oluşturması ve hazırlandığı istiklâl hareketi hakkında bilgilendirme de “Âlem-i İslâm Haberleri” başlığı altında sunulmuştur.⁶

Dergide yayımlanan dinî temalı yazılar detaylı incelediğinde birkaç konunun özellikle üzerinde durulduğu görülür. Bunları tasnif ettiğimizde partizanlık meselesi ile toplumda baş gösteren ahlaki sorunlardan zina ve içkiye ayrıca önem verildiğini görüyoruz ki bu sorunlar üzerine müftülüğe ait bir hutbeye derginin yer vermesi bunun kanıtıdır. Ahlaki meselelerin yanında din adamlarına neden saygı duyulmalı ve hürmet gösterilmeli gibi konularda da detaylı yazılar kaleme alınmıştır. Bu sosyal meselelere dair değerlendirmeler haricinde dinî ve milli günlere dair yazılar da dikkat çekmektedir. Bu hususta Mevlid-i Nebi, Şehitler Günü, Ramazan Bayramı hakkında yazılanlar önemlidir. Son olarak da bu hususlar dışında *İlim ve İrfan* başlıklı bir konu da İslam düşüncesi kapsamında değerlendirilmiştir. Dini muhtevalı olarak değerlendirdiğimiz yazılar Toplumsal Birliğe Engel; Partizanlık, Ahlaki Meseleler; Zina ve İçki Yasağı, Din Adamlarına Saygı ve Hürmet, Yardımlaşmanın Önemi, İslam Dünyası’ndan Haberler, Dini Günler ve Tebrikler, İslam Düşüncesinde İlim ve İrfan başlıkları altında değerlendirilmiştir.

1. Toplumsal Birliğe Engel: Partizanlık

Derginin başlıca konularından biri Romanya’da baş gösteren partizanlık yüzünden toplumdaki fikir ayrılıkları ve hasımlığın artmasıdır. Uzun zamandan beri Dobruca Müslümanlarının birbirlerine şiddetli hasım ve düşman olma ve perşanlığın birinci sebebi olarak partizanlık/fırkacılık görülmüştür. Bu durumun toplum için büyük sorunları beraberinde getireceğini belirten dergi, fırkacılığın modasının geçtiği ve artık tesirinin kalmadığına dikkat çekmiştir. Bu durumun sebebi olarak da Romanya Hükûmetinin fırkacılığı kökten, ortadan kaldırması gösterilmiştir. Yazıda şer’i olarak da bunun yanlış olduğu ifade edilirken, Müslümanların bunu iyi bilmesi ve bundan sonra birbirlerinin gözlerini çıkarmaması ve başlarını yarmaması gerektiğine dikkat çekilerek dine göre böyle tavırların haram ve yasak olduğu belirtilmiştir.

Dergi verdiği ayet ve hadislerin mealini de açıklayarak olayları izah etmiştir. Fırkacılığın yanlışlığına dair Kuran-ı Kerim’de “Her şey aslına döner.” mealindeki Nur Suresi 26. ayetle duruma açıklık getirmiştir. İslam’da “Her hakikat yerini bulur.” fetvasına uygun şekilde Müslümanların dinin belirttiği şekilde birbirlerine yardım etmesi ve destek olması gerektiği

⁵ Tekne, agm, sayfa 107.

⁶ Tekne, agm, sayfa 110.

İslamiyet'in emri olarak hatırlatılmıştır. Bu sözlerin defalarca hocalar tarafından bütün can ve kalple söylendiği halde hiç ehemmiyet verilmeyerek aksine Müslümanların birbirlerine hücum ettikleri; can, kan ve din kardeşliğini unuttukları, birbirlerine vurdukları, kırdıkları belirtilmiştir. Bu durumlar karşısında hükümet, kesin kararlar Romanya'daki Müslümanlar için tedbirler almıştır. Bu hallerin millete zarardan başka bir şey getirmediği belirtilen yazıda, bunun bir hastalık hali olduğu belirtilir ve yalnız Türklere mahsus olmadığı, Romenlerde de bulunduğu ifade edilmiştir. Bu meseleden dolayı, Romanya Kralı II. Karol bu hususun önünü almak için tedbirler almış ve bu sebeple anayasada değişiklik yoluna gitmiştir.⁷

2. Ahlaki Meseleler: Zina ve İçki Yasası

Dergideki yazılara göre Romanya toplumunda baş gösteren menfi hallerden biri de zina ve içkidir. Dergide bu iki yanlışın topluma ne gibi zararlar verdiğine yine ayet ve hadislerle açıklık getirilmiştir. Bora imzalı “İslamiyet'in Büyük Prensiplerinden Biri de ‘Ahlak’tır.” başlığını taşıyan yazıda dini açıdan ahlakın toplumda neden gerekli olduğu Hz. Muhammed'in hadisleri ışığında açıklanmıştır ki O'nun “Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.”⁸ hadisine vurgu yapılarak, bütün peygamberlerin tebliğ ve irşad vazifesiyle sorumlu oldukları ve böylelikle insanlığın gelişmesi için gayrette bulundukları ifade edilmiştir. Bu doğrultuda Hz. Muhammed'in çekmiş olduğu sıkıntıların ve Hicret'in anlatıldığı yazıda; birçok peygamberler gibi Hz. Muhammed'in Mekke'de 13 sene yalnız ahlakı tamamlamak ve Nahl Suresi-126. ayetinin ahkâmında emredilen hükümle iyilik ve güzellikle kavmini irşada başladıkları halde kavminden pek az kişinin O'nun bu ilahi amacından istifade ettiğine dikkat çekilmiştir. Bu irşad faaliyetine karşı düşmanlık besleyenler yüzünden Medine'ye göç etmek zorunda kaldığı ve burada Hz. Muhammed'in girişimleri karşısında sıkıntılar yaşadığı ve kendi kavmi ile yaşadıkları neticesinde bulunduğu yerden başka yere göç etmek zorunda kaldığı vurgulanmıştır.”⁹

“Ve yenha ani'l-fahşa” başlıklı yazı esasında bir ayetten alıntıdır. Başlıkta da Ayet-i Kerime vurgusu yapılmıştır. Toplumda baş gösteren azgınlıklardan biri olan fuhşiyatın dinimizce reddedildiği hakkında detaylar burada gündeme getirilmiştir. Nahl Suresi'nin 90. ayetinin bir kısmı olan “...Allah fuhşu yasaklar.” hükmü bu sebeple başlıkta öne çıkarılmıştır. Yine Bora imzalı bu yazıda zinanın neden yasak olduğu ve topluma verdiği zararlar ile aile yapısına olan hasarları detaylıca ele alınmıştır. Bu durumun toplumda ne gibi olumsuzluklara yol açacağı da belirtilmiştir.

“Ey mümin ve mümineler” hitabıyla erkek ve Kuran'da Allah'ın zinadan men ettiğine dikkat çekilmiştir. Bu yasağın da insaniyete, İslamiyet'e, medeniyete ve beşeriyete zarar vereceği ve bir ailenin ve hatta bir memleketin perişanlığına sebep olacağı ifade edilmiştir. Bununla ilgili olarak geçmişte yaşanan bir zina misale yer verilmiştir. Zinaya meyleden evli bir erkeğin, zinakar kadından bulaşan mikrobu, kendi eşiyle birlikte olması neticesinde eşine de bulaştırarak ikisi de tehlikeli bir hastalığa duçar olmuştur. Hastalığın tehlikesini anlamayan bu ailenin hekime gitmeyerek mahvolduğu ve doğacak çocuklarının da felakete maruz kaldığına dikkat çekilmiştir. Babanın bir saat ve belki bir dakikalık keyfi için bir ailenin sönmesine sebep olduğu belirtilmiştir.

Romanya'daki bir kısım Türk köylülerinin kasabaya geldiği vakit, geceleri bu yola meylettikleri de görülmüştür. Almanya'da böyle hastalıklara müptela olanların muzır evlat yetiştirememeleri için bu kişilerin iğdiş edildiği belirtilmiş ve eğer bu usul Romanya'da da uygulanırsa sayının artacağı vurgulanmıştır. İslamiyet'in insanlardan fayda beklediğinden dolayı zinaya düşkün olan kimselerden hiçbir fayda beklenemeyeceği, dine sarılarak, onun emir ve yasakları ile amel edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹⁰

⁷ Bora, Mart 1938, Sayı 1, sayfa 2-3.

⁸ Salih Uçan (Tercüme), İmam-ı Muhammed Gazali, Kalplerin Keşfi, Çelik Yayınevi, İstanbul:2014, sayfa 484.

⁹ Bora, Eylül-Teşrin-i Evvel 1938, Sayı 7-8, sayfa 1-2 [Osmanlıca kısmı].

¹⁰ Bora, Mart 1938, Sayı 1, sayfa 4-6.

Dergide en detaylı olarak ele alınan konu içki ile mücadeledir. Mecidiyeli Hafız Latif tarafından üç farklı sayıda kaleme alınan yazılarda İslamiyet'in büyük prensiplerinden birinin de içki ile mücadele olduğu vurgulanmıştır. Yine topluma verdiği zarardan bahsedilerek bununla baş etmek için farklı ülkelerde cemiyetler kurulduğuna değinilmiştir. Bu hususta, dergide Mecidiyeli Hafız Latif Efendi'nin konuya dair makalesinin dikkatli okunması tavsiye edilmiştir. Hafız Latif Efendi makalesine Maide Suresi'nin 90. ayeti ile başlayarak konunun esaslarını detaylıca örneklerle ele almıştır.

Kur'an'daki ayetlerle yasaklandığı gibi Hz. Muhammed'in de sarhoşluk veren ne kadar içki varsa hepsinin haram olduğu dergide belirtilmiştir. İmam Muhammed'in azının da çoğunun da yasak olduğunu söylediğinden bahsedilmiştir. Müslümanların ayet ve hadislerde belirtilmesine rağmen bu yasaklar konusunda Hristiyanlara göre geriden geldiği ifade edilmiştir. Belirtildiğine göre Amerika'da ve Avrupa'da "içki ile mücadele" ve "içki ile muharebe" cemiyetleri kurulmuştur. Bunun gibi İzlanda ve Norveç'te hükümetlerin ülkelerinde içkiyi yasaklamıştır. İçki aleyhinde nasihatle bulunmak için İsveç hükümetinde 1500 cemiyet kurulmuş ve bir senede 10 bin kongre yapılmıştır. Danimarka'da bu hususta gayretlerin olduğu belirtilerek, bu ülkelerdeki gelişmelerden dolayı Romanya'da da içki ile mücadele cemiyetleri ve faaliyetleri çoğalmıştır. Çok sürmemesine rağmen Türkiye'de de bir müddet içkinin yasak edildiği ve vazgeçildiğinden yazıda bahsedilmiş ve I. Dünya Savaşı sonrasında içkiyle mücadelenin arttığı ve cemiyetlerin çoğaldığı da vurgulanmıştır.¹¹

İçki ile mücadele konusunu Bora'nın 4. sayısında da devam ettiren Mecidiyeli Hafız Latif Efendi, burada daha çok insan sağlığı başta olmak üzere topluma verdiği zarar üzerinde durmuş ve Mecidiye'de içkiden uzak duran insanların sayısının arttığına dikkat çekmiştir. Bilhassa gençleri uyararak Hafız Latif Efendi, Hz. Muhammed'in içkiyi "ummu'l-habais" yani kötülüklerin anası olduğuna işaret etmiştir. Tüm kavgaların, kötülüklerin, cinayetlerin, küfrün ve zinanın içkiden doğduğuna dikkat çekmiştir.

Toplumsal meselelere sebep olduğu gibi insan sağlığını da bozduğunu belirten Hafız Latif Efendi, içkiye müptela insanların ciğerlerinin delik deşik olacağını, bağırsaklarının buruşacağını, çürüyeceğini, sinirlerinin sakatlanarak aklının başından gideceğini böylelikle de elinden malının azalacağını, fakir ve sefil kalacağını ve içki içen aileden doğacak çocukların türlü türlü hastalıklara maruz kalacağına da dikkat çekmiştir. İçki hususunda Mecidiye'deki Müslümanlara teşekkürlerini ifade eden Hafız Latif Efendi, içkiden el çeken, tövbe eden birkaç vicdanlı kimseler bulunduğunu belirtmiştir. Buradaki insanlar içkinin zararını anlayarak ve yaptıklarından utanarak tövbe etmiştir.¹²

Latif Efendi içki ile mücadele bahsini son olarak Bora'nın 6. sayısında çok detaylıca anlatmıştır. Burada Kasas Suresi'nin 56. ayeti ile konuya açıklık getiren Latif Efendi, içki hakkında yukarıdaki benzer görüşlerini destekleyici açıklamalar yapmıştır. İçkinin cesaretiyle cinayet işleyen hapishanelerdeki suçluların ve içki belasıyla hastalanan hastahanelerdeki çaresizlerin ve içki tesiriyle vefat edenlerin genel istatistikleri, defterleri yapıp ilan edilecek olursa hayret verici sonuçları olacağına dikkat çekmiştir.

Mecidiyeli Hafız Latif Efendi içki bahsinde muhitin yani çevrenin etkisi üzerinde de durmuştur. Muhitin tesiri yüzünden oğulların babalarını, kızların annelerini dinlememeye kadar vardığını; hocaların ve anne-baba nasihatlerinin önüne geçtiği ve nasihatlerin boşa gittiğini dile getirmiştir.¹³

3. Din Adamlarına Saygı ve Hürmet

¹¹ Bora, Mayıs 1938, Sayı 3, sayfa 6-7.

¹² Bora, Haziran-Temmuz 1938, Sayı 4-5, sayfa 13-14.

¹³ Bora, Ağustos 1938, Sayı 6, sayfa 4-7 [Osmanlıca kısmı].

Dergide üzerinde durulan bir diğer konu da din adamlarına, hocalara, topluma yön veren ilim adamlarına karşı saygı duyulması ve hürmet gösterilmesi hakkındadır. Bu kişiler toplumun manevi olarak gelişiminde faydaları olduklarından kendilerine hürmet gösterilmesi özellikle vurgulanmıştır. Yine Bora imzasıyla yazılan “Ruhani ve Askeri Tabaka” başlıklı yazıda memleketin istikbali için kendini feda eden ve bu uğurda gelişmesi adına gayrette bulunan din adamları ile askerler değerlendirilmiştir. Memleketin gözbebekleri olarak tabir edilen bu iki tabakaya milletin büyük teveccühü ve hürmeti olduğu, vatanın ve milletin selameti için hükümetin ve kralın davetine icabet ettiği belirtilmiştir. Memleketin en felaketli zamanında idareyi kabul eden ruhani ve askeri sınıf sayesinde beş altı ay önce Romanya’nın dâhili ve harici vaziyetini fena gören Kral II. Karol vatanın idaresini bu sınıfına teslim etmiş, bu sayede vatani ve milleti selamete çıkarmıştır.¹⁴

Ruhani sınıfın önemine dikkat çeken bu yazı dışında, ruhani tabakadan sayılan hocalar hakkında makale kaleme alan Köstence Askeri Müftüsü İslam Ali’nin böyle zatlara hürmet ve rağbet edilmesi gerektiği üzerindeki görüşlerine yer verilmiştir. Müftü, yabancıların bu gibi insanları el üzerinde tutarken Müslümanların hürmette kusur ettiğine dikkat çekmiştir. Her milletin müstesna ve hürmet edebilecek bir tabakası olarak hocaları göstermiştir. Ecnebileri her hususta yüksek ve medeni görüp taklit edildiği halde bu meseleden onların neden takip edilmediğini sorgulamıştır. Papazlara selam verildiğinde ellerinin öpüldüğünü, onlara her zaman yüksek mevkiler verildiğini ancak Müslümanların kasabadaki hocaya veya köyün imamına böyle bir hürmet göstermediğine dikkat çekmiştir. hükümetin de hocalara yardımının az olduğunu, hocaların garip ve perişan kaldığını belirten İslam Ali, bu hususa dikkat çekmek için Bora Dergisi’nin “Hocaların Hakkı” diye bir sütun ayırmıştır.¹⁵

Derginin 2. sayısında bu konu hakkında daha detaylı bir yazı kaleme alınmış; “Hürmete Layık ve Şayeste Hocalarımıza Her Hususta Kötümser Olmak Doğru Değildir.”, başlığıyla Bora’nın ilk nüshasında bütün Müslümanları memnun edecek bir teklifin vaki olduğu dile getirilmiştir. Aşağıda detayları verilen yazıda dile getirilen “Hocalarımıza hürmet edelim.” şeklinde özetlenebilir.

“Bu teklif karşısında vaziyet almak mecburiyetini hissedip uzun boylu fikirler öne sürmek, adeta havadan nem alır gibi huyulanmak demektir. Eğer teklif hakkında lazım gelen tahkikat ve tetkikatı yaparsak, bilmiş olalım ki tabiatımıza aykırı hiçbir mana göremeyeceğiz. Çünkü zaman olarak insan elinde bulunanla iktifa edip hariçten daha muvafık bir nevini elde edeyim iddiasında bulunamamak zarureti karşısında kalıyor. Bunun gibi memleketimizde ruhani sınıfına mensup bulunan hoca iddia edenlerimiz, gördüklerimizden ibarettir. En son varabileceğimiz bir hakikat varsa o da elindeki diplomaları hükümetimiz tarafından tanılan Mecidiye medrese-i resmiyesi mezunlarıdır. Yoksa fazilet sahibi bir ilim arıyorsanız, o da bu memlekette tarihe karışmış bir hakikattir. Şu halde bütün varlığımla diyebilirim ki hocalarımıza hürmet edelim demek yerinde bir sözdür. Eğer hocalarımızın kabahatleri fukaralıkları ise onlar bu hususta mazurdurlar. Asıl kabahat de milletindir ki lazım gelen yardımı sebeplerden bir sebep yapamıyorlar vesselam.”¹⁶

“Müslüman Din Adamlarının Sosyal Rolü” başlığı altında hocalara olan hürmetin önemi hakkındaki görüşlere veren Yaş Geday imzalı bir yazıda ise hocaların toplumda ne gibi misyon üstlendiklerine ve topluma nasıl faydalı olduklarına değinilmiştir. Hocaların gerçek bir manevi ebeveyn olduğundan onlara oldukça hassas ve büyük bir görev verildiği belirtilmiştir. Eğitim alanındaki görevlerinin büyük bir değere sahip olduğu ve çocuklara Kur’anın prensiplerini ve mükemmel insanın erdemlerini öğretme görevleri bulunduğundan bahsedilmiştir. Hocaların tartışmalı durumlarda Müslümanlar tarafından başvuru yüksek hakemler olarak kabul edildiği ifade edilmiştir.

¹⁴ Bora, Ağustos 1938, Sayı 6, sayfa 2[Osmanlıca kısmı].

¹⁵ Bora, Mart 1938, Sayı 1, sayfa 6-7.

¹⁶ Bora, Nisan 1938, Sayı 2, Sayfa 8.

Bu ifadelerine ilaveten bir süredir Müslüman din adamlarının bir kısmı kendilerine yüklenen misyonun gerekliliklerini yerine getirmediklerini belirten Yaş Geday, bazılarının görev yaptıkları camilere uğramadıklarını, yönetmeliklere aykırı olarak sivil giyindiklerini ve zamanlarını çeşitli mekânlarda, kafelerde geçirdiklerini belirtmiştir. Bu yüzden yeni müftüler bu tehlikeyi tamamen ortadan kaldırmak için sert ve radikal önlemler almışlardır. Görevlerinin önemini bilincinde olan bu kişiler, tüm hutbelerine görevlerine dair çeşitli sorumlulukları hakkında nazik ve açık genelgeler ilave etmişlerdir. Köstence Müftüsü Mustafa Ahmet, Kaliakra Müftüsü Mehmet Hüseyin ve Durostor Müftüsü Ahmet Ali tarafından hocaların sorumluluklarını hatırlatmak üzere gönderdiği üç genelge dergide yayınlamıştır.¹⁷

Köstence Müftülüğünde görevli Müftü Mustafa Ahmed tarafından Temmuz 1938’de yayımlanan 955 nolu genelge ile ilçenin bazı bölgelerinde yapılan incelemeler sonucunda aşağıdaki konular tespit edilmiş ve bu konuların, topluluk yönetimiyle işbirliği içinde acilen uygulanması istenmiştir. Ayrıca bu maddelerin uygulanmasına dair müftülüğe rapor verilmesi de talep edilmiştir. Genelgede belirtilen söz konusu maddeler şöyledir:

1. *“Her caminin yanında bir tane olmak üzere, arşivi barındıracak bir odanın düzenlenmesi gerekmektedir. Bu odada Kral ve Büyük Voyvoda Mihaiu de Alba-Iulia’nın portreleri asılacaktır.*
2. *Her hatip ve imam, bugünden itibaren her üç ayda bir, ulusal bayramlar, yasal ve dini bayramlarda yaptığı vaazların özetini tarafımıza sunmak zorundadır; özellikle toplumsal karaktere sahip konular belirtilmelidir.*
3. *Bazı hatipler ve imamlar, ibadet saatine zamanında gelmiyorlar. Bu tür ihlaller, ilk tespit edildiğinde maaşın 10 gün süreyle kesilmesi ile cezalandırılacaktır.*
4. *Topluluk yönetimiyle anlaşma içinde, cami hatipleri ve imamları, camiye dini tablolarla donatmalıdır; mevcut hasır yerine kaliteli kilimler kullanılmalıdır, çünkü mevcut hasırlar ibadet yerlerine kötü bir görünüm vermektedir. Cemaat üyelerine, sadaka olarak veya dindar bir şekilde, kilim veya halı bağışlamaları için propaganda yapılacaktır.*
5. *Meyve ağaçları veya akasya ağaçları ile düzenleme amacıyla, bölgeye izin vermiyorsa, cami avluları ve sığınakları için çukurlar yapılması ve bunların sonbaharda dikilmesi için önlemler alınması talep edilmektedir.”*¹⁸

30 Temmuz 1938’de Kaliakra Müftülüğünden Müftü Mehmed Hüseyin tarafından verilen 287 numaralı genelge ile bu ilçede devletten veya topluluktan maaş alarak görev yapan tüm din adamlarının görev ve yükümlülüklerini yerine getirmeleri, yasa ile belirlenen kurallara uymaları, hakettikleri şekilde toplumun saygısını kazanmaları ve mesleklerinin gerekliliklerine uygun olacak şekilde maneviyatlarını güçlendirmeleri için aşağıdaki kararlar alınmıştır:

1. *“Her hoca (hatip, imam ve müezzin), kendisine düşen tüm görevleri düzenli bir şekilde yerine getirecektir.*
2. *Kimse (hocalar) Cuma günleri hatipler, diğer günlerde ise imamlar ve müezzinler izin almadan ve yerine geçmeden görevlerinden ayrılamaz.*
3. *Hiçbir hoca başka köylere veya ilçelere para veya tahıl toplamak amacıyla gitme hakkına sahip değildir; bu, öncelikle yasaklanmış olup İçişleri Bakanlığı’nın izni olmadan yapılamaz ve ayrıca geleneksel bir uygulama olarak artık anlamını yitirmiştir. Zengin Müslümanlar, kendi köylerindeki hocalara bağış yaparak dini zekât görevini yerine getirebilirler.”*

Kaliakra Müftüsünün belirttiği üzere ilçedeki birçok hoca görevlerini yerine getirirken giymeleri gereken kıyafetlere sahip değildir ve bu da hoş olmayan bir görüntü ortaya

¹⁷ Bora, Ağustos 1938, Sayı 6, sayfa 3-5 [Rumence metin].

¹⁸ Bora, Ağustos 1938, Sayı 6, sayfa 5-6 [Rumence metin].

çıkarmaktadır. Bu vazgeçilmez durumu defalarca vurgulamasına rağmen, bu önemi anlayanlar azdır. Belirtilen hükümlere aykırı davrananlar arasında maaşını devletten alanların maaşlarının iptal edileceği, özel düzenlemeler ile görevlendirilenlerin ise görevden alınacakları bildirilmiştir.¹⁹

Son olarak Durostor Müftülüğü'nden Müftü Ahmet Ali tarafından 11 Mayıs 1938'de yazılan 456 numaralı genelge ile hatibin görevlerini herkesin bildiği ancak bazı kişilerin hatip veya imamların görevlerinin amacını anlamadığı ifade edilerek bu görevlerin önemi açıklanmıştır. Hocaların uzun bir süredir görev yaptıkları yerlere uğramadıkları ve cemaatin kendi dinî liderlerini tanımadığı belirtilmiştir. Ayrıca Müftü Ahmet Ali'nin belirttiğine göre Devlet Memurları Statüsü Kanunu'nun 1. maddesi gereğince müftü bir kamu görevlisidir ve yine Devlet Memurları Statüsü Kanunu'nun 21. maddesi gereğince söz konusu bu görevlilerin hizmetle ilgili yükümlülüklerini düzenli bir şekilde yerine getirebilmeleri için ikamet adreslerini belirlemeleri ve bildirmeleri zorunludur.²⁰

4. Yardımlaşmanın Önemi

Dergide öne çıkan bir diğer konu yardımlaşma ve dayanışmadır. Müslümanlar arasında birlik ve beraberliğin zarar görmemesi için yardımlaşmanın ne kadar önemli olduğu üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda “Muavenet ve Müzaheret” başlıklı makalede Müslümanlar arasında birlik ve beraberliğin tesisi için yardımlaşmanın önemine dikkat çekilmektedir. Ayrıca Müslümanlar arasındaki yardımlaşma faaliyetlerine güzel bir örnek olan Cemiyet-i Hayriye hakkında da dergide detaylı bilgi verilmiştir. Cemiyetin 50 maddelik tüzüğüne de yer verildiği makalede; Müslüman ahaliyi direkt olarak ilgilendiren kısımlarına burada yer veriyoruz. Diğer maddeler, cemiyetin genel olarak nasıl teşkilatlanacağını ve birimlerini izah etmektedir.

Yardımlaşmanın İslam dinindeki önemi üzerinde duran makalede hadislerle misaller verilmiş ve Kuran-ı Kerim'in büyük prensiplerinden birinin de yardımlaşma olduğu belirtilmiştir. Allah'ın Kur'an'daki emri ve Hz. Muhammed'in "Benim nazarımda en makbul ve muteber insan şol mümindir ki mümin ve müslim kardeşine yardımı dokunandır." hadisi referans gösterilerek milletlerin hemcinsini koruduğuna ve hemcinsine yardımda bulunduğu dikkat çekiliyor. İslamiyet'in acizlere, gariplere, fakirlere, muhtaçlara yardım etmeyi, yardımda bulunmayı ve destek olmayı öğütlediği vurgulanıyor. Yine Hz. Muhammed'in “Yarın benim libasımda Hz. Allah (cc)'ın gölgesi altında ancak dünyada mümin ve müslim kardeşine yardımda bulunan ve destek olan kimseler gölgelenecektir.” Hadisi yardımlaşmanın önemine dair referans olarak gösterilmiştir.

Yardımlaşmanın farklı şekillerine değinilen makalede; yardımın elle, bedenle, dille, sözle, kalemle ve para ile yapılabileceğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca tüm bunlar en ince ayrıntısına kadar bilindiği halde neden gariplerin ve fukaraların düşünülmediği ve onları himaye edecek bir kurum kurulmadığı da yazıda ayrıca sorgulanmıştır. Sancağın Kadısı Fevzi İbrahim Efendi tarafından kurulan cemiyetten bahsedilmiştir. Yoksul, zeki ve çalışkan Türk çocuklarının eğitime erişimde yaşadığı sıkıntıları dile getirerek, bu duruma çözüm bulmak amacıyla kurulan Cemiyet-i Hayriye adlı yardım cemiyetinin kuruluş sürecini anlatılmıştır. Türk çocuklarının eğitim masraflarını karşılayamadıkları, elbiselerinin dahi olmadığı belirtilmiştir. Bu durumdan etkilenen Fevzi İbrahim Efendi, kasaba ve köylerden bazı varlıklı kimselerle bir araya gelerek bu soruna çözüm bulmak amacıyla bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantı sonucunda, ihtiyaç sahibi öğrencilere yardım etmek amacıyla Cemiyet-i Hayriye adlı bir hayır cemiyetinin kurulmasına karar verilmiştir. Cemiyetin işleyişini belirleyecek 50 maddelik bir nizamname hazırlanmış ve bu nizamname mecmuada yayımlanmıştır.²¹ Cemiyet-i Hayriye'nin Müslüman ahaliyi doğrudan ilgilendiren ve yardımlaşmayı esas alan maddeleri şunlardır:

¹⁹ Bora, Ağustos 1938, Sayı 6, sayfa 6-7 [Rumence metin].

²⁰ Bora, Ağustos 1938, Sayı 6, sayfa 7-8 [Rumence metin].

²¹ Bora, Nisan 1938, Sayı 2, Sayfa 3-4.

“Madde 1: İslam ahalisinden muhtaç olanlara yardım, fakir talebelere destek olmak, maddi durumu iyi olmayan Müslümanlardan vaki olacak cenazelerin kefenlenmesi için yardım etmek üzere Silistre kasabasında bir Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye teşekkül etmişler.

Madde 2: Bu cemiyetin Durostor sancağında şubeleri dahi olacaktır.

Madde 3: Cemiyetin birinci maddedeki gayeleri ile beraber mali gücü müsait oldukça Müslüman kabirlerinin ıslahına çalışacak. Kaza ve belaya uğrayan Müslümanlara da yardım edecektir.

Madde 4: Cemiyet gelirlerinin %30'unu maddi durumu iyi olmayan talebelere sarf edecektir.

Madde 5: Ticareti olmayan ve her şeyden mahrum ve aciz olan, memuriyetten azledilmiş, bir kaza ve felakete maruz kalan, fakir ve aciz olanlara; cemiyet gelirlerinden %30 nispetinde nakdi yardımda bulunacaktır.

Madde 6: Müslüman kabristanların ıslahı ve bunların memurları ve maddi durumu iyi olmayan Müslümanlardan vaki olacak cenazelerin ölüm ve kefenleme işlemleri için cemiyet gelirlerinden %30 nispetinde sarf edebilecektir.”²²

5. İslam Dünyasından Haberler

Derginin iki farklı sayısında Mecidiyeli Hafız Latif tarafından kaleme alınmış “Âlem-i İslam” başlıklı İslam dünyasından haberler veren makaleler kaleme alınmıştır. Çin’de yaşayan Müslüman ahalinin genel durumun dile getirildiği bu makalelerde buradaki Müslümanların çektiği sıkıntılardan da bahsedilmiştir. Çinli Müslümanların komünizme karşı birlik oluşturarak başarılı bir mücadele verdiklerini bildiren Hafız Latif, son zamanlarda Kuzey Çin’den alınan telgraf haberleriyle Çin Müslümanlarında istiklal hareketi meydana geldiğini belirtiyor. Telgraflardan edindiği bilgilere göre Kuzey Çin’de Müslüman General Makol elinde bulunan 8 milyon Müslümanın Pekin hükümetine sadakatlerini bildirerek komünizme karşı hazırlandıkları haber verilmiştir. Bu harekete Kansu, Kokonor, Hami, Turfan ve Doğru Türkistan’daki 10 milyon Müslümanın koşulacağı da hesaplanmış ve Kansu havalisindeki 5 Müslüman generalliğin idaresindeki Müslümanların bu hareketin merkezini teşkil edecekleri ve birleşerek Çin’de komünizme karşı Müslüman ittifakı kuracakları ifade edilmiştir.²³

Çin’deki Müslüman ahalinin komünizme karşı verdiği mücadeleyi konu alan makalenin dışında yine Bora’nın 7-8 numaralı sayılarında Amerika’daki Müslümanların genel ahvalinden, cemiyetleşme faaliyetlerinden ve İslamiyet’in hızla yayılışından bahsedilmiştir. Detayları verilen makalede ifade edildiği üzere Amerika’da Müslümanlık hareketinin 1904’te ilk defa New York şehrinde ve Amerika Müslümanlarının şeyhülislamı olan Mehmed El-Hudri tarafından gerçekleştirilen İslam’a davet ile başlamıştır. Bu zat İslamiyet hakkında davet ve tebliğlere başladığı zaman New York’ta çıkan Asya mecellesi ile New York Times ceridesi yazarlarından, meşhur İslam muhaliflerinden Mr. William Horos tarafından şiddetli mukavemet ve ithamlara maruz kalmıştır. Bu esnada Amerikalı Mary William isminde bir kadın İslam’ı kabul etmiş ve bu mesele üzerine Hristiyan ruhaniler ile misyonerler İslamiyet’e hücum etmeye başlamışlar. Amerika’daki Müslümanlar da Şeyh Muhammed El-Hudri ile beraber onların hücumlarını, taarruz ve saldırılarını reddetmeye başlamışlardır. Yaşanan bu hadise ile Amerikalılar arasında İslam’ın yayılmasına sebep olmuştur. Ayrıca makalede verilen bilgiye göre Amerika’da 175 bin Müslüman bulunmaktadır. Bunların çoğu New York, Chicago, Detroit ve San Francisco gibi büyük şehirlerde yaşamaktadırlar. Bunların içinde hemen çoğunluğunu tüccar, avukat, doktor ve bilim adamları bulunmaktadır.

²² Bora, Nisan 1938, Sayı 2, Sayfa 4-5.

²³ Bora, Mayıs 1938, Sayı 3, sayfa 8.

Makalede Amerika'daki Müslümanların Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye, İttihad-ı İslamiye ve Cemiyet-i Hilal-i Ahmer adlarında üç cemiyetleri olduğu belirtilmiştir. Bunlardan Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye kurulduğu vakit önce Detroit kasabasında Henry Fabrikası civarında bir arazi satın almışlar, buraya bir hamam ile bir de Müslüman mezarlığı yapmışlar. Amerika'da İslam'ın yayılmasıyla ilgili örneklerini devam ettiren yazıda Müslüman olan büyük rütbeli bir İngiliz zabitanı Hicaz kralı İbn Suud'un nikah yaptığı da belirtilmiştir. Yine İstanbul Müftülüğü'nün verdiği bilgilere göre Türkiye'de Müslüman olanların sayısı 400'e yakındır. Bunların içinde doktor, mühendis gibi büyük yüksek meslek sahibi bilim insanı, düşünce adamları da olduğu ifade edilmiştir. Amerika'da olduğu gibi Hindistan'da da İslamiyet'in hızla yayıldığı ve Mecusilerin fevç fevç İslam'ı kabul ettiği bildirilmiştir.²⁴

İslam dünyasından haberler bölümünde değerlendirilebilecek bir diğer makale de Endonezya'da kurulan bir İslam cemiyetiyle ilgilidir. "Muazzam Bir Cemiyet-i İslamiye: Cemiyet-i Muhammediye" başlığını taşıyan makalede; Endonezya adalarında "Cogi Kersa" kasabasında Hacı Ahmed Dehlar Efendi tarafından "Cemiyet-i Muhammediye" isminde bir topluluk teşkil edildiği bildiriliyor. Bahse göre bu cemiyetin şubeleri bütün adanın en ücra şubelerine varıncaya kadar yayılmıştır. Siyasetle hiçbir ilgisi olmayan, 60.000 üyeli bu cemiyetin ortasında etrafına saçılan ışık hüzmelerinden kelime-i şahadeti ile forunda da "Muhammediye" kelimesi yazılı olan beyaz güneşli yeşil bir bayrağı bulunmaktadır.

Cemiyetin İslam'ın yayılması için davet yoluyla Kur'an ve sünnete muhalif olmayan meseleleri halletmek suretiyle İslam hayatına tevessül olmak üzere iki gayesi olduğu belirtilmiştir. Makalede ifade edildiği üzere cemiyet bu gaye ve amaçları kolaylaştırmak için şu beş kısma ayrılmıştır:

- *"Eğitim ve öğretim resmi kısmı. Bu kısım ilim ve maarifin yayılması vazifesiyle mükelleftir. Bu vazifesini güzel bir şekilde yerine getirmek için cemiyet bütün havalide 700 medrese açmıştır. Bu medreselerde evveliye, ibtidaiye, sanneviye ve ali kısımlardan oluşmaktadır.*

Her bir medresede hem dini ve hem asri ilimler ve fenler ehemmiyetle öğretilir. Dini ilimler ya Arapça üzere veyahut kendi vatan lisanları olan "El-maziya Ve'l-caviye" lügatiyle öğretilmektedir.

- *Yarı resmi eğitim ve öğretim kısmı, bütün nahiyelerde bu kısım medreseler yüzlercedir. Bunlardan bazıları ihtiyarları, bazıları acizleri, bazıları da gençleri okutmak içindir.*
- *Telif, tercüme ve gazeteler neşri vazifesiyle mükelleftir. Bu kısmın vazifesini yerine getirmek için muhtelif nahiyelerde 150 adet kaçıllary ve yazıhaneleri vardır. Bu kaçıllary ve yazıhanelerde tefsir, hadis, akait, fıkıh, tarih gibi dini kitaplar ve asri ilimlere ait telifler ve tercümeler ile iştilal edildiği gibi gazeteler neşri ile iştilal eden yazarlar da çalışmaktadırlar.*

Cemiyetin neşriyat vasıtaları 6 tane aylık gazete; 4 onbeş günde bir çıkar gazete; 2 haftalık gazete ve bir de günlük gazetelerden ibarettir.

- *Karşılıklı yardımlaşma kısmıdır. Bu kısım cemiyetin gayesinin gerçekleşmesi için en büyük ve en ehemmiyetli kısmıdır. Bu kısım bağış vazifesini yerine getirmek için 15 hastahane, 13 darüleytam açmıştır. Cemiyetin her şubesi bulunduğu nahiye ve beldelerde fukara ve miskinleri yedirme ve fukaranın cenazelerinin kefenlenmesi masraflarının imkânlar dâhilinde yerine etmekle mükelleftirler.*
- *Gençliğin ahlakını muhafaza kısmıdır. Bu kısım gençliğin sıhhatini muhafaza etmek üzere muhtelif bedeni riyazetlerin icrasını da temin etmiştir."*

²⁴ Bora, Eylül-Teşrin-i Evvel 1938, Sayı 7-8, sayfa 7-8 [Osmanlıca kısmı].

Cemiyet-i Muhammediye'nin bahsedilen bazı kısmı erkeklere mahsustur. Cemiyette kadınlar da ihmal edilmemiştir. Cemiyetin yalnız kadınlara mahsus olan bir kısmı vardır ki o da "Cemiyet-i Aişe" olarak adlandırılmıştır. Bu kısım Müslüman kadınlarının İslam kadınlarının kıymetini muhafaza ile İslamiyet'in iffetli kadınları olmalarını temin, tesettüre riayet etmeleri için çalışmak vazifesiyle sorumludur.

Cemiyet-i Muhammediye'nin bütün şubelerinin işlemlerini gayesine muvafık hareket edip etmediklerini denetlemek için cemiyete mensup ulemeden oluşan "Meclisü't-tercih" isminde bir üst heyet de bulunmaktadır. Cemiyet, bütün şubelerinden gönderilen murahhaslardan oluşan senelik bir kongre yapmaktadır. Bu kongre Endonezya Müslümanlarının selamet ve saadetlerini temin, ihtiyaçlarını kolaylaştırma, her sene yeni yeni öğretim ve kararları kabul eder ve işbu kararların uygulanmasına gayret etmektedir.²⁵

Yine bu coğrafyadan bir haber de cami açılışıyla ilgilidir. Uzakdoğu'da Müslümanların ahvali ve İslami kuruluşların yapılması dışında gündeme getirilen açılış Tokyo'da gerçekleşmiştir. Haberde caminin yapılış sürecine dair bilgi verilmektedir. 24 Mayıs 1938 tarihinde, Japonya'nın başkenti Tokyo'da, Japon İslam Cemiyeti tarafından yapılan resmi bir törenle camii inşa edilmiştir. Bu merasime Japonya'nın imparatoru, ülkenin Müslüman kadısı ve Yemen padişahının üçüncü oğlu Prens de katılmışlardır. Merasimde 500 kişiden fazla murahhas hazır bulunmuştur. İki rekât namaz kılınmış, ardından dualar edilmiş ve camiin bahçesinde tüm katılımcılara yemek verilmiştir. Bu yemeğe Japonya Hükümet vekili, Tokyo şehri namına Kubaşisan, Yemen Prensini vekili, Mısır devlet vekili sefir Abdülvahab Davud Bey, İran Vekili sefir Şibani, Ahzar vekili Mısır sefaretinin kâtibi Abdulfuad Bey, Japonya Müslümanları namına Hacı İnamoto, Hindistan Müslümanları adına Prof. Barlos, Çin Müslümanlarının vekili Van-ozlan, Mançuko Müslümanlarının vekili Diçican, İdil-Ural Türkleri Müslümanlarının dini temsilcisi Hazret Şemhuni, Irak şark İdil-Ural merkezi özel temsilcisi Ahmed-Şah Efendi İzzetullah, Kuba Hindistan tarafından Mastar Efendi. Merasimdeki nutuklar Japonca, Arapça, Türkçe ve Tatarca olmak üzere farklı dillerde söylenmiştir. Bu önemli olay vesilesiyle Japonya'nın başkentinde milyonlarca Müslüman görüşmüş, dini ve milli meseleler üzerine müzakerelerde bulunmuşlardır. Yine bu sırada camiye bağlı büyük bir Müslüman okulun da resmi açılışı yapılmıştır.²⁶

6. Dini Günler ve Tebrikler

Yayın hayatına devam ettiği süre boyunca dergide dini günler ve tebrikler kapsamında Mevlid Kandili, Ramazan Bayramı ve Şehitler Günü'nde bu günlerin anlam ve önemini anlatan yazılara yer verilmiştir. Müftülere ait hutbeler dergide yayımlanmış, okuyucuların da bu bilgilerden istifadesi sağlanmıştır. Bu dini günler ve tebrikleri aşağıdaki altbaşlıklar altında ele almak mümkündür.

6.1. Mevlid Kandili

"Müjde" başlığı ile Dobruca Müslümanlarına hitaben yazılan makalede Hz. Muhammed'in dünyaya gelişini bildiren Mevlid Kandili sebebiyle İrfan Efendi tarafından kaleme alınan yazılar hakkında bilgi verilmektedir. Ardından İrfan Efendi'ye ait yazılar ve Durostor Sancağı Kadısı Fevzi İbrahim'in Silistre'de Bayraklı Camii'ndeki konuşmasının tam metni okurlara sunulmaktadır. Dobruca Müslümanlarına hitaben yazılan ve camide okunan konuşma metninde Hz. Muhammed'in İslam'ı yaymak için verdiği mücadeleyi ve bu uğurda yaptığı hicret anlatılmıştır.

Dergide belirtildiği üzere Mart başında dini yazılara özel sayfa ayıracağını ifade eden İrfan Efendi, dini ve milli gelenekleri matbuat sütunlarında Dobruca Müslümanları için yayımlamaya başlamıştır. Bu yazıların yayımlanmasından oldukça memnun olan dergi yönetimi, Müslümanlara hitaben "Dobrucalılara Müjde" başlığı altında memnuniyetini dile getirmiştir.

²⁵ Bora, Haziran-Temmuz 1939, sayı 10-11-12, sayfa 5-7 [Osmanlıca kısmı].

²⁶ Bora, Haziran-Temmuz 1938, Sayı 4-5, sayfa 11-12.

Makaledeki bu bilgilerin ardından Mevlid-i Nebevi'nin o sene Silistre kasabasında pek görkemli kutlandığı ifade edilmiştir. Kasabanın meşhur hafızlarından Hafız Hasan, Hafız Akif ve Hafız Ahmed efendiler tarafından Bayraklı Camii'nde tüm kasabanın katılımı ile Mevlid-i Şerif okunmuş, kadınlar da kalabalık bir grup halinde bu toplantıya iştirak etmişlerdir.²⁷ Mevlid münasebetiyle Hz. Muhammed'in Mekke ve Medine Dönemi, doğumu, ailesi, peygamberlik süreci, hicret ve Mekke'nin fethi gibi konulara değinen Kadı Fevzi İbrahim'in Silistre kasabesindeki Bayraklı Camii'nde okuduğu nutka da dergide yer verilmiştir. Hz. Muhammed'in doğumunun fazileti, çocukluk yıllarındaki mucizeler, ahlaki özellikleri ve peygamberliğe uzanan süreci vurgulayarak, onun hayatının Müslümanlar için neden bu kadar kıymetli olduğu da bu konuşmada detaylıca ele alınmıştır.²⁸ Derginin diğer sayısında da bu konuşma devam ettirilmiştir ve Hz. Muhammed'in hayatı boyunca karşılaştığı sıkıntılara rağmen kararlılıkla İslamiyet'i yaymak için büyük gayretler gösterdiği, bu uğurda mücadele verdiği ve sonunda büyük bir başarı kazandığı vurgulanmıştır. Hz. Muhammed'in örnek bir insan oluşu nedeniyle O'na ümmet oldukları için şükran ve mutluluk duymaları gerektiği telkin edilmiştir.²⁹

6.2. Şehitler Günü

İslamiyet'te Peygamberlikten sonra en yüksek makam olarak gösterilen şehitlik hakkında Bora Dergisi'nde bir makale yayımlanmıştır. Makalede Allah yolunda, hak yolda cihat eden ve bu uğurda canını feda eden kimseleri İslamiyetin şehitlik makamı ile müjdelediği belirtilmiştir. Makalede ayrıca şehitliğin ne kadar değerli bir makam olduğuna işaret edilerek şehitliğin İslam'daki yeri üzerinde durulmuştur. Vatan uğrunda canını feda edenlerin mukaddes insanlar oldukları onların kanlarıyla bir adalet, bir hakikat, bir medeniyet doğduğu ifade edilmiştir. Şehitlerin manevi üstünlüğüne değinilerek şehitlerin geride bıraktığı aileler, eşler, evlatların bu manevi duygularla birlikte şerefle yaşadığı belirtilmiştir. Bu ailelere milletin sahip çıktığı, evlatlarını okuttuğu ve büyüttüğü de ifade edilmiştir.³⁰

6.3. Ramazan Bayramı Tebriki

Hicri Rebiyülevvel ayında kutlamaları yapılan Mevlid-i Nebi'nin Silistre'de idrak edilmesinden başka Ramazan Bayramı ile ilgili de bir yazı kaleme alınmıştır. “Durostor Sancağı Müslümanlarına” başlığıyla sancağın kadısı Fevzi İbrahim, konuşmasında öncelikle cemaatin Ramazan Bayramı'nı tebrik eder ve bu mübarek günün Müslümanlara yeni ümitlerin ve saadetlerin inkişafına müjdeci olduğunu belirtir. Cemaate dualarda bulunarak konuşmasında bu bayramı yeryüzünde 500 milyon Müslümanın kutladığı vurgulanmıştır.³¹

7. İslam Düşüncesinde İlim ve İrfan

İslam'da ilim ve irfan konusuna derginin sadece bir sayısında değinilmiş ve bu yazıda konunun ehemmiyeti üzerinde durulmuştur. İslamiyet'in en büyük prensiplerinden birinin ilim ve irfan olduğu belirtilmiştir. Bu ifadelerle İslam'da ilim öğrenmenin ve öğretmenin, irfanın, bilginin ne kadar kıymetli olduğu Kur'an ve Sünnet çerçevesinde ele alınmıştır. İslamiyet'in özünün ilme ve irfana dayandığı, Müslümanların bu asli değeri unutarak geri kaldığı, cehaletin yıkıcı bir bela olduğu ve kurtuluşun ancak ilim yoluyla mümkün olacağını vurgulanmıştır. Yazının tamamı şu şekildedir:

“...İrfan hakikî. ...Hakikati araştırmak insan fıtratındaki büyüklüğe delil olduğu gibi ona ulaşmada ruha, yine ruhani vasıflar taşıyarak saflık verir.

İlmin; her şeyden, her cihetten üstün olduğu beşerin fikir ve zihniyetini aydınlatmaktadır ki bu fikir cidden pek önemli bir hakikattir. Bu hakikati İslamiyet bundan bin üç yüz sene evvel

²⁷ Bora, Mayıs 1938, Sayı 3, sayfa 3-5.

²⁸ Bora, Haziran-Temmuz 1938, Sayı 4-5, sayfa 4-5-6. [Türkçe]

²⁹ Bora, Ağustos 1938, Sayı 6, sayfa 2-4 [Osmanlıca kısmı].

³⁰ Bora, Mayıs 1938, Sayı 3, sayfa 1-2 [Osmanlıca kısmı].

³¹ Bora, Eylül-Teşrin-i Evvel 1938, Sayı 7-8, sayfa 5-6 [Osmanlıca kısmı].

Müslümanlara ayet ve hadislerle bildirmiştir ki 'ilme sarılınız, tahsil ediniz; okumak erkek ve kadın için farzdır.' 'Beşikten lahte kadar okuyunuz.' hadisi ilmin ne kadar büyük ve değerli olduğunu bildiriyor.

Ecdadımızda Müslümanlardan pek çok âlimler, mutasavvıflar, uzmanlar yetişmiştir. Bugün bunlardan pek az kaldı, çünkü Müslümanlardaki itikat zayıfladıkça ilim de o nispette geri kaldı ve bu sebepten dolayı Müslümanların yeryüzündeki saygı ve itibarları azaldı. Zira bir milletin şerefi cidden ilim ile kaimdir.

Bir millet ancak ilim ve marifetle ilerler. İlim ve marifetle şan ve şeref kazanır; örneğin, Mecidiyeli merhum Ömer Efendi'nin kızı ve Köstenceli avukat Fahreddin Efendi'nin kızı Nazmiye Dobruca'da tek olarak yetişiyor. Çünkü bugüne kadar medreselerden mezun bir kızımız yoktu. Buna ne kadar şeref, ne kadar itibar verilse yine azdır. Bilakis cahil bir insana ne kadar süs, ne kadar unvan ve ne kadar kıyafet değiştirilirse yine o cahil, yine o ahmak olacaktır.

Bilgili ile bilgisiz bir olmaz, okumuş ile okumamış hiçbir zaman bir tutulmaz, gören insanlar ilme ciddi bir şekilde sarılmışlardır. Özellikle bu memlekette marifet çok ileri gitmiş, ilmin kıymet ve faziletini Müslümanlardan başka herkes takdir etmiş, yaşamak ilim ile kaimdir. Bugün Balkanlarda ilmi en yüksek Romanya hükümeti olduğunu bildiğimiz halde biz bu fırsattan istifade edemedik ve edemiyoruz, bu da ayrıca teessüf vericidir.

Bugün Avrupa'da ve birçok memlekette yaşadığımız halde bizim bu yaşayışımız, Afrika'nın en ortasındaki insanlardan hiçbir farkımız yoktur.

Biz hakikatte ve yaradılıştaki olduğumuz zeki bir milletiz, ancak bunları köhne, bataklık ve basık yerlerde perişan ediyoruz. İlminden uzak kaçan ve ilim lezzetiyle tanışmayan bir millet burada yaşayan Türk ve Tatar milletidir. Buna sebep olan İslamiyet değildir. Bilakis İslamiyet teşvik ediyor, davet ediyor, emrediyor. İslamiyet'in bu prensiplerine vakıf olmamak, İslamiyet'i yakından tanımayan Müslümanlar kara cahil olup kalıyorlar. Dünyada eziyet ve cefa içerisinde yaşıyorlar.

İbadet ve itaat yine ilim ile kaimdir. Bu yüzden dünya ve ahiret ilim ile kazanılır. Hiçbir tahsili olmayan, hiçbir mektepte öğrenim görmemiş, ilminden mahrum kalmış Dobruca Müslümanlarının durumlarını düşünmek ve göz önüne almak lazımdır. Cilalanmamış bir kafa, nuru girmemiş bir baştan fayda da hâsıl olmaz. Bundan dolayı en büyük fenalık cehaletten gelir. Fenalığın önünü almaktan evvel cehaletin önünü almamız lazımdır, çünkü okumuş bir kimseden hiçbir zaman fenalık gelmez; bilakis ilme başlar başlamaz ailesine ve toplumuna fayda sağlar. Ancak marifet ruhtadır. Maarifsiz insan ölüden başka bir şey değildir.

Bu hakikati bize İslamiyet, Kuran ve bu hakikati bize Hz. Muhammed (sav) bildiriyor. İslamiyet'e sarılmak demek, İslamiyet'in en büyük prensiplerinin ahkâmına sarılmak demektir ki o da ilim ve irfandır."³²

Sonuç

Kısa bir süre yayın yapmasına rağmen Balkanlar'da İslamiyet'in esaslarına dikkat çekmeye çalışan makaleleri ile matbuatta iz bırakan Bora Dergisi Romanya'ya farklı bir ses getirmiştir. Dergide yayımlanan yazılarda bölgenin ileri gelen müftüleri derginin prestijini artırmış, okurların devlet ve toplum nazarında itibarı olan isimlerden hakikati öğrenmesi sağlanmıştır. Toplumdaki içki, zina, fırkacılık gibi menfi hallere Kur'an ve Sünnet ışığında açıklık getiren yazılarla İslamiyet'in asırlar öncesinde bu gibi haller karşısında aldığı kararlar, takındığı tutumlar ön planda tutulmuştur. Dergide toplumdaki ahlaki bozulmaların önüne geçmek ve dikkat çekmek için kaleme alınan yazılarla Müslüman halkın toparlanmasına ve özüne dönmesi için İslamiyet'in emir ve yasaklarına uyması gerektiği hatırlatılmaya çalışılmıştır. Yayın dönemi sırasında kutlanan Mevlid Kandili, Ramazan Bayramı ve şehitlere has bir günün

³² Bora, Haziran-Temmuz 1938, Sayı 4-5, sayfa 16-18.

olduğunun hatırlatılması buradaki Müslüman ahali ile bağların, birlik ve beraberliğin diri tutulması adına önemli bir gelişmedir. Müslümanlar arasındaki birliğe değinirken bunun sadece Balkanlardan ibaret olmadığı, Uzakdoğu ve Amerika gibi yerlerde yaşayan Müslümanlar ile de birlik sağlanması gerektiği derginin işlediği temalardan olmuştur. Dünyanın diğer ucundaki Müslümanların faaliyetleri, İslam'ın her geçen gün yayılışı, Müslümanların farklı coğrafyalarda cemiyetleşmeye gitmeleri gibi hususlar; derginin İslam dünyasında olup bitenleri göstermeye ve duyurmaya yönelik önemli çabalarıdır.

KAYNAKLAR

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

- Bora, Mart 1938, Sayı 1.
- Bora, Nisan 1938, Sayı 2.
- Bora, Mayıs 1938, Sayı 3.
- Bora, Haziran-Temmuz 1938, Sayı 4-5.
- Bora, Ağustos 1938, Sayı 6.
- Bora, Eylül-Teşrin-i Evvel 1938, Sayı 7-8.
- Bora, Haziran-Temmuz 1939, Sayı 10-11-12.

İkincil Kaynaklar

Bedir, Ömer, Romanya'da Türkçe Matbuat: Türk Birliği Gazetesi (1930-1939), Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2018.

Omer, Metin, "Romanya'da Çıkan Türk Bir Gazete: Türk Birliği", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl 9, Sayı 17 (Bahar 2013).

Tekne, Açelya. "Romanya'daki Türk-Tatar Toplumunun Matbuat Mirasından: Bora (Viscolul)", bilig, sayı 100, Kış 2022.

Ülküsal, Müstecip, Dobruca ve Türkler, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1966.

EKLER

Sene 1

Mart 1938

No. 1

بورا

علمی، فنی؛ ادبی آفاق رساله

موسسسی: عرفان فوزی || سنه ۱۱۱۱ آبرونه بدلی 200 لہی

مقدمہ:

مقصد و مسلك

بورا، منسوب اولدینی تورک قوم نجیبی مادی و معنوی فلاکتده قوروق و قورناراق مقصدینه مبنی، زمین و زمانک مساعددهسی نسیقلنده ایجاب ایدله هر دیلو فدکالفرجه اختیار ایدرک ساعه انشاوه آیلپور .
مجرعه من، سه و تپلی اولوسومزک صمیمی بر رهبرجه اولمکه اسلامیتک استمداف ایدیکي مهم بر قابیه دخی ناجنترانه خدمت ایتشی اولاجقدر .
آلامیت؛ جله جه معلوم اولدینی اوزره اخلاقه حیده و اوصاف جیه ایله امر استیکندره قوانین انسانییه مطابق حرکاتده بولونماصری ایجاب ایدیور .

بورا، تورک و تاتار ملتک عینی صریق و اسلک اولدینی ایداته جالیشاجندن محترم ملتک محبت و توجهنه نائلیت شریفه مشرف و بوسایده یابدار اولاجقه ایمان نام و اعتقاد قوی بسله مکدمه دره عوقیت جناب حقدی .
بورا

Derginin amacına dair bilgi veren ilk sayıdaki Maksad ve Meslek başlıklı makalenin ilk sayfası

Derginin 2.sayısına ait Osmanlıca kapak görseli

Anul I Maiu 1938 No. 3

Inreg. Trib. Nr. 8

B [VISCOLUL] **REVISTA LITERARA**
Q **CO** **R** **LUL** **A**
ȘI
ȘTIINȚIFICĂ

DIRECTOR,
Proprietar și Red. responsabil
IRFAN FEUZI

Redacția și Administrația : Str. Plevnei No. 16
Silistra—România

CONTINUTUL:

Sfaturi și părerî Irfan Feuzi
Tatar halk sairî Abdulah Tukay
Hocalarga Hamdi Keray Bey
Ruhya Deryadil
Teşekkürü Aleni
Cemiyet hayriye

Tipografia „D U R O S T O R.” Silistra

Derginin 3.sayısının kapağı

Cemiyet Hayriye

(MABADI)

Madde 25 — Meclis idarenin meclis umumiye arzidecegi senelik esaplar bir afa evvel üç mutahassis tarafından tetkik idilir.

Madde 26 — Meclis idarenin bir sene zarfında yapmış olduğu bütün muamelatı, heyet teftisiye tarafından teftis olundugu raportun 'munderecatı meclis umumî nazar dikkete almak lâzımdır, [Eger bunların raportunda nizam namei esası akâmîne mugair bir cihet görölürse meclis, yane heyet idare maahâza ve mes'ul tutularak muhakim adliyyeye bildirilir.

Madde 27 — Meclis umumide [muzakere olunan bil cumlemevat ekserizet mutlaka ile karar verilir. Yalnız bu nizam namenin tadil ve tebdili azayı hazirenin sülüsânı ekseriyetine muhtaçdır.

Madde 28 — Meclis umumide bil cumle karar rey aleni ile olacaktır.

MECLİS İDARE

Madde 29 — Meclis idare, iştımai umumî tarafından dört sene için muntahap yedi azadan murekkeptir. Meclis idareyi teşkil iden yedi aza kendi aralarından bir reis, bir kâtip, ve birde kasiyer intihab iderler.

Madde 30 — Reis bil cumle cemiyetin muamelâtın mercı ve timsali dir ve bütün evrakları imzalar ve istidallara şer verir.

Madde 31 — Reis bulunmadığı zaman aazadan en ihtiyar riyaset ider ve reysin vazifesini görür.

Madde 32 — Reis eyyet idarei davet itmeden 2000 lei kadar bir meblagi testik ide bilir. Reis istediği vakit eyyet idarei davet ider.

Derginin 4-5 numaralı sayılarında yer verilmiş Cemiyet-i Hayriye başlıklı Türkçe makale

să ia aminte că acest lucru nu li se va ierta niciodată
și deacum încolo îi va urmări disprețul nostru veșnic.

Temur Tornu Eiub

O inițiativă laudabilă.

DOLEANȚELE POPULAȚIUNII MUSULMANE.

**O delegațiune s'a prezentat d-lui Rezident Regal
al ținutului Mării, înmânând un memoriu.**

O delegație de intelectuali musulmani s'a prezentat d-lui Rezident Regal N. Ottescu, expunând doleanțele populației musulmane din Dobrogea.

Delegațiunea a prezeat Excelenței sale memoriul pe care-i reproducem mai jos.

Înaltul demnitar a ascultat cu deosebit interes expunerea făcută de delegații populației musulmane.

Excelența sa și-a exprimat întreaga simpatie pe care o nutrește pentru această credincioasă populație și a promis că va căuta să satisfacă pe dep'în dezideratele exprimate.

Textul Memoriului

„Nu s'a împlinit un an decând Majestatea Sa Regele Carol al II-lea, în marea Sa înțelepciune, a preluat în mâinile Sale conducerea destinelor iubitei Românie, preconizând legi și regulamente de covârșitoare importanță în cadrul unei noi Constituții, dând astfel un impuls nou, de propășire economică și redresare morală, acestei Țări.

Subscrișii intelectuali musulmani, prea plecați și și supuși cetățeni ai acestei țări, vă rugăm să fiți interpretul întregei populații musulmane din acest Ținut, pe lângă M. S. Regele Carol al II-lea, asigurându-L de tot delotamentul nostru neprecupețit pentru Țară și Tron.

Derginin 7-8 numaralı sayılarında yer verilen Romanya'daki Müslümanlar hakkındaki Rumence makale

Kültürlerarası Finans ve İktidar Ağları: 18. Yüzyıl Osmanlı Kıbrısı'nda Muhassıllar, Konsoloslar ve Poliçe Sisteminin Rolü

Cross-Cultural Finance and Power Networks: The Role of Muhassıls, Consuls, and the Bills of Exchange System in 18th-Century Ottoman Cyprus

Gökhan TOKA*

ÖZ

Bu çalışma, 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Kıbrısı'nda adanın muhassıl-valisi El-Hâc Abdalbaki, Venedik Kıbrıs Konsolosu Bernardo Caprara ve İtalyan tüccar Carlo Mantovani arasında kurulan kültürlerarası ortaklığı incelemektedir. Söz konusu aktörler, finansal kazanımlar ve poliçe (bills of exchange) aracılığıyla gerçekleştirilen para transferleri konusunda yakın bir işbirliği içerisindeydiler. Makale, poliçelerin niteliğini ve adadaki kullanım biçimlerini ortaya koymanın yanı sıra, yabancı konsolosluklar ile Osmanlı yetkilileri arasındaki bu tür işlemlerin arka planındaki ilişkileri ve motivasyonları da analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, bu ağın işleyişini açıklamak için temel kaynak olarak Venedik Kıbrıs Konsolosluğu Arşivleri'ndeki belgelerden yararlanmaktadır. Bu belgeler arasında, yerel yetkililer ile Venedik konsolosları arasındaki İtalyanca, Osmanlı Türkçesi ve diğer dillerde kaleme alınmış yazışmalar öne çıkmaktadır. Ayrıca makale, söz konusu dönemdeki vergi toplama yöntemlerini incelemek üzere Osmanlı mali kayıtlarına da odaklanmaktadır. Tüm bu kaynakların bir arada değerlendirilmesiyle, çalışma Osmanlı taşra mali yönetimi ve bunun yerel yetkililer üzerindeki etkilerine dair yeni bir perspektif sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Kıbrısı, On sekizinci yüzyıl, Poliçeler, Mali yönetim, Kültürlerarası ağ

ABSTRACT

This study investigates a cross-cultural partnership in the second half of the eighteenth-century Ottoman Cyprus created by the island's muhassıl-governor El-Hâc Abdalbaki, Venetian Consul of Cyprus Bernardo Caprara, and Italian merchant Carlo Mantovani. These actors collaborated deeply on financial profits and money transactions via bills of exchange instruments. While the paper aims to reveal the nature of the bills of exchange and their usage on the island, it also sheds light on the relationships and motivations behind such operations between the foreign consulates and Ottoman officials. To explain this network, the study benefits from the Venetian Consulate of Cyprus Archives as fundamental resources in correspondence in various languages such as Italian, Greek, and Ottoman Turkish between the local officials and Venetian consuls. Additionally, the paper focuses on the Cyprus Sharia Sicils and Ottoman fiscal records related to tax collection

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Uluslararası Osmanlı Çalışmaları Anabilim Dalı, gtoka13@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-9787-8535>).

methods during the relevant century. Combining these resources, the paper posits a fresh perspective on Ottoman provincial fiscal administration and its impact on local officials.

Keywords: *Ottoman Cyprus, Eighteenth century, Bills of exchange, Fiscal administration, Cross-cultural network*

Extended Summary

This study examines the formation of multicultural commercial and financial networks in eighteenth-century Ottoman Cyprus through the collaboration between local officials and foreign consulates. As international trade expanded during this period, particularly in the latter half of the century, European merchants deepened their commercial ties with local actors. The Ottoman state granted trade privileges to various European nations, leading to a proliferation of foreign consulates in key commercial hubs such as Tuzla (Larnaca). Concurrently, fiscal reforms empowered local notables to accumulate wealth and influence, fostering new multi-ethnic socioeconomic dynamics on the island.

Focusing on the organization of financial transactions in late eighteenth-century Cyprus, this research highlights the roles of three key actors: the governor-muhassıl, Venetian consuls, and merchants. Through an analysis of selective documents from the Archives of the Venetian Consulate of Cyprus (ACVC)—including bills of exchange issued by Venetian merchants and endorsed by local officials—this study reveals the complex functioning of regional and interregional exchange networks. The correspondence between the muhassıl in Nicosia and the Venetian consul in Tuzla provides critical insights into how these financial mechanisms were jointly established, demonstrating a symbiotic relationship between Ottoman administrators and European consular representatives.

Existing scholarship on eighteenth-century Ottoman fiscal history emphasizes the empire's shift toward new revenue strategies, particularly in tax collection and treasury remittances. Beginning in the late seventeenth century, the Ottomans implemented the mālīkāne system to enhance liquidity in the central treasury. This system relied on tax farming across provinces, supervised by prominent figures who ensured the direct transfer of revenues to Istanbul. Over time, provincial officials—including muhassıls, voyvodas, and mütesellims—gained greater autonomy in tax collection, acting as intermediaries between the central administration and local economies.

The eighteenth century, marked by prolonged wars and fiscal strain, heightened the importance of local tax collectors in securing revenue flows to the capital. Cyprus, like other provinces, adapted to these changes by integrating the muhassıllık institution, which had been formalized in the early 1700s. By 1702, the island's administration fell under the oversight of the Grand Vizier's office, with local muhassıls overseeing taxation, customs duties, and jizya collection. To mitigate risks associated with transporting physical currency, Cypriot administrators—like their counterparts in Aleppo, Egypt, and Palestine—increasingly relied on bills of exchange (poliçe) for large-scale revenue transfers to Istanbul.

The Venetian consular archives illustrate how Cypriot muhassıls and European consuls facilitated these financial operations. Bills of exchange emerged as a preferred instrument, allowing for secure and efficient transactions without the need for specie movement. This system streamlined fiscal administration and fostered cross-cultural economic partnerships, as local officials worked closely with Venetian, French, and other European consuls to mobilize capital.

This study underscores the island's role in the empire's evolving fiscal landscape by situating Cyprus within the broader context of Ottoman provincial finance. The findings challenge traditional narratives that isolate European consular activities from Ottoman administrative practices, instead revealing an interconnected financial ecosystem shaped by both local and

international actors. Ultimately, this research contributes to a deeper understanding of how multicultural networks underpinned economic life in the eighteenth-century Mediterranean.

Giriş

17. yüzyılın sonlarında, Osmanlı İmparatorluğu, merkezî hazinenin nakit ihtiyacını karşılamak için mâlikâne sistemini hayata geçirdi. Bu sistem, vergi gelirlerinin belirli bir bedel karşılığında ömür boyu ya da belirli sürelerle kiraya verilmesi prensibine dayanıyordu. Temel işleyiş itibarıyla sistem; merkezî hazinenin eyaletlerdeki vergi kaynaklarını (tuzla, gümrük, ağnam vb.) açık artırma yoluyla mültezimlere ihale etmesi esasına dayanıyordu. Mültezimler, bu kaynakların ömür boyu veya belirli bir süreliğine tasarruf hakkını, peşin ödedikleri bir bedel (*muaccele*) karşılığında elde ediyorlardı. Ayrıca, yıllık sabit bir ödeme (*malikâne bedeli*) de merkez hazineye aktarıyorlardı. Bu sistem, merkezi hazineye ani nakit girişi sağlarken, yerel yönetimde de muhassıllar, voyvodalar ve mütesellimler gibi yeni bir idari sınıfın ortaya çıkmasına yol açtı. Bu görevliler, vergi tahsilatını doğrudan denetliyor, merkezdeki nüfuzlu kişiler (saray erkanı, vezirler, kaptanpaşalar) adına hareket ediyor, iltizam haklarını ellerinde bulundurarak bölgesel ekonomik gücü kontrol ediyorlardı.¹

Kıbrıs Adası, 18. yüzyılda muhassıllık sisteminin yerel eşraf üzerinden tatbik edildiği Osmanlı eyaletlerinden birini teşkil ediyordu. Bu çalışma, adadaki mali ve idari yapının, Venedik konsolosları ve Avrupalı tüccarlarla kurulan ilişkiler çerçevesinde nasıl şekillendiğini ele almaktadır. Temel kaynak olarak kullanılan Venedik Kıbrıs Konsolosluğu Arşivleri'ndeki yazışmalar kullanılmaktadır. Bu mektuplar, ağırlıklı olarak İstanbul ile Kıbrıs arasında polişe kullanımı yoluyla gerçekleştirilen ayrıntılı para transferlerini içermektedir. Bu ilişkiler karşılıklı bir yapıya sahipti: Yabancı tüccarlar paralarını daha güvenli ve düşük maliyetle ilgili yerlere aktarabilirken, Osmanlı yetkilileri de merkezî hazineye belirli bir miktar parayı doğrudan göndermenin getireceği yüksek maliyetlerden bu sistem sayesinde kaçınıbiliyordu.²

Çalışma iki temel sorunsal etrafında şekillenmektedir: İlki, Osmanlıların adadaki yerel ve mali idareyi nasıl kavradığını ve bu idarenin yerel yetkililer üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. İkincisi, yerel yetkililer, Venedik konsolosları ve tüccarlar arasında poliçenin nasıl kullanıldığını ve bu uygulamaların temelindeki nedenleri araştırmaktadır.

1. 18. Yüzyıl Ortalarında Kıbrıs'ta Yerel Aracıların Yükselişi

Kıbrıs tarihine ilişkin birçok çalışma, farklı tarihyazımı gelenekleri, perspektifler ve problematikler çerçevesinde kaleme alınmıştır. Bu eserlerin bir bölümü ada yaşamı ve sosyal tarihe odaklanırken, diğerleri ticaret ağları ve bölgesel bağlantılar üzerine yoğunlaşmaktadır. Yüzyıllar boyunca Kıbrıs, çeşitli yönetim politikaları altındaki toplulukların karşılıklı etkileşimine sahne olmuştur. Bu bağlamda en etkili yönetimlerden biri, şeker kamışı plantasyonlarına dayalı gelişmiş bir sömürge üretim modeli geliştiren Venedik Cumhuriyeti'dir.³ Bu model, köylüleri feodal yükümlülüklerle sınırlamak yerine, Avrupa pazarlarına yönelik tarımsal üretimi artırmak amacıyla yenilikçi yöntemler benimsemiştir. Plantasyon sisteminin en başarılı örnekleri, verimli toprakları ve uygun sulama koşulları sayesinde Kukla ve Potamya'daki

¹ Mehmet Genç, "Mâlikâne," in *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara, 2003); Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000); Yücel Özkaya and Ali Akyıldız, "Muhassıl," in *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020).

² Edhem Eldem, *French Trade in Istanbul in the Eighteenth Century* (Leiden: Brill, 1999), 113–47; Dilek Desai, "Une Nouvelle Source Ottomane Sur Chypre Au XVIIIe Siècle," *Turcica*, no. 26 (1994): 261–70; Giustiniana Migliardi O'Riordan, *Archivio Del Consolato Veneto A Cipro (Fine Sec. XVII - Inizio XIX)* (Venezia: Ministero per i Beni Culturali e Ambientali, Archivio di Stato di Venezia, Giunta Regionale del Veneto, 1993).

³ Michael Given and Marios Hadjianastasis, "Landholding and Landscape in Ottoman Cyprus," *Byzantine and Modern Greek Studies* 34, no. 1 (March 1, 2010): 38–60, <https://doi.org/10.1179/030701310X12572436087055> Osmanlılar'da fetih sonrası bu çiftlikleri kullanmaya devam etmişlerdir.

kraliyet arazilerinde hayata geçirilmiştir.⁴ 1571’de adanın Osmanlılar tarafından fethi sonrasında bu üretim modeli, Osmanlı yönetimi tarafından yeniden uyarlanmış ve geliştirilmeye çalışılmıştır. Öte yandan 1571-1607 tarihleri arasında Osmanlı yönetimindeki Kıbrıs Şekerhaneleri de adanın ekonomisinde hatırı sayılır ölçüde yer tutmaktaydı. Bu tarihler arasındaki Kıbrıs Şer’iyye Sicillerine yansımış olan birçok kayıt, şekerhanelerde kimlerin faaliyette bulunduğunu açıkça ortaya koyarken, bir yandan da Venedikliler ‘den devralınan bu üretimin 19. Yüzyıla kadar sürdürüldüğünü vurgulamaktadır.⁵ Benjamin Arbel ise on altıncı yüzyıldaki ekonomik yapıya odaklandığı çalışmalarında, Venedikliler ile Osmanlı tebaası arasındaki ticari ilişkileri anlamaya yönelik önemli katkılarda bulunmuştur.⁶

Osmanlı döneminin erken safhalarına ışık tutan bir diğer önemli çalışma Vera Costantini tarafından kaleme alınmıştır. Costantini, Osmanlıların karşılaştığı zorlukları ve bunlara ürettikleri çözümleri incelerken yalnızca Osmanlı ve Venedik arşiv belgelerine dayanmakla kalmamış; aynı zamanda 16. yüzyılın sonlarında yaşanan nüfus azalması, yeniçeri ayaklanmaları ve veba salgını gibi krizler dizisi bağlamında adanın Osmanlılar tarafından nasıl yeniden ekonomik olarak yapılandırıldığını da değerlendirmiştir. Çalışmasının sonuç bölümünde ise, Venedikli tüccarların barış sağlandıktan yalnızca birkaç ay sonra adaya geri dönerek mevcut ticaret ağları aracılığıyla faaliyetlerini sürdürmeye devam ettiklerini vurgulamaktadır.⁷

Adanın sosyal yaşamı ve topluluklar arası ilişkilerine odaklanan bir diğer önemli çalışma R. Jennings tarafından kaleme alınmıştır. Jennings, Osmanlı hâkimiyetinin ilk evresini takip eden dönemde Kıbrıs’taki yaşam tarzının çeşitli yönlerini betimlemiş ve bu bağlamda, 16. ve 17. yüzyıllarda ada halkının statüsüne ilişkin temel kaynaklardan biri olan Kıbrıs Şer’iyye Sicilleri’ni kullanmıştır. Jennings çalışmasında yalnızca adadaki sosyal etkileşimleri değil, aynı zamanda Osmanlı yargı sistemini ve taşra teşkilatındaki üst düzey görevliler olan kadıların fonksiyonlarını da detaylı bir şekilde tasvir etmiştir.⁸ Jennings’ın araştırmasının ortaya koyduğu bir diğer kritik bulgu, 1571-1640 döneminde kredi ağları ve borç verme uygulamalarının Kıbrıs’ın sosyo-ekonomik düzeninin standart unsurları olduğudur. Ada, Doğu ve Batı limanları arasında ticari mal akışının gerçekleştiği bir ‘temas bölgesi’ konumunda olduğundan, bu geniş kredi ağları sayesinde her türlü ticari girişim mümkün hale gelmiştir. Nitekim bu kredi mekanizmaları, askeri görevliler, ulema, yeniçeriler, tüccarlar ve köylüler dahil olmak üzere farklı sosyal sınıflara mensup bireyler arasındaki ticari işlemlerde yaygın şekilde kullanılmıştır.⁹

Osmanlı yönetiminin Kıbrıs’ta başladığı ilk dönemin ardından, adada yeni bir ekonomik düzen kuruldu. Bu düzenleme, özellikle Osmanlı idaresinin öncelik verdiği vergi toplama usullerini belirlemeyi amaçlıyordu. Fetihden sonra oluşturulan beylerbeyilik sistemi temelindeki idari yapı, 1670 yılına kadar devam etti.¹⁰ Ancak bu dönem, ada için nüfus azalması, kıtlık ve tarımsal üretimde belirgin düşüş gibi çok sayıda zorlukla geçmiştir. Yaşanan ekonomik sıkıntılar, köylülerin çoğunun vergi yükümlülüklerini yerine getirememesine ve diğer eyaletlere kitlesel

⁴ Philip D. Curtin, *The Rise and Fall of The Plantation Complex*, 2nd ed. (New York: Cambridge University Press, 1998), 1–16.

⁵ M. Akif Erdoğan, “Osmanlı Döneminde Kıbrıs Şekerhaneleri (1571-1607),” *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, no. 12 (1998): 71–82.

⁶ Benjamin Arbel, “Cyprus on the Eve of the Ottoman Conquest,” in *Ottoman Cyprus*, ed. Michalis N. Micheal, Matthias Kappler, and Eftihios Gavriel (Wiesbaden: Otto Harassowitz, 2009), 37–48; Benjamin Arbel, “The Jews in Cyprus: New Evidence from the Venetian Period,” *Jewish Social Studies* 41, no. 1 (1979): 23–40.

⁷ Vera Constantini, *Il Sultano e l’isola Contesa: Cipro Tra Eredità Veneziana e Potere Ottomano* (Turin: UTET libreria, 2009).

⁸ Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571- 1640* (New York: New York University Press, 1993).

⁹ Jennings, 281–95.

¹⁰ Halil İnalcık, ed., *Kıbrıs Tahrir Defterleri: Mufasssal, İcmâl ve Derdest* (Ankara: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, 2013); Halil Sahillioğlu, “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs’ın İlk Yılı Bütçesi,” *Belgeler* IV, no. 7/8 (1967); Linda T. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660* (Leiden: Brill, 1996); Mehmet Demiryörek, “The Tax Farm for the Salt-Works and Port Customs of Ottoman Cyprus (1570-95),” *Turkish Historical Review*, no. 10 (2019): 25–49.

göçlere yol açmıştır. Bunun sonucunda yaşanan bu büyük nüfus hareketi, merkezi hazinenin gelirlerinde önemli bir azalmaya sebep olmuştur. Bu ekonomik zorluklara yanıt olarak, Osmanlı merkez bürokrasisi gelirleri artırmak ve adanın mali istikrarını güçlendirmek amacıyla çeşitli yenilikçi önlemler arayışına girmiştir. Bu doğrultuda, beylerbeyilik sistemi kaldırılmış ve yerine kapudanlık yönetimi tesis edilmiştir.¹¹

Osmanlı merkez bürokrasisinin öncelikli hedefi, eyaletin mali ve idari açıdan kendi kendine yeterli bir yapıya kavuşmasını sağlamaktır. Ancak tam anlamıyla bir kendine yeterlilik durumunun mümkün görülmediği hallerde, gelirleri artırmaya yönelik çeşitli müdahalelere başvurulmuş; bu doğrultuda eyalet yapıları, mali özerkliği güçlendirecek şekilde yeniden yapılandırılmıştır. Kıbrıs'ın idari statüsünde yapılan bu değişiklikler, Osmanlı yönetiminin ekonomik bakış açısını yansıtmakta olup, ekonomik kaygıların karar alma süreçlerini ne ölçüde etkilediğini göstermektedir. Bu idari statü değişimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik zorluklarla başa çıkmak için geliştirdiği uyum sağlayıcı stratejilerini ortaya koymakta ve mali açıdan sürdürülebilir, kendine yeten eyalet birimleri yaratmayı hedeflediğini vurgulamaktadır.¹²

Bu eğilimler doğrultusunda, 17. yüzyılın sonlarında Kıbrıs'ın idari yapısında kayda değer dönüşümler yaşandı. 1680'de ada, kapudan paşanın idaresi altına alınmış ve ardından yönetim ile vergi tahsili işleri mütesellimlere emanet edilmiştir. Öte yandan, bu değişimler yalnızca Kıbrıs'a has olmamakla birlikte imparatorluğun diğer sancaklarında da aynı tarihsel dönem içerisinde gözlemlenmektedir. Buna göre, Kıbrıs'ın sancakları haricinde Mora, İskenderiye, Dimyat, Limni ve Kavala gibi sancaklar Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine dahil edilmiştir. Nitekim bu değişiklikler hem Kıbrıs'ta hem de diğer sancaklarda önemli bir ekonomik dönüşümün habercisi olarak görülmelidir.¹³ Ancak bu politika değişiklikleri, yerel araçlar ile merkezi otoritelerin temsilcileri arasında çatışmalara yol açmıştır. Özellikle adanın önde gelen figürlerinden Boyacıoğlu Mehmed'in yerel vergi tahsildarlarıyla yaşadığı şiddetli çekişme, bu idari düzenlemelerin yarattığı gerilimleri açık biçimde ortaya koymaktadır.¹⁴ Bu çatışmaların ardından Kıbrıs'ın statüsünde yeni bir değişim yaşandı. Sultan III. Ahmed döneminde ada, Sadrazamlık makamına bağlanmış ve 1703'ten itibaren muhassıllık sistemiyle yeniden düzenlenen yönetim yapısı oluşturulmuştur.¹⁵ Sadrazamlar, adanın vergi toplama haklarını (iltizam) muhassıllara devretme uygulamasını başlatmıştır.¹⁶ Özkul'un da vurguladığı üzere, muhassıllar çift yönlü bir rol üstlenmekteydi: Hem vergi tahsilatından sorumluydular hem de görev yaptıkları bölgelerde düzeni ve güvenliği sağlamakla yükümlüydüler. Bu çok yönlü görev tanımı, adada istikrarın korunması ve yönetim verimliliği açısından kritik önem taşımaktaydı.¹⁷

18. yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs, vergi düzeni ve yönetim otoritesi konusunda bir başka önemli çatışmaya sahne oldu. Bu süreç, 1764 yılında Çil Osman Ağa'nın adaya atanmasıyla başladı. Dönemin kayıtlarına göre, Çil Osman Ağa adanın reayası üzerinde ağır bir vergi yükü oluşturmuş ve valilik görevi süresince tahsil ettiği yaklaşık 350.000 kuruşu merkezi hazineye aktarmak yerine şahsi servetine katmıştır. Bu uygulamalar karşısında hem Müslüman hem de Hristiyan yerel elitler ortak bir tepki geliştirmiştir. Başkente iletilen şikayetler üzerine, Sadrazam'ın temsilcisi Çukadar Mehmed adaya gönderilerek olaya ilişkin bir ferman uygulamaya

¹¹ Recep Dündar, "Kıbrıs Beylerbeyliği" (Unpublished PhD Thesis, Malatya, İnönü Üniversitesi, 1998).

¹² Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, 39–60.

¹³ Emel Soyer, Emel, "16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlılarda Derya Beyliği (1534-1701)" (Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, 2024).

¹⁴ Detaylar için bkz: Marios Hadjianastasis, "Crossing the Line in the Sand: Regional Officials, Monopolisation of State Power and 'Rebellion'. The Case of Mehmed Ağa Boyacıoğlu in Cyprus, 1685-1690," *Turkish Historical Review*, no. 2 (2011): 155–76.

¹⁵ Fatih Erdem, "18. Yüzyıl Osmanlı Kıbrısı'nda Muhassıllık İdaresi (H.1130-1199 / M.1718-1785)" (Yüksek Lisans Tezi, Aydın, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021) Yakınlarda yayımlanan Fatih Erdem'in bu tezinde, Kıbrıs'ta muhassıllık idaresinin 1718 yılında başladığı ileri sürülmüştür. Ayrıca bkz: C.M.L. 713254 H. 1133.

¹⁶ George Hill, *A History of Cyprus* (New York: Cambridge University Press, 2010), 67–75.

¹⁷ Ali Efdal Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 34–47.

koyuldu. Fermanda Çil Osman'ın usulsüz vergi tahsilatları da yer alıyordu. Fermanın Lefkoşa'daki Muhassıl sarayında okunduğu sırada, Ulema, Ağalar, Piskoposlar ve diğler Rum ve Türk ileri gelenlerinin bulunduğru bir toplantı düzenlenmişti. Toplantı esnasında mekânın bir bölümünün çökmesi sonucu pek çok kişi yaralandı.¹⁸

Bu olay, Osmanlı taşra yönetiminde zaman zaman görülen keyfi uygulamaların merkezi otorite tarafından denetlenme mekanizmalarını harekete geçirdiğini göstermektedir. Aynı zamanda, Kıbrıs'taki çok dinli toplum yapısının, ekonomik sömürüye karşı ortak bir tepki geliştirebildiğine dair önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu çalkantılı dönemde, görevden uzaklaştırılan vali Çil Osman Ağa, sarayın iç kısımlarına çekilerek kapıları ateşe verdi ve saldırganlara ateş açtı. Ancak asiler binayı ele geçirerek onu ve adamlarını katlettiler.¹⁹

Adada gerginliğin azalacağına dair umutlara rağmen, Sadrazam Muhsinzâde Ahmet Paşa ve III. Mustafa tarafından atanan yeni vali Hafız Mehmed, maddi zararı telafi etmek için yine ağır vergiler koymaya çalıştı. 1.000 kuruşun, diyet bedelleri, hazine den yapılan çalıntılar ve Muhassılık Sarayı'nın yeniden inşası için gerektiği tahmin ediliyordu. Bu talepler hem Müslüman hem de Hristiyan topluluklar tarafından reddedilince gerilim yeniden tırmandı. Sonunda halk, yeni bir isyanın lideri olan Dizdar Halil Ağa etrafında toplandı. Halil Ağa, Muhassılık makamını ele geçirmek isteyen hırslı bir liderdi ve bu arzusu onu Lefkoşa'yı beş kez kuşatmaya kadar götürdü. Babıalı, adanın pek çok sakininin Anadolu'nun Güney kısımlarına göç etmesi nedeniyle bu tür isyanları engellemeye çalıştı. 1765'te Kıbrıs tam bir kaosa sürüklendi. Halil'in Girne, Lefkoşa ve Larnaka'yı ele geçirme planları -ki bunlar stratejik ve ekonomik açıdan hayati öneme sahip yerlerdi- sultanı bile alarına geçirdi. Halil, kendisini adanın valisi ilan etmeyi hedefliyordu.²⁰ Osmanlı Arşivleri'ne göre, III. Mustafa, Lefkoşa naibine bir ferman göndererek Karaman Valisi Ahmed Paşa ve Silifkeli yerel bir eşraf olan Gölgezade Mustafa'yı, Halil'in kuşatmasını kırmakla görevlendirdi. Onu yakaladıklarında idam cezası uygulamaları emredildi.²¹

İsyanı sırasında Dizdar Halil, Venedik Konsolosu Bernardo Caprara, İngiliz Konsolosu Timothy Turner ve Fransız Konsolosu Benoît Astier gibi yabancı temsilcilerden destek istedi. Amacı, Osmanlı otoritesini meşruiyetten düşürmek ve Hafız Mehmed'in yerine Kıbrıs Muhassılı olarak kendisini kabul ettirmektir. Özellikle Caprara'dan mali yardım talep etti, ancak tüm çabaları sonuçsuz kaldı.²² Hem yerel halkın hem de konsolosların güvenini kazanamaması, nihai yenilgisinde belirleyici oldu. Güçlü ağlarla bağ kuramaması, Caprara gibi isimlerin ona temkinli yaklaşmasına neden oldu.²³

Bu çatışmalar, adalıların canlarını, mallarını ve huzurunu kaybetmesine yol açtı. O dönemde adada bulunan Giovanni Mariti, şu acı tespiti yapmıştı:

¹⁸ KŞS, 18-73, 159- 29 Cemaziyelevvel 1178 (1764) Bkz hüccet: "Kıbrıs Muhassılı Silahdar Osman'ın işlediği suçlardan dolayı sâdir olan emrin meclisde okunması sırasında mahkemeye gelmeyip ertesi gün muhassıllara mahsus saray ihdas eylediği odada yapılan meclis sırasında odanın ortası yıkıldığından bazı piskopos, tercümân ve müslümanların yaralandığı; muhassılın yaralıları kurtarmak için saraya girenlere engel olduğu sırada iki müslümanı öldürüp, bazılarını da yaraladığı, ayrıca bazı kötü niyetli hristiyan ve müslümanların kapıları yıkıp içerdeki malları talan ettikleri bildirildiğinden bu olayların tahkik edilmesi için Mevlana Hasan'ın görevlendirildiği, kendisine soruşturma esnasında gereken yardımda bulunulması ve yardımcı olunması hakkında ferman."

¹⁹ Hill, *A History of Cyprus*, 80–82; Evangelia Balta, Georgios Salakidis, and Theoharis Stavrides, eds., *Festschrift in Honor of Ioannis P. Theoharides. Studies on Ottoman Cyprus*, vol. 1 (İstanbul: The Isis Press, 2014); Theoharis Stavrides, *Studies on The History of Cyprus Under Ottoman Rule* (İstanbul: The Isis Press, 2012).

²⁰ Evangelia Balta, Theoharis Stavrides, and Ioannis Theoharides, *Histories of Ottoman Larnaca*, First Edition (İstanbul: The Isis Press, 2012); Theoharis Stavrides, *Ottoman Documents From The Archives of Venetian Consulates of Cyprus 1765-1797* (Cyprus: Cyprus Research Centre, 2023); Claude D. Cobham, trans., *Excerpta Cypria Materials For A History of Cyprus* (Cambridge: Cambridge University Press, 1908), 350–60.

²¹ B.O.A., TS.MA - 726-12, 1179 (1766)

²² Stavrides, *Ottoman Documents From The Archives of Venetian Consulates of Cyprus 1765-1797*, 59–62.

²³ ASV, ACVC, b.27, n.72, August 1765.

"Bu güzel ama talihsiz ada, makam için Sadrazam'a en fazla parayı veren kişi tarafından yönetildiği sürece, uzun yıllardır kendini saran belalardan asla kurtulamayacaktır."²⁴

Bu sözler, sonraki dönemde barış yaşansaydı abartılı görülebilirdi. Ancak adadaki olaylar, merkezdeki karışıklıklardan bağımsız değildi. Bu dönemde adanın gelirleri Köse Mustafa Paşa'nın hassı²⁵ olarak kayıtlıydı ve o da vergi oranlarını artırmaya çalışıyordu. Yardımcısı Defter Emni İzzet Ahmed Efendi ise yolsuzluklara karışmıştı. İkisinin işbirliği, 1765'te görevden alınmalarına yol açtı.²⁶

Öte yandan, yeni muhassıl Süleyman Efendi, valiliğini bir yıl daha uzattı, ancak hem kendisi hem de halefi Hacı Ömer Ağa istikrarı sağlayamadı. Halkın desteğine rağmen, 1772'de Sadrazam tarafından atanan Hacı İsmail Ağa, bir Venedik gemisiyle adaya gelerek onun yerini aldı. İsmail Ağa (1775'e kadar görevde kaldı), El-Hac Abdülbaki Ağa'yı defterdar olarak atayarak, adanın idari yapısında önemli bir değişikliğe imza attı. Bu atama hem Kıbrıs sakinleri hem de Larnaka'daki konsolosluklar için başka bir dönemin habercisiydi.²⁷

18. yüzyılın genelinde imparatorluğun farklı bölgelerinde benzer mali ve idari dönüşümler yaşanmaktaydı. Bu değişimler, merkezi yönetimin politikaları doğrultusunda iki temel eğilimi ortaya koyuyordu: bir yanda taşra yönetimlerinin özerkleşmesi, diğer yanda artan nakit ihtiyacı. Kıbrıs'ta gözlemlenen idari yapılanmadaki değişiklikler ve mali uygulamalar, aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemdeki yönetim anlayışındaki köklü dönüşümlerin bir yansımasıydı.²⁸ Bu idari ve mali dönüşümlerin arka planında, 17.yüzyıl sonlarının ağır siyasi ve ekonomik koşulları yatmaktaydı. Nitekim imparatorluk, uzun süren savaşların yol açtığı mali krizle başa çıkabilmek için bazı tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştı. Bu kapsamda muhassıllık, voyvodalık ve mâlikâne gibi mali-idari birimler oluşturulmuştur. Söz konusu değişiklikler yalnızca Kıbrıs'a özgü olmayıp, imparatorluk genelinde yürütölen reformların bir parçasını teşkil etmekteydi.²⁹

Bu siyasi ve ekonomik istikrarsızlık döneminde, muhassıllar, konsoloslar ve yerel eşrafın güç edinme çabaları ile Avrupalı konsoloslukların büyüyen etkisi, adada yeni bir siyasi ve iktisadi dengeyi ortaya çıkardı. Özellikle Larnaka Limanı'nda yoğunlaşan bu mücadele, bir yandan Osmanlı merkezi yönetimiyle yerel aktörler arasındaki gerilimi beslerken, diğer yandan uluslararası ticaretin finansmanı için karmaşık bir para ağının oluşmasını sağladı. Bu gelişmelerin sonucunu şu şekilde belirtmek mümkündür:

1. Polıçe (lettere di cambio) sistemi, tam da bu ortamda kritik bir rol üstlendi.
2. Yerel güç odakları, merkezle vergi hesaplarını denkleştirmek için poliçelere başvurdu.
3. Konsolosluklar, Avrupalı tüccarların sermaye hareketlerini güvence altına almak için bu mekanizmayı kullandı.

²⁴ Giovanni Mariti, *Travels In The Island of Cyprus*, trans. Claude Cobham Deleval (Cambridge: Cambridge University Press, 1909), 110.

²⁵ İzzi Süleyman Efendi, *İzzi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1157-1165/1744-1752)*, ed. Ziya Yılmaz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 322.

²⁶ Mücteba İlgürel, "Mustafa Paşa, Köse," in *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020).

²⁷ Stavrides, *Ottoman Documents From The Archives of Venetian Consulates of Cyprus 1765-1797*.

²⁸ Ariel C. Salzmänn, "Measures of Empire: Tax Farmers and the Ottoman Ancien Regime, 1695-1807" (PhD Dissertation, US, Columbia University, 1995); Ali Yaycıoğlu, "Wealth, Power and Death Capital Accumulation and Imperial Seizures In the Ottoman Empire (1453-1839)," n.d., 12-13; Ali Yaycıoğlu, *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions* (Stanford: Stanford University Press, 2016); Ali Yaycıoğlu, "Provincial Power-Holders and the Empire in the Later Ottoman World: Conflict or Partnership?," in *The Ottoman World*, ed. Christine Woodhead (New York: Routledge, 2012), 436-52; Özcan Mert, "Canikli Ali Paşa Ailesi," in *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993).

²⁹ Genç, "Mâlikâne"; Özkaya and Akyıldız, "Muhassıl"; Antonios Anastasopoulos, "Imperial Institutions and Local Communities: Ottoman Karaferye, 1758-1774" (PhD Dissertation, University of Cambridge, 1998).

Örneğin, Dizdar Halil'in isyanı sırasında bile, Venedik konsolosu Caprara ile yaptığı gizli görüşmelerde, askeri destek karşılığında poliçe teminatı vermeyi teklif etmişti.³⁰ Benzer şekilde, Hacı İsmail Ağa'nın 1772'de bir Venedik gemisiyle adaya gelişi ve sonrasında yeni bir defterdar ataması, bu finansal ağların yönetim değışikliklerinde bile nasıl belirleyici olduğunu gösteriyordu. Bu süreç, adadaki para ilişkilerinin artık yalnızca Osmanlı mali sistemine değil, aynı zamanda konsoloslukların ticari çıkarlarına, yerel aracılardan kişisel servet birikim stratejilerine, bölgesel tüccar ağlarının likidite ihtiyaçlarına bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla, 18. yüzyıl Kıbrıs'ında yaşanan siyasi çalkantılar, aslında bu finansal etkileşimlerin üzerinde yükselen bir güç mücadelesinden ibaretti. Giovanni Mariti'nin "huzursuz ada" tanımı da bu karmaşık ekonomik-siyasi dokunun bir yansımasıydı.

2. 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kıbrıs'ında Poliçe Ağları: Aktörler, İşleyiş ve Para Trafığı

1770'lerde, Abdülbaki Ağa, yıllardır dost olduğu Venedik Konsolosu Caprara'ya bir mektup yazdı. Mektupta ona sağlık ve huzur diledi. Bu yazışma, ikilinin ticaret ve borç işlerinde nasıl ortak çalıştığını gösteren sıradan bir örnekti. Mektuplaşmaları sırasında pek çok güvenilir sözleşme yapılmıştı. Abdülbaki Ağa'nın imzaladığı belgede, konsolosa 1500 kuruş borçlu olduğu yazılıydı. Ancak bu paranın yarısı (750 kuruş) o sırada ödenmişti. Ödeme İtalyan tüccar Carlo Mantovani adına hazırlanmıştı. Geri kalan para, vadesi dolduktan sonra 31 gün içinde tamamlanacaktı. Ayrıca Abdülbaki Ağa, ortak tanıdıkları olan Carlo'nun kendisinden alacağı olup olmadığını sormuştu.³¹

İki taraf arasındaki dostluk, derin bir güven ve karşılıklı çıkar ilişkisine dayanıyordu. Bu ilişkiyi güçlendiren temel nedenlerden biri, ticari faaliyetlerde ortak kazanç sağlama düşüncesi idi. Ayrıca, maddi çıkarlarını korumak için birlikte hareket etmenin önemini kavramışlardı. Abdülbaki Ağa'nın poliçelerle olan bağlantısını gösteren çok sayıda belge, bu uygulamanın karmaşık yapısını anlamamıza yardımcı olur. Daha önce de vurgulandığı gibi, 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı muhassılları, Kıbrıs'ın yönetiminde belirleyici bir rol oynamıştı. Bu kişiler arasında, yaklaşık on yıl boyunca muhassıllık yapan Abdülbaki Ağa özellikle dikkat çekmektedir.

Abdülbaki Ağa'nın yaşamı ve görev süresi, Kıbrıs'taki poliçe işlemlerinin karmaşık yapısını anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Tek gözlü ve eğitimi sınırlı olan Abdülbaki Ağa, 18. yüzyılın ortalarında Kıbrıs'ta askerlikle başladığı kariyerinde, bir şekilde adanın yönetim hiyerarşisinde yükseldi. 1775'te muhassıl olarak atandı ve bu görevi 1785'e kadar sürdürdü. Ancak muhassıllık dönemi, dönemin kayıtlarında yolsuzluk, haraç alma, tefecilik ve halka baskı gibi iddialarla anılmaktadır. Bu iddialar, yönetiminin yerel toplum üzerindeki etkisini belgelemektedir. Tarihçiler, Abdülbaki Ağa'nın iktidarını sürdürmesini, ada halkı, tercümanlar ve yabancı tüccarlarla kurduğu geniş ilişkiler ağına bağlamaktadır. Bu ilişkiler, onun uzun süreli yönetiminin temelini oluşturmuştur.³² Ancak Ağa'nın poliçeler aracılığıyla konsolosluklarla kurduğu ilişkiler hususunda önemli bir boşluk bulunmaktadır.

2.1. Muhassıl Hacı Abdülbaki Ağa

³⁰ Stavrides, *Ottoman Documents From The Archives of Venetian Consulates of Cyprus 1765-1797*, 58–59.

³¹ ASV, ACVC, b. 22 a, n. 1, 1777; Osmanlı Türkçesiyle yazılmış belgenin aksine, İtalyanca versiyon, transferin detaylarını kapsamlı şekilde içermemektedir. Metinde yalnızca, Carlo Mantovani'ye atfedilen 750 kuruşluk bir "cambio" (poliçe) tutarı belirtilmiştir. "*Elhac Abdülbaki, governatore di Cipro, invia al console veneziano i 750 guruş dovuti a 'Carlo Mantovani' per una lettera di cambio.*" See: Giustiniana Migliardi O'Riordan, *Archivio Del Consolato Veneto A Cipro (Fine Sec. XVII - Inizio XIX)* (Venezia: Ministero per i Beni Culturali e Ambientali, Archivio di Stato di Venezia, Giunta Regionale del Veneto, 1993), 111.

³² Antonis Hadjikyriacou, "Society and Economy on an Ottoman Island: Cyprus in the Eighteenth Century" (Unpublished PhD Thesis, London, University of London SOAS, 2011); Antonis Hadjikyriacou, "Local Intermediaries and Insular Space in Late 18th Century Ottoman Cyprus," *Journal of Ottoman Studies* XLIV (2014): 427–56.

Bazı tarihi belgeler, Abdùlbaki'nin erken dönem yaşamına ışık tutmakta ve 1760'larda adanın sosyal ve ekonomik dinamiklerinde önemli bir güce sahip olduğunu vurgulamaktadır. Kadı mahkemelerinde bilirkişi olarak yer alan Abdùlbaki, özellikle ada sakinleri ile yabancı tüccarlar arasındaki finansal anlaşmazlıklarda şahitlik görevi üstlenmiştir. Stavrides'in belirttiğine göre, Abdùlbaki'ye ait en erken kayıt 1748 tarihli'dir. Bu belgede, Venedik konsolosunun bir Müslüman tüccara borçlu olduğu kaydedilmiştir Abdùlbaki Ağa mahkemede tanık olarak yer almış ve imzasını "Abdùlbaki Beşe" şeklinde atmıştır. Venedik arşiv kaynaklarına göre, Abdùlbaki tüccarlar, dragomanlar ve ada sakinleri arasındaki kredi ve borç işlemlerinde kilit rol oynamıştır.³³ Bununla birlikte, Kıbrıs Şer'îye Sicilleri'nde 1747'ye ait çok sayıda belge bulunmaktadır. Bu kayıtlar sayesinde Abdùlbaki Ağa'nın Kıbrıs'taki erken dönem yaşamı hakkında bilgi edinebilmekteyiz; belgeler onu "herkesin dostu" olarak tanımlayan bir portre çizmektedir.³⁴

Öte yandan, Başrahip Kyprianos'un anlatımı, Abdùlbaki Ağa'nın önce Anadolu'nun güneyindeki Antalya'nın valiliğine yükseldiğini, ardından memleketi Kıbrıs'a dönerek Larnaka zabiti olduğunu aktarmaktadır. Yerel hiyerarşiye aşına olan Başrahip Kyprianos'a göre, Ağa'nın iktidara yükselişi oldukça etkileyiciydi. Zabıtlıktan alaybeyliğine, oradan da miralaylığa terfi etmişti. Ağa'nın yükselişi bununla da sınırlı kalmadı ve nihayetinde en kritik görevlerden biri olan defterdarlık makamına ulaştı. Bu önemli atama, 1771'de Kıbrıs muhassılı olan İsmail Ağa tarafından yapılmıştı.³⁵

Başrahip Kyprianos'un anlattığına göre, Abdùlbaki Ağa'nın yükselişi Kıbrıs'ın idari yapısında bireylerin hayatlarını belirleyen güç mücadelelerini, hırsları ve fırsatları yansıtır. Bu kayıtlar, dönemin toplumsal ve siyasi karmaşıklıklarına ışık tutarken, adanın tarihini şekillendiren önemli kişilerin rollerini de aydınlatır.³⁶ Bu kayıtlar yalnızca Kyprianos'un anlatımlarıyla sınırlı değildir; Osmanlı arşiv belgelerinde de kayda geçirilmiştir. Araştırmalar, Abdùlbaki Ağa'nın ada halkına ağır vergiler yüklediğini ve şüpheli uygulamalarda bulunduğunu ortaya koyar. Buna ilişkin bir vesikada, Abdùlbaki Ağa'nın kethüdasıyla birlikte önemli miktarda parayı zimmetine geçirdiği anlaşılmaktadır.³⁷

Osmanlı belgelerinde yer alan yolsuzluk iddialarına karşın, Abdùlbaki Ağa'nın Venedik konsolosluğu ile yürüttüğü yazışmalar, onun idari sistemdeki gücünü pekiştiren başka bir yönünü de ortaya koyar. Venedik Konsolosluğu arşivlerinde yapılan araştırmalar, Abdùlbaki Ağa'nın farklı dönemlerde imzaladığı mektupları gün yüzüne çıkarmıştır. Bu belgeler, 18. yüzyıl Kıbrıs'ındaki yönetim yapısında bireylerin üstlendiği çeşitli rollerin anlaşılmasına katkı sağlar.

1770'lerde Kıbrıs alaybeyi Abdùlbaki Ağa'nın Venedik Konsolosu Bernardo Caprara'ya yazdığı mektup, iki dost arasındaki samimi ilişkiyi ve resmi işlerin kişisel bağlarla nasıl iç içe geçtiğini gözler önüne serer. Abdùlbaki Ağa mektubunda öncelikle Caprara'nın sağlık durumu hakkında iyi dileklerini iletir ve kendisine gönderilen önceki mektubu memnuniyetle aldığını belirtir. Önemli bir borç ilişkisine değinerek, Hacı Mehmet Efendi'nin önceki işlemin kalan bakiyesi olarak Venedik Konsolosluğu'na 525 kuruş gönderdiğini ve bu meblağın sorunsuz şekilde ulaşacağına dair güvence verir. Mektubun devamında Abdùlbaki Ağa, ortak dostları Vasılı'nun yakında adaya varacağını ve kendisine her türlü yardımı yapmaya hazır olduğunu ifade eder. Caprara'dan Vasılı ile ilgili herhangi bir ihtiyaç olması durumunda kendisini bilgilendirmesini rica eder. Mektubu, aradaki "kadim dostluğun" önemini vurgulayarak ve gelecekteki tüm yazışmalara hızlıca cevap vereceğine dair söz vererek bitirir. Bu yazışma, 18. yüzyıl Akdeniz dünyasında resmi görevlerle kişisel ilişkilerin nasıl iç içe geçtiğine dair çarpıcı

³³ Theoharis Stavrides, *Ottoman Documents From The Archives of The Venetian Consulate of Cyprus 1671-1765* (Nicosia: Cyprus Research Centre, 2016), 33–34.

³⁴ KŞS 17-69, 109-110, 1746.

³⁵ Claude D. Cobham, *Excerpta Cypria Materials For A History of Cyprus*, 363.

³⁶ Claude D. Cobham, 363–64.

³⁷ BOA, C.ML. 422 - 17138, H 1177.

bir örnek teşkil eder. Özellikle 525 kuruşluk transferin güven unsuruna yapılan vurgu ve Vasılı gibi araçların rolü, dönemin uluslararası ticaret ağlarının işleyişine ışık tutmaktadır. Abdülbaki Ağa'nın mektuptaki samimi üslubu, Osmanlı idarecileriyle yabancı konsoloslar arasındaki ilişkilerin sadece resmi protokollerle sınırlı kalmadığını göstermesi açısından oldukça önemlidir.³⁸

Elde edilen kanıtlar, Abdülbaki Ağa'yı Osmanlı İmparatorluğu'nda sıradan bir yönetici olmadığını gösterir. Sahip olduğu yetenekler ve nüfuzlu kişilerin desteğiyle gelişmiştir. Bu becerileri sayesinde, görevinin zorluklarını ustalikle aşmış ve hem yerel hem de uluslararası düzeyde güçlü bağlantılar kurmuştur.

2.2. Venedik Konsolosu: Bernardo Caprara

Abdülbaki Ağa'nın geniş ilişkiler ağında özel bir yere sahip olan Venedik Konsolosu Bernardo Caprara, 18. yüzyıl Akdeniz ticaretinde etkin bir rol üstlenmişti. Venedik konsoloslarının, her ne kadar ticaret yapmaları yasaklanmış olsa da³⁹ Kıbrıs muhassılları ile olan ilişkileri bir şekilde aksini gösterebilmektedir. Ticari faaliyetlere ve borç verme işlemlerine doğrudan dahil olan bu kişiler, konsolosluk görevleriyle tüccar kimliklerini birleştirerek benzersiz bir konum elde etmişlerdi. Hatta bu sebeple bir dönem Konsolos Bernardo Caprara ve dragomanı Pietro Corella hakkında pek çok suçlama yapılmıştır. Ancak Oral'ın belirttiğine göre Onlar Meclisi Caprara'nın savunmasını yeterli bulmuş ve görevinin ikinci dönemine geçmesine olanak sağlamışlardır.⁴⁰ Caprara ailesi gibi Girit kökenli bir tüccar aile olan Cortazziler de Doğu Akdeniz'in çeşitli bölgelerinde faaliyet gösteriyordu. Öyle ki bu aile, İzmir konsolosluğunu uzun süre elinde tutmuştur.⁴¹

Venedik'in Kıbrıs Konsolosluğu, 1718 Pasarofça Antlaşması'nın ardından yeniden tesis edilmiş ve Liberal Calogera ile Giovanni Garmogliesi gibi önemli isimler yüzyılın ilk yarısında görev yapmıştı. Ancak Caprara ailesinin göreve gelişine kadar birçok konsolosun kısa süreli görev yaptığı görülmektedir.⁴² Bernardo Caprara (1765-1778), muhassıl Abdülbaki Ağa ile güçlü bir ilişki kurarak on yılı aşkın süre konsolosluk görevini sürdürdü. Abdülbaki Ağa ile Bernardo Caprara'nın görev sürelerinin bu denli uzun ve örtüşüyor olması dikkat çekici bir tesadüftü. Bu yakın ilişki, poliçe düzenleme, kredi transferi ve mal alım-satımı gibi çeşitli finansal işlemlerin yürütülmesini kolaylaştırmıştı.

Kıbrıs'taki Venedik konsoloslarının başlıca görevleri arasında tüccarların haklarını korumak, gümrük vergileri başta olmak üzere Osmanlı yetkililerinin olası yetki kötüye kullanımlarını önlemek ve senatoya bilgi akışını sağlamaktı. Bernardo Caprara, Osmanlı yetkilileri ve sistemleri hakkındaki derin bilgisi sayesinde son derece etkili bir konsolos olarak

³⁸ ASV, *ACVC*, b. 22 a, n. 45 n.d.. "Sadâkatlu muhabbetlu rağbetlü kadîm dostum Baylos Begi kîbeline selâm-ı selâmet encâm dostluğa layık hâtır-ı 'âtırınız sual olunduktan sonra hem-vâre dostlukda daim olub afiyetde olasız. Nümûde-i dostaneleri budur ki, benim sadâkatlü muhabbetlü rağbetlü kadîm dostum, bu def'a irsal olunan mektubunuz vürud ve mefhûmı ma'lûmumuz olub hazz-ı mevfûr olmuştur. Ve poliçeden bâki kalan meblağ için tahrir olunmuş bu def'a Hacı Mehmet Efendi yediyle tarafınıza beşyüz yigirmi beş gurus gönderilmiştir. Nemiyye-i Te'âla vusulünde ahz idüb temessûki tarafımıza irsal eylesesiz. Ve sadakatlü Vasılı dostumuzun hatırı sual olunur. Eger leymesonda olan çorağı ister ise tarafımıza tahrir eylesesiz. Vasılı dostumuz için ... kat' idelim. Ve bundan böyle tarafımızı dostlukda ihraç itmeyüb gelir oldukça mektubunuzu eksik itmeyüb vâki' olan hususlarınız tahrirden hâli olmayasız. Bizim dostluğumuz kadimdir. Bâki hem-vâre dostlukda dâim bād."

Abdülbaki Alay Emiri

³⁹ Bu önemli hatırlatma ve düzeltme için Doç. Dr. Özgür Oral'a teşekkür ederim.

⁴⁰ Özgür Oral, "Osmanlı-Venedik Ticari İlişkileri (1763-1794)" (PhD Dissertation, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, 2017), 137.

⁴¹ Umberto Signori, "Proteggere i Privilegi Dello Straniero. I Consoli Veneziani Nell'Impero Ottomano Tra Sei e Settecento" (PhD Dissertation, Facolta di Studi Umanistici Dipartimento di Studi storici, Università Degli Studi Milano, 2017), 225.

⁴² Oral, "Osmanlı-Venedik Ticari İlişkileri (1763-1794)," 133-35.

öne çıkmıştı.⁴³ Caprara sadece Venedik ve onun tüccarlarının haklarını savunmuyordu, aynı zamanda Napoli ve Sicilya gibi diğer İtalyan şehir devletlerinden gelen tüccarların çıkarlarını da korumakla görevli olduğu seyyahların ürettiği metinlerde gözlemlenebilir. Nitekim, 1760'larda Doğu Akdeniz'i dolaşan Giovanni Mariti, Venedik Konsolosu Signor Caprara'nın yetki alanının sadece Kıbrıs'la sınırlı olmadığını, Yafa'dan Trablus'a kadar uzanan Suriye bölgesini de kapsadığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra Caprara'nın görev ve sorumlulukları hakkındaki bazı önemli ayrıntıları belirtmek gerekir. Bernardo Caprara'ya verilen 23 maddelik görev talimatı, Kıbrıs konsolosluğunun yetki alanını (Kıbrıs, Akka, Yafa) ve sınırlarını (Halep Konsolosluğu'na bağlı limanlara müdahale yasağı) açıkça tanımlarken, Larnaka merkezli konsolosların Limasol'a vekil atayabildiğini, masrafların konsolosluk bütçesinden karşılandığını, Venedik gemilerinden alınan %2'lik konsolosluk hakkının Osmanlı yetkililerine verilen hediyeleri finanse ettiğini, ayrıca gemi yük kayıtları, mürettebat listeleri ve "fedede sanità" (sağlık sertifikası) düzenleme zorunluluğunu belirtir; Özgür Oral'ın çalışması Caprara'nın bu kapsamda Kıbrıs'a ithal/ihrac edilen 175 kalem malın alfabetik tarifesi okka/kantar bazında hazırlattığını ve 1765-1769 döneminde Kıbrıs'a 103.840 kuruşluk ithalat, adadan ise 593.400 kuruşluk ihracat kaydettiğini ortaya koyarak, Kıbrıs'ın Venedik için net hammadde kaynağı (ihracatın ithalatı 5.7 kat aşması) olduğunu kanıtlar.⁴⁴

Bu durum, Bernardo Caprara'nın söz konusu bölgenin ticari limanları ve finansal işlemleri üzerindeki denetimini açıkça ortaya koymaktadır. Caprara, merkezden atanan Osmanlı yetkililerine gemi tahsis ederek hem kendisi hem de diğer tüccarlar için ulaşım kolaylığı sağlamaktaydı. Daha önce de belirtildiği gibi, Abdülbaki Ağa ile kurduğu sağlam dostluk, polişe işlemleri başta olmak üzere çeşitli alanlarda işbirliğine yol açmıştı. Son olarak, Larnaka limanındaki Venedik gemilerinin yoğun varlığı dikkat çekicidir. Bernardo Caprara'nın kayıtlarına göre, 1774-1775 yıllarında adaya 130 Venedik gemisi ulaşmıştı. Diğer milletlerin gemileri ise ağırlıklı olarak Fransız, Napoli ve Sicilya kökenliydi. Bu istatistikler, Kıbrıs'ın Doğu Akdeniz ticaretindeki merkezi konumunu ve Venedik'in bölgedeki varlığının boyutlarını gözler önüne seriyordu.⁴⁵

3. Osmanlı Kıbrıs'ında Polişe Kullanımı ve Finansal Ağlar

Abdülbaki Ağa ile Venedik konsolosları arasındaki yoğun yazışmalar, 18. yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs'ın uluslararası finans sistemindeki rolünü anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Venedik Konsolosluk Arşivleri'nde korunan yazışmalar, adanın canlı ekonomik etkileşimlerine ışık tutarken, belgelerin büyük kısmı Osmanlı idaresinin kilit figürleri –başta Kıbrıs Muhassılı olmak üzere– ve Venedik konsoloslarının temsilcileri tarafından imzalanmıştır.

Bu yazışmaların temel amacı, taraflar arasında güvenli para işlemlerini garanti altına almaktır. Belgelerde işlem tarihleri, faiz miktarları ve borç tutarları gibi önemli detaylar dikkatle kaydedilmişti. Özellikle polişe kullanımına ilişkin yönergeler, dönemin ekonomik hareketliliğini gösteren somut kanıtlar sunar. Muhassıllar açısından bu ilişkilerin ana nedeni, vergi gelirlerini merkez hazineye nakit riski olmadan aktarabilmektir. Venedikli tüccarlar ise Akdeniz limanları arasında sermaye hareketini güvenceye almayı hedefliyordu. 18. yüzyılın ikinci yarısına ait bu geniş belge topluluğu, Osmanlı Türkçesi, İtalyanca ve Rumca dillerinde yazılmış metinler içerdiğinden özel bir düzenleme gerektirir. Bu karışık yapı, araştırma hedeflerimizle uyumlu

⁴³ Erica Ianaro, "Notes on Venetian Commerce on Cyprus in the 18th Century," in *Ottoman Cyprus*, ed. Michalis N. Micheal, Matthias Kappler, and Eftihios Gavriel (Wiesbaden: Otto Harassowitz, 2009), 186–87.

⁴⁴ Mariti, *Travels In The Island of Cyprus*, 127–28.

⁴⁵ Özgür Oral, "Venedik Konsolosu Bernardo Caprara'nın Larnaka'da Deniz Ticari Taşımacılığına Dair Bazı Gözlemleri (1774-1775)," in *Venetians and Ottomans in the Early Modern Age Essays on Economic and Social Connected History*, ed. Anna Valerio (Venezia: Edizioni Ca' Foscari-Digital Publishing, 2018), 111–22.

dikkatli bir sınıflandırma sistemini zorunlu kılar.⁴⁶ Bu sebeple, poliçelerin erken modern dönemde nasıl kullanıldığına değinmekte fayda vardır.

17. ve 18. yüzyılların karmaşık finansal ağlarında, poliçe sistemi dönemin ticari yaşamında iki temel işlevi yerine getiren çok yönlü bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Birincisi, tüccarların tehlikeli ticaret yollarında güvenli işlem yapmalarını sağlayan bir kanal görevi görmüştür. Soygun tehdidi ve korsan saldırılarıyla dolu tehlikeli yolculuklar karşısında, tüccarlar poliçe sistemini tercih etmişlerdir. Bu araçlar, fiziksel para ihtiyacı olmadan işlem yapabilme imkânı sağlayarak güvenli bir yol oluşturmuştur. Sistemin bu yönü özellikle ticari faaliyetlere atfedilebilir ve ticareti kolaylaştırmadaki kritik rolünü vurgular. Ancak, 18. yüzyılın sonlarında Kıbrıs'ta poliçe sistemi çok daha belirgin bir rol üstlenmiştir. Burada sistem, basit bir değişim aracı olarak geleneksel kullanımını aşarak kısa vadeli kredi alanına girmiştir. Gelişen finansal ortamın bir parçası olarak tüccarlar, poliçelerini nominal değerlerine ulaşmadan üçüncü şahıslara satma fırsatını değerlendirmişlerdir. Bu uygulama, ödeme yöntemleri alanında çığır açıcı bir gelişme olmuş ve bir yerden başka bir yere para transferi yapmayı kolaylaştırmıştır.⁴⁷

Stratejik coğrafi konumu nedeniyle önemli bir transit merkez olan Kıbrıs'ta da bu tür finansal faaliyetler hızla yaygınlaşmıştır. Larnaka Limanı, konsoloslukların ve onlara tüccarların yoğunlaştığı bir merkez haline gelerek poliçe değişiminin arttığı bir merkez haline gelmiştir. Bu süreçte, başta Kıbrıs muhassılı olmak üzere yerel yöneticiler, işlemlerin kolaylaştırılmasında mühim roller üstlenmiştir. Taraflar arasında aracılık yapan bu yetkililer, poliçe değişimini düzenlemenin yanı sıra konumlarını faizli işlemler yoluyla kazanç sağlamak için kullanmışlardır. Esasen, poliçe sistemi sadece ticaretin güvenli bir şekilde yürütülmesini sağlayan bir araç olmaktan çıkarak, kısa vadeli kredi mekanizmasına ve yerel yönetimdeki aktörler için bir kazanç kaynağına dönüşmüştür. Bu kapsamlı değerlendirme, poliçe sisteminin güvenli ticaret aracı olma işlevinden ekonomik faaliyetleri destekleyen ve kar sağlayan dinamik bir finansal enstrümana evrilişini ortaya koymaktadır.⁴⁸

4. Para Transferleri

Yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs, daha önce de belirtildiği gibi çeşitli kökenlere sahip bir nüfusa ev sahipliği yapmaktaydı. Bu bölümde, adayla İstanbul arasındaki para transferlerinde yer alan aktörlerin rollerini detaylandıracağız. Örneğin, 1770'lerde Abdülbaki Ağa'nın dostundan bir mektup aldığını ve şunları belirttiğini görüyoruz:

“ ... Kadim dostumuz bu def'a irsâl eylediginiz mektubı ve bin gurusluk poliçe Edbin bâzîrgân marifetiyle tarafımıza vusûl ve mefhûmı ma'lûm oldukda irsâl eylediginiz bin gurusluk poliçenin nısfı olan meblağ beş yüz gurus Edbin marifetiyle tarafınıza irsâl olunmuşdur. Ve nısfı olan temessük beş yüz gurusluk Karlo Manduvani bâzîrgân üzerine tahrîr olunub derûni mektuba mevzû'an taraf-ı dostlarına irsâl olunmuşdur. İnşallah u Te'âlâ vusulünde beş yüz gurus meblağı ve beş yüz gurusluk temessükü bâzîrgân-ı merkuma teslim eyleyüb vusulünde tarafımıza tahrir eylesiz. Ve benim dostum poliçe hususîcün bâzîrgânlarınıza tefhim itmeniz ... olası. Bu def'a eger hazır poliçeleri var ise alarak tahrir itdirüb tarafımıza irsâl itdirmenizden mahzûz oluruz. Bundan böyle

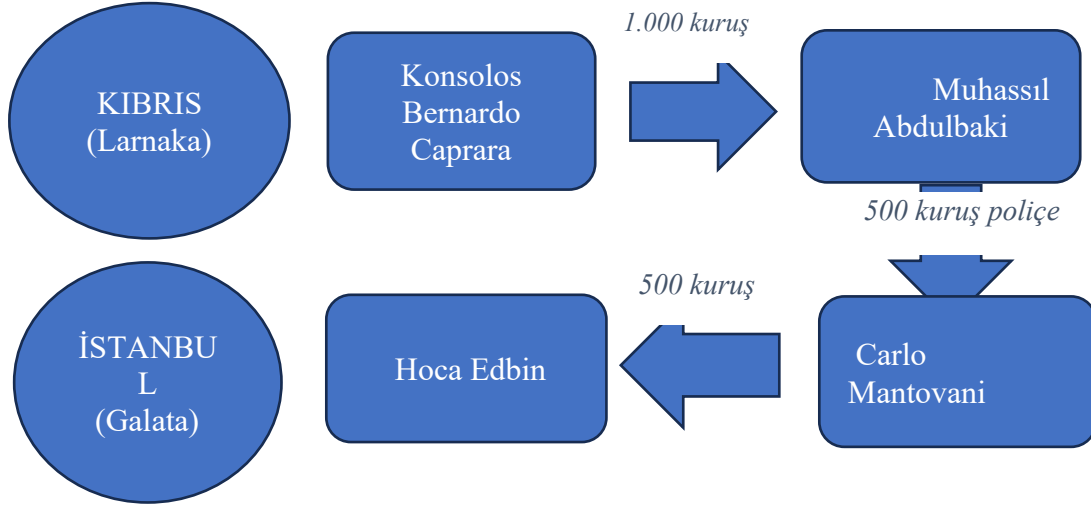
⁴⁶ ASV, ACVC, b. 22 a, n. 42,43," 1773. Bu belgeler, Venedik Konsolosluğu ile adanın Muhassılı da dahil olmak üzere yerel ileri gelenler arasındaki borç ilişkisini kayıt altına almaktadır.

⁴⁷ Francesca Trivellato, *The Promise and Peril of Credit* (Princeton: Princeton University Press, 2019); Amalia D. Kessler, *A Revolution in Commerce* (Yale University Press, 2007); Reinhold Mueller, *The Venetian Money Market: Banks, Panics, And The Public Debt, 1200-1500* (Baltimore and London: John Hopkins University Press, 1997).

⁴⁸ Jacques Savary, *Le Parfait Négociant: Ou Instruction Générale Pour Ce Qui Regarde Le Commerce de Toute Sorte de Marchandises Tant de France Que Des Pays Étrangers*, 1675; James-William Gilbart, *The History and Principles of Banking*, 3th ed. (London, 1837); Abbott Payson Usher, "The Parisian Bill Market in the Seventeenth Century," *Journal of Political Economy* 24, no. 10 (1916): 985–1002.

tarafımızı hatırdan ihraç itmeyüb vâki' olan hususları ve sıhhatinizi ifade eyleyesiz. El-Hâc Abdülbâki, Muhassılı-ı Kıbrıs.”⁴⁹

Bu sefer Abdülbaki Ağa, İstanbul merkezli bir sarraf ve tüccarın adını özellikle vurgulamıştır. Yazışmalarda, 'Hoca Edbin' adlı bir şahsın aracı olarak faaliyet gösterdiğine dair çeşitli kayıtlar mevcuttur. Ağa, önemli şahıslara destek sağlamak amacıyla Bernardo'dan Carlo Mantovani vasıtasıyla 1000 kuruş borç almıştır. İlk ödeme, İstanbul'daki Hoca Edbin aracılığıyla gönderilmiştir. Kalan 500 kuruş ise poliçe şeklinde düzenlenmiş ve Carlo Mantovani adına kaydedilmiştir.⁵⁰

Şekil 1. Poliçe Operasyonu

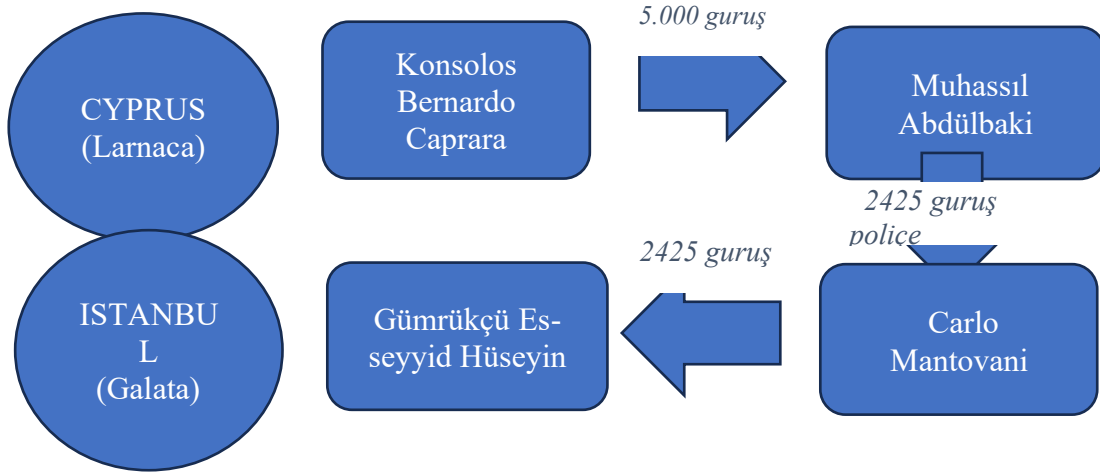
Şekil 1, Konsolos Bernardo ile Muhassıl Abdülbaki Ağa arasındaki bir kredi işlemini göstermektedir. Bu işlemde çıkarılabilecek bazı temel çıkarımlar mevcuttur. Örneğin Eldem'in yaptığı araştırmalar, Kıbrıs kaynaklı bu poliçe işlemlerinin niteliğine ışık tutmuştur. Eldem'in vurguladığı üzere, söz konusu belgeler ağırlıklı olarak mal ticareti yerine finansal işlemler amacıyla düzenlenen "kabul kredisi poliçeleri" (accommodation bills) niteliğinde taraflar arasındaki borç ilişkilerini düzenleyen belgelerdir.⁵¹ Bir kabul kredisi (accommodation bill), genellikle acil nakde ihtiyaç duyan birine yardım sağlamak amacıyla düzenlenir ve bu, taraflar arasında gerçek bir ticari ilişki veya mal değişiminin bulunmadığını ima eder. Aynı zamanda, merkezi hazineye belirli bir miktar ödeme yapmış olabilecek yerel yetkililer arasındaki finansal marjı da ifade eder. Daha basit bir ifadeyle, Kıbrıs Muhassılı Abdülbaki Ağa, vergi gelirlerinin İstanbul'a gönderilmesi için yaklaşık 1.000 kuruş talep etmiş, Venedik Konsolosu Caprara, belirli miktarda parayı Carlo Mantovani aracılığıyla transfer etmeyi hedeflemişti. Bu işlemde, 500 kuruşluk kısmi ödeme, ilk miktarın yarısıydı. İlk örnek küçük bir miktar içerse de aynı zamanda Kıbrıs-İstanbul eksenini ile Galata sarrafı Hoca Edbin, Venedik Konsolosu Caprara, Muhassıl Abdülbaki ve İtalyan tüccar Carlo Mantovani gibi aktörler arasındaki ilişki hakkında kritik bilgiler sağladı. Diğer senetler incelendiğinde ise pek çok ek detay ve değişen miktarlar ortaya çıkmaktadır. Bu örnekte, temel aktörler aynı kalmakla birlikte, bir başka yerel görevli de işin içine dahil olmuştur. Muhassılın vade tarihine yakın bir zamanda yazdığı mektuba göre, 2435 guruşluk bir miktar, gümrük memuru Es-Seyyid Hüseyin Ağa aracılığıyla kısmi bir poliçe olarak gönderilmiştir:

⁴⁹ ASV, ACVC, b. 22 a, n.32, n.d.

⁵⁰ "ASV, ACVC, b. 22 a, n.32."

⁵¹ Eldem, *French Trade in Istanbul in the Eighteenth Century*, 123–45.

“... bundan akdem irsâl eylediginiz mektub gelüb vusûl bulub mefhûmı ma'lûm oldukda mukaddemân bâzîrgânınız Karlo Mantuvani'ye iki küt'a temessük poliçe bakâyâsı olan meblağ bu def'a kilârcı yediyle gümrükçü es-Seyyid Hüseyin Ağa ma'rifetiyle ikibindörtüüz yigirmibeş kuruş tarafınıza irsâl olunmuşdur. İnşallahu Te'âlâ vusulünde ahz eyleyüb temessükleri tarafımıza irsâl eyleyesiz...”⁵²

Şekil 2. Poliçe Operasyonu

Abdülbaki Ağa ile Konsolos Caprara arasındaki yazışmalar, finansal işlemleri düzenleyen ilkelere dair değerli bilgiler sunmakta ve merkezî hazineyle olan ilişkilerinin doğasını ortaya koymaktadır. Bunun çarpıcı bir örneği, 1776 yılına ait bir yazışmada muhassılın, Caprara'nın belirli bir miktar para talebinin yetersiz olduğunu ifade etmesinde görülmektedir. Bu soruna yanıt olarak, 3.040 kuruş tutarında başka bir işlemi iki taksitle gerçekleştirmişlerdir. Özellikle dikkat çeken nokta, Abdülbaki Ağa'nın bu miktarın yarısının nakit olarak ödendiğini, kalan kısmın ise otuz gün vadeli bir poliçe ile gerçekleştirildiğini vurgulamasıdır.

“... Poliçenin nısfı binbeşyüz yigirmi beş kuruş taraf-ı dostânelerine irsâl olunmuşdur. Emanellahu Te'âlâ vusulünde ahz idüb verüb mektubda olan pusulada zikrolunduğı adamın ismine poliçe tahrir itdirüb ve bizim Emir Ahmed'e teslim ve tarafımıza irsâl eyleyesiz. Ve nısfına dahî otuzbirgün va'de ile bir küt'a temessük irsâl olunmuşdur. Bârî Te'âlâ Hazretleri ağasını müyesser eyleye amîn. Benim muhabbetlu dostum ol tarafda olan ariza için tahrir olunmuş yedinde kalıtası olduktan sonra hüccet ile zabt olunmak mümkün degildir. Arz-ı mîridir. Kaldı ki elli kuruş degil yüz kuruşluk olsa siz dostumuzun hatırında geçmem. Bizim dostluğumuz kadimdir. Matlub olunan Maliye tarafından irsâl olunmuşdur...”⁵³

Bu mektup, merkezî hazineyle olan bağlantıların izini sürmemize olanak sağlar. Özellikle, Abdülbaki ile Caprara arasında gerçekleşen 3.040 kuruşluk transferin detaylarını ortaya koymakta; vade tarihi, poliçe hamili bilgileri ve hazineye aktarma süreci gibi temel prensipleri belgelemektedir.

Sonuç olarak, bu işlemlerin devam ettiğini vurgulamak amacıyla muhassıl, “Eğer beş bin gurus tutarında ilave poliçeleriniz varsa, bize gönderin. Kalan miktarın bir kısmını poliçe, bir kısmını da nakit olarak göndereceğimi garanti edebilirim” ifadesini kullanmıştır. Önemle belirtmek gerekir ki, Abdülbaki Ağa, Venedik Balyosu olan saygıdeğer dostundan miktara

⁵² ASV, ACVC, b. 22 a, n. 2.

⁵³ ASV, ACVC, b. 22 a, n. 19, 1776.

bakılmaksızın sürekli olarak farklı türde poliçeler talep etmiştir. Bu işlem talepleri, muhtemelen merkez hazinesi için belirli bir miktar paraya duyulan ihtiyaçtan veya savaşla ilgili harcamaların finansmanından kaynaklanıyor olabilir.

Sonuç: Vergi Tahsili ve Poliçe İşlemleri Arasındaki Etkileşimin İncelenmesi

Venedik Konsolosluk Arşivleri'nde bulunan belgelerden birçok örnek, İstanbul-Kıbrıs eksenini ile diğer bölgeler arasındaki poliçe işlemlerinin işleyiş dinamiklerine ışık tutmaktadır. Bu sonuç bölümünde, çalışma Osmanlı İmparatorluğu'nun taşra bölgelerindeki vergi toplama yöntemlerinin karşılaştırmalı bir incelemesini sunmaktadır.

Birçok araştırma, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun, yabancı konsolosluklarla yakın ilişki içindeki sarraflar ve himaye altındaki gayrimüslim toplum önderleri aracılığıyla Avrupa'nın ödeme sistemlerini kullandığını ortaya koymaktadır.⁵⁴ Ancak, bu çalışmaların hiçbirisi 18. yüzyılın ikinci yarısındaki vergi tahsilat yöntemlerinin evrimini derinlemesine incelememektedir. Bu kritik dönemde, Osmanlı mali idaresi likiditeyi sağlamak için daha etkili yaklaşımlar uygulamıştır. Cevdet Maliye koleksiyonlarının detaylı incelenmesi, bu belgelerin çoğunun çeşitli yerel aktörlerden poliçeler yoluyla elde edilen vergi gelirleriyle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Örneğin 1764 yılında, Mora bölgesinden merkez hazineye 6500 kuruşluk bir meblağ, vali Mustafa Paşa'nın aracılığıyla poliçeler kullanılarak aktarılmıştır.⁵⁵ Aynı arşiv koleksiyonunda belgelenen bir başka örnekte ise, 1768'de Mısır'da fiziki paranın kıtlığı nedeniyle finansal işlemlerin güvenilir poliçe hamilleri vasıtasıyla yürütölmek zorunda kalındığı görölmektedir.⁵⁶ Özellikle dikkat çekici bir örnek olarak, 1770 yılında Halep Muhassılı'nın aracılık ettiğı bir işlem kayıtlara geçmiştir. Osmanlı gayrimüslim cemaatinin, belirlenen aralıklarla cizye vergisini ödemekle yükümlü olduğu bilinmektedir. Bu kayıтта, Halep Muhassılı'nın önemli miktarlarda parayı poliçeler yoluyla merkez hazineye gönderdiği görölmektedir. Daha da önemlisi, bu işlemler titizlikle kaydedilmiş ve söz konusu finansal araçları (poliçeleri) sağlayan kişilerin isimleri tek tek belirtilmiştir.⁵⁷

Dikkat çekici bir benzerlik, Kıbrıs'taki Venedik Konsolosluğu Arşivleri ile Osmanlı arşiv belgeleri arasında gözlemlenebilmektedir. Bu benzerlik çeşitli meblağın poliçe yoluyla merkezî hazineye aktarıldığını kanıtlar niteliktedir. Çok sayıda yerel görevlinin bu yöntemle aktif olarak katıldığı ve vergi gelirlerinin transferinde daha güvenli bir araç olarak poliçeleri tercih ettiğı görölmektedir. Ancak ihtiyatla belirtmek gerekir ki bu gelirler yalnızca vergilere ait olmayıp, verilen örneklerde olduğu gibi kabul poliçesi olarak da düzenlenebilmektedir. Venedik Kıbrıs Konsolosluğu arşivleri, Muhassıl Abdölbaki ve Venedik Konsoloslarından Bernardo Caprara gibi şahsiyetler örneğinde olduğu gibi, yerel yöneticilerle yabancı unsurlar arasında kurulan karmaşık ilişki ağlarına dair kapsamlı bilgiler sunmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nda küresel ödeme araçlarının evrimine dair bir tartışma başlatmayı ve poliçelerin taşra eyaletlerindeki algılanışı ile kullanımını incelemeyi hedeflemiştir. Bulgular, Kıbrıs örneğinde de göröldüğü üzere poliçenin Osmanlı taşrasında, en azından Kıbrıs adasında son derece etkili bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Muhassılların Venedik Konsolosları ve onların tüccarlarından aktif biçimde poliçe temin ettiğı gözlemlenmiştir. Nihayetinde bu belge koleksiyonu, 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı mali

⁵⁴ F. Müge Göçek, *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire* (New York: Oxford University Press, 1996); Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire* (New York: Cambridge University Press, 2000); Şevket Pamuk, "The Evolution of Financial Institutions in the Ottoman Empire 1600-1914," *Financial History Review*, no. 11 (2004): 7-32; Elena Frangakis-Syrett, "The Economic Activities of Ottoman And Western Communities in Eighteenth-Century Izmir," *Oriente Moderno* 18 (79), no. 1 (1999): 11-26; Reşat Kasaba, *The Ottoman Empire and The World Economy: The Nineteenth Century* (New York: State University of New York Press, 1988).

⁵⁵ BOA, C.ML. 422 - 17138, H. 1177.

⁵⁶ BOA, C.ML. 420 - 17098, H. 1181

⁵⁷ BOA, C.ML. 605 - 24967, H. 1183

idaresinin evrimini ve uluslararası ticari mübadele araçlarının kullanımını anlamamıza yardım edebilecek değerli bir kaynak grubudur. Belgelerden elde edilen bulgular, poliçelerin Osmanlı taşra yöneticileri nezdindeki yaygın kullanımını ve önemini aydınlatma potansiyeli taşımaktadır. Mali boyutun ötesinde, bu koleksiyon para hareketlerinin karmaşık dinamiklerini ortaya koyarken, ada yöneticileri ile yabancı konsolosluklar arasında gelişen dostane ilişkileri de gözler önüne sermektedir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

a. Venedik Kıbrıs Konsolosluğu Arşivleri

ASV, ACVC, b. 22 a, n. 1,1777.

ASV, ACVC, b. 22 a, n. 2,1777.

ASV, ACVC, b. 22 a, n. 19,1776.

ASV, ACVC, b. 22 a, n. 42,43,1773.

ASV, ACVC, b. 22 a, n. 45.

ASV, ACVC, b. 22 a, n.32.

b. Kıbrıs Şeriiye Sicilleri

KŞS, 18-73, 159- 29, 1764

KŞS 17-69, 109-110, 1746.

c. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, C.ML. 605 - 24967, 1183.

BOA, C.ML. 420 - 17098, 1181.

BOA, C.ML. 422 - 17138, H 1177.

Anastasopoulos, Antonios. “Imperial Institutions and Local Communities: Ottoman Karaferye, 1758-1774.” PhD Dissertation, University of Cambridge, 1998.

Arbel, Benjamin. “Cyprus on the Eve of the Ottoman Conquest.” In *Ottoman Cyprus*, edited by Michalis N. Micheal, Matthias Kappler, and Eftihios Gavriel, 37–48. Wiesbaden: Otto Harassowitz, 2009.

———. “The Jews in Cyprus: New Evidence from the Venetian Period.” *Jewish Social Studies* 41, no. 1 (1979): 23–40.

Balta, Evangelia, Georgios Salakidis, and Theoharis Stavrides, eds. *Festschrift in Honor of Ioannis P. Theoharides. Studies on Ottoman Cyprus*. Vol. 1. İstanbul: The Isis Press, 2014.

Balta, Evangelia, Theoharis Stavrides, and Ioannis Theoharides. *Histories of Ottoman Larnaca*. First Edition. İstanbul: The Isis Press, 2012.

Claude D. Cobham, trans. *Excerpta Cypria Materials For A History of Cyprus*. Cambridge: Cambridge University Press, 1908.

Constantini, Vera. *Il Sultano e l'isola Contesa: Cipro Tra Eredità Veneziana e Potere Ottomano*. Turin: UTET liberia, 2009.

D. Curtin, Philip. *The Rise and Fall of The Plantation Complex*. 2nd ed. New York: Cambridge University Press, 1998.

Darling, Linda T. *Revenue-Raising and Legitimacy Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*. Leiden: Brill, 1996.

Demiryörek, Mehmet. "The Tax Farm for the Salt-Works and Port Customs of Ottoman Cyprus (1570-95)." *Turkish Historical Review*, no. 10 (2019): 25–49.

Desaive, Dilek. "Une Nouvelle Source Ottomane Sur Chypre Au XVIIIe Siècle." *Turcica*, no. 26 (1994): 261–70.

Dündar, Recep. "Kıbrıs Beylerbeyliği." Unpublished PhD Thesis, İnönü Üniversitesi, 1998.

Eldem, Edhem. *French Trade in Istanbul in the Eighteenth Century*. Leiden: Brill, 1999.

Erdem, Fatih. "18. Yüzyıl Osmanlı Kıbrısı'nda Muhassıllık İdaresi (H.1130-1199 / M.1718-1785)." MA Thesis, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

Erdoğan, M. Akif. "Osmanlı Döneminde Kıbrıs Şekerhaneleri (1571-1607)." *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, no. 12 (1998): 71–82.

Frangakis-Syrett, Elena. "The Economic Activities of Ottoman And Western Communities in Eighteenth-Century Izmir." *Oriente Moderno* 18 (79), no. 1 (1999): 11–26.

Genç, Mehmet. "Mâlikâne." In *TDV İslam Ansiklopedisi*, 516–18. Ankara, 2003.

———. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000.

Gilbart, James-William. *The History and Principles of Banking*. 3th ed. London, 1837.

Given, Michael, and Marios Hadjianastasis. "Landholding and Landscape in Ottoman Cyprus." *Byzantine and Modern Greek Studies* 34, no. 1 (March 1, 2010): 38–60. <https://doi.org/10.1179/030701310X12572436087055>.

Göçek, F. Müge. *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire*. New York: Oxford University Press, 1996.

Hadjianastasis, Marios. "Crossing the Line in the Sand: Regional Officials, Monopolisation of State Power and 'Rebellion'. The Case of Mehmed Ağa Boyacıoğlu in Cyprus, 1685-1690." *Turkish Historical Review*, no. 2 (2011): 155–76.

Hadjikyriacou, Antonis. "Local Intermediaries and Insular Space in Late 18th Century Ottoman Cyprus." *Journal of Ottoman Studies* XLIV (2014): 427–56.

———. "Society and Economy on an Ottoman Island: Cyprus in the Eighteenth Century." Unpublished PhD Thesis, University of London SOAS, 2011.

Hill, George. *A History of Cyprus*. IV vols. New York: Cambridge University Press, 2010.

Ianiro, Erica. "Notes on Venetian Commerce on Cyprus in the 18th Century." In *Ottoman Cyprus*, edited by Michalis N. Micheal, Matthias Kappler, and Eftihios Gavriel, 181–97. Wiesbaden: Otto Harassowitz, 2009.

İlgürel, Mücteba. "Mustafa Paşa, Köse." In *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31:345–46. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020.

Inalcik, Halil, ed. *Kıbrıs Tahrir Defterleri: Mufasssal, İcmâl ve Derdest*. Ankara: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, 2013.

Jennings, Ronald C. *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571- 1640*. New York: New York University Press, 1993.

Kasaba, Reşat. *The Ottoman Empire and The World Economy: The Nineteenth Century*. New York: State University of New York Press, 1988.

Kessler, Amalia D. *A Revolution in Commerce*. Yale University Press, 2007.

Mariti, Giovanni. *Travels In The Island of Cyprus*. Translated by Claude Cobham Deleval. Cambridge: Cambridge University Press, 1909.

Mert, Özcan. “Canikli Ali Paşa Ailesi.” In *TDV İslam Ansiklopedisi*, 151–54. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993.

Migliardi O’Riordan, Giustiniana. *Archivio Del Consolato Veneto A Cipro (Fine Sec. XVII - Inizio XIX)*. Venezia: Ministero per i Beni Culturali e Ambientali, Archivio di Stato di Venezia, Giunta Regionale del Veneto, 1993.

Mueller, Reinhold. *The Venetian Money Market: Banks, Panics, And The Public Debt, 1200-1500*. Baltimore and London: John Hopkins University Press, 1997.

Oral, Özgür. “Osmanlı-Venedik Ticari İlişkileri (1763-1794).” PhD Dissertation, İstanbul Üniversitesi, 2017.

———. “Venedik Konsolosu Bernardo Caprara’nın Larnaka’da Deniz Ticari Taşımacılığına Dair Bazı Gözlemleri (1774-1775).” In *Venetians and Ottomans in the Early Modern Age Essays on Economic and Social Connected History*, edited by Anna Valerio, 111–22. Venezia: Edizioni Ca’ Foscari-Digital Publishing, 2018.

Özkaya, Yücel, and Ali Akyıldız. “Muhassıl.” In *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18–19. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020.

Özkul, Ali Efdal. *Kıbrıs’ın Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Pamuk, Şevket. *A Monetary History of the Ottoman Empire*. New York: Cambridge University Press, 2000.

———. “The Evolution of Financial Institutions in the Ottoman Empire 1600-1914.” *Financial History Review*, no. 11 (2004): 7–32.

Sahillioğlu, Halil. “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs’ın İlk Yılı Bütçesi.” *Belgeler IV*, no. 7/8 (1967).

Salzmann, Ariel C. “Measures of Empire: Tax Farmers and the Ottoman Ancien Regime, 1695-1807.” PhD Dissertation, Columbia University, 1995.

Savary, Jacques. *Le Parfait Négociant: Ou Instruction Générale Pour Ce Qui Regarde Le Commerce de Toute Sorte de Marchandises Tant de France Que Des Pays Étrangers*, 1675.

Signori, Umberto. “Proteggere i Privilegi Dello Straniero. I Consoli Veneziani Nell’Impero Ottomano Tra Sei e Settecento.” PhD Dissertation, Università Degli Studi Milano, 2017.

Soyer, Emel, Emel. “16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlılarda Derya Beyliği (1534-1701).” Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2024.

Stavrides, Theoharis. *Ottoman Documents From The Archives of The Venetian Consulate of Cyprus 1671-1765*. Nicosia: Cyprus Research Centre, 2016.

———. *Ottoman Documents From The Archives of Venetian Consulates of Cyprus 1765-1797*. Cyprus: Cyprus Research Centre, 2023.

———. *Studies on The History of Cyprus Under Ottoman Rule*. Istanbul: The Isis Press, 2012.

Süleyman Efendi, İzzi. *İzzi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1157-1165/1744-1752)*. Edited by Ziya Yılmaz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.

Trivellato, Francesca. *The Promise and Peril of Credit*. Princeton: Princeton University Press, 2019.

Usher, Abbott Payson. “The Parisian Bill Market in the Seventeenth Century.” *Journal of Political Economy* 24, no. 10 (1916): 985–1002.

Yaycıoğlu, Ali. *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*. Stanford: Stanford University Press, 2016.

———. “Provincial Power-Holders and the Empire in the Later Ottoman World: Conflict or Partnership?” In *The Ottoman World*, edited by Christine Woodhead, 436–52. New York: Routledge, 2012.

———. “Wealth, Power and Death Capital Accumulation and Imperial Seizures In the Ottoman Empire (1453-1839),” n.d., 12–13.

Dedikodu Kültürü ve Sosyal Dinamikler: İstanbul Örneği

Gossip Culture and Social Dynamism: The Case of İstanbul

Emine YILMAZ¹

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye’de dedikodu eyleminin sözel şiddet biçimi olarak nasıl algılandığını ve toplumsal meşruiyetini incelemektedir. İstanbul’un altı farklı sosyo-ekonomik düzeydeki ilçesinden seçilen 54 katılımcıyla derinlemesine yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler içerik ve tematik analiz yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Bulgular, dedikodunun toplumsal ilişkilerde paradoksal bir konuma sahip olduğunu ortaya koymuştur: Katılımcılar dedikoduyu bir yandan saldırganlık ve sözel şiddet biçimi olarak tanımlarken, diğer yandan gündelik iletişimin doğal ve sosyal bağ kurucu bir parçası olarak görmektedir. Dedikodu, katılımcılar tarafından içeriğine, bağlamına ve amacına göre farklı şekillerde değerlendirilmiş; özellikle mahrem bilgilerin ifşası ve itibar zedeleme amacı güden söylemler şiddet olarak tanımlanmıştır. Çalışma, dedikodunun yalnızca kadınlara atfedilen bir davranış olmadığını, erkeklerin de bu pratikte yer aldığını, ancak farklı biçim ve gerekçelerle bu eylemi sürdürdüklerini göstermektedir. Çalışmada dedikodu ve şiddet ilişkisini kavramsallaştırmak amacıyla sözel şiddet olgusuna ilişkin ön bir aşamaya da yer verilmiştir. Sözel şiddetin kişinin onuruna, itibarına ya da psikolojik bütünlüğüne zarar verme amacı taşıyan sistematik ve olumsuz yapısı dedikodu pratikleriyle kıyaslanmış ve bu yapıyla örtüştüğü öngörülmüştür. Gluckman’ın işlevselci yaklaşımı ile Paine’in bireysel motivasyon temelli bakışı saha verileriyle birlikte ele alınmış; dedikodunun hem bireysel hem de toplumsal düzlemde çok boyutlu ve normatif açıdan esnek bir olgu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda dedikodu, Türkiye’de gündelik yaşam pratiklerinde hem bir şiddet aracı hem de sosyal düzenleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Dedikodu, sözel şiddet, kültürel meşruiyet, dedikodu kültürü, iletişim pratikleri, sözel saldırganlık, normatif kontrol*

ABSTRACT

This study examines how gossip is perceived as a form of verbal violence and how it gains social legitimacy in Turkey. In-depth semi-structured interviews were conducted with 54 participants selected from six districts in İstanbul, each representing different socio-economic levels. The collected data were analyzed using content and thematic analysis methods. The findings reveal that gossip holds a paradoxical position in social relations: while participants

¹ Doktora Programı Öğrencisi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, emineyilmaz44@gmail.com, (<https://orcid.org/0009-0001-7019-8695>).

describe it as a form of aggression and verbal violence, they also view it as a natural and socially connective part of everyday communication. Gossip is evaluated differently depending on its content, context, and purpose; in particular, statements involving the disclosure of private information or intended to damage someone's reputation are defined as violent. The study also shows that gossip is not a behavior exclusive to women; men also engage in gossip, though through different forms and motivations. To conceptualize the relationship between gossip and violence, the study includes a preliminary discussion on verbal violence. The systematic and negative structure of verbal violence, which aims to harm an individual's dignity, reputation, or psychological integrity, has been compared with gossip practices, and it is predicted that they overlap. Gluckman's functionalist approach and Paine's perspective on individual motivation are considered alongside the field data, leading to the conclusion that gossip is a multidimensional and normatively flexible phenomenon in both individual and social contexts. In this respect, gossip in everyday life in Turkey appears both as a tool of violence and a mechanism of social regulation.

Keywords: *Gossip, verbal violence, cultural legitimacy, gossip culture, communication practices, verbal aggression, normative control*

Extended Summary

This study explores the cultural and social dynamics of gossip in Istanbul, focusing on its perception as a form of verbal violence and its broader social functions. Conducted through in-depth semi-structured interviews with 54 participants from six socio-economically diverse districts in Istanbul (Şişli, Fatih, Gaziosmanpaşa, Kadıköy, Üsküdar, and Sultanbeyli), the research employs content and thematic analysis to examine how gossip is perceived, practiced, and rationalized. The selection of districts was based on the Socio-Economic Development Index (SEGE) published by the Turkish Ministry of Industry and Technology in 2022, ensuring representation of both first and second-tier development levels. Participants, aged between 18 and 73, provided a broad spectrum of perspectives across different age groups, revealing how generational differences shape gossip-related attitudes and experiences.

The findings indicate that gossip holds a paradoxical position in Turkish society: it is simultaneously perceived as a routine social interaction and as a potentially harmful form of verbal aggression. Many participants acknowledge engaging in gossip while also expressing discomfort when they are the target of such behavior. This contradiction underscores the complex nature of gossip, wherein it is framed as both a social bonding mechanism and a subtle tool of social control. Gossip practices are further differentiated based on content, context, and intention. Statements involving the disclosure of private or sensitive information are more likely to be categorized as harmful or aggressive, whereas more general or trivial gossip is seen as relatively harmless.

The study also delves into the relationship between gossip and verbal violence, identifying how participants conceptualize verbal aggression within everyday communication. Verbal violence, as outlined in this study, encompasses behaviors aimed at undermining an individual's dignity, reputation, or psychological integrity through systematic and hostile verbal interactions. While gossip is not always perceived as verbal violence, certain forms—particularly those involving malicious intent or false information—are more readily categorized as aggressive or harmful. This aligns with existing literature on verbal violence, which highlights the covert nature of such behaviors and their potential to cause psychological distress.

Additionally, the study examines gender differences in gossip practices and perceptions. While gossip is traditionally associated with women, male participants also admitted to

engaging in gossip, though they often framed their actions as less harmful or less frequent. Women, on the other hand, were more likely to view gossip as a means of maintaining social connections, even as they recognized its potential for harm. This dual perception—gossip as both a social and aggressive act—reflects the nuanced ways in which gossip functions in interpersonal interactions.

Theoretical frameworks by Gluckman and Paine provide further insight into the dual nature of gossip. Gluckman's functionalist perspective positions gossip as a mechanism for reinforcing group norms and maintaining social cohesion, particularly through the regulation of behavior and reputation. Conversely, Paine's approach emphasizes individual motivations, suggesting that gossip serves as a vehicle for personal gain, status assertion, or conflict resolution. The findings of this study align with both theoretical perspectives, demonstrating that gossip functions as both a normative control mechanism and a means of exerting individual influence.

Overall, the research underscores the complex and multidimensional nature of gossip within the context of Istanbul. It reveals how gossip can simultaneously function as a benign social practice and a potentially destructive form of verbal aggression, depending on the content, context, and intent. These findings suggest that future research should further explore the nuanced boundaries between benign gossip and verbal violence, with particular attention to the role of cultural norms, gender dynamics, and generational differences.

Giriş

Bu araştırma, İstanbul'da yaşayan bireylerin dedikoduya ilişkin tutumlarını, bu eylemin toplumsal meşruiyeti ile potansiyel olarak şiddet biçimi olarak değerlendirilme yönlerini incelemek amacıyla tasarlanmıştır. Çalışmada, dedikodu olgusunun farklı sosyo-ekonomik, cinsiyet ve yaş bağlamında nasıl algılandığı ve ifade edildiği araştırılmıştır.

Araştırma örneklemini, İstanbul'un sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri farklılık gösteren altı ilçesinden seçilen toplam 54 yetişkin katılımcıdan oluşmaktadır (25 kadın, 29 erkek). İlçe seçiminde, T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından yayımlanan 2022 tarihli Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi (SEGE-2022) temel alınmış; hem birinci hem de ikinci kademe gelişmişlik düzeylerini temsil edecek şekilde bir dağılım yapılmıştır. Avrupa Yakası'ndan Şişli ve Fatih (1. kademe), Gaziosmanpaşa (2. kademe); Anadolu Yakası'ndan ise Kadıköy ve Üsküdar (1. kademe) ile Sultanbeyli (2. kademe) örnekleme dahil edilmiştir.

İlçeler yalnızca mekânsal değil, aynı zamanda kültürel ve sınıfsal çeşitliliği de temsil edecek biçimde seçilmiştir. Bu çalışmada ilçeler arası karşılaştırma amaçlanmamış; bunun yerine, farklı bağlamlardaki ortak temalar üzerinden Türkiye toplumundaki dedikodu algısına ilişkin genel eğilimler ortaya konmuştur. Her ilçeden dokuz katılımcıyla yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş olup, katılımcıların yaşları 18 ile 73 arasında değişmektedir.

Görüşmelerin yürütülmesinde tematik analiz ve söylem analizi yöntemleri benimsenmiş; veri analiz süreci yeni temaların ortaya çıkmadığı ve mevcut temaların yeterince derinleştiği noktaya kadar sürdürülmüştür. Bu durum teorik doygunluk (theoretical saturation) ilkesine erişildiğini göstermiştir (Saunders et al., 2017; Morse, 1995). Görüşmelerin ilerleyen aşamalarında yeni temaların ortaya çıkmaması, mevcut kategorilerin yeterince derinleştiğini ve doygunluğa ulaşıldığını göstermiştir. Görüşmeler süresince elde edilen anlatılar, dedikodunun farklı toplumsal bağlamlardaki anlamlarını, ahlaki sınırlamalarla nasıl ilişkilendirildiğini ve bireylerin bu eyleme yüklediği anlamları açığa çıkarmıştır.

Örneklem büyüklüğünün yeterliliği, H. Russell Bernard'ın etnografik görüşme için önerdiği 30–60 kişi aralığı ile Daniel Bertaux'nun nitel araştırmalarda minimum 15 katılımcı

önerisi doğrultusunda teyit edilmiştir (Guest et al., 2006). Ayrıca, teorik örnekleme stratejisi çerçevesinde, ilk görüşmelerde ortaya çıkan temalar sonraki görüşmelerin yönünü belirlemiş; böylece tematik derinlik sağlanmıştır. Katılımcıların yaş, cinsiyet, meslek ve eğitim farklılıkları, dedikoduya dair algıların toplumsal çeşitlilik içinde nasıl şekillendiğini anlamaya katkı sunmuştur.

Türkiye’de dedikodu kültürünü inceleme amacına ek olarak, dedikodunun sözel şiddet bağlamındaki işlevi de ele alınmaktadır. Türkiye’de sözel şiddet, günlük yaşam pratiklerinde yaygın olarak karşılaşılan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözel şiddet, yalnızca küfür, hakaret gibi doğrudan saldırganlık biçimleriyle sınırlı kalmamakta; dedikodu, aşağılama, konuşmama ve alay etme gibi örtük ve dolaylı stratejilerle de kendini göstermektedir. Bu çalışmada, sözel şiddetin toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkisi ve dedikodunun sözel şiddet bağlamında nasıl değerlendirildiği ele alınmaktadır. Özellikle dedikodunun amacına ve bağlamına göre hem saldırganlık hem de sosyal bağ kurma aracı olarak işlevselleştiği görülmektedir.

Çalışmamızda, Türkiye’de dedikodu eyleminin toplumsal işlevi ve sözel şiddet bağlamındaki rolü ele alınmaktadır. Saha araştırmasında katılımcılara dedikodunun bir şiddet türü olarak algılanıp algılanmadığı sorulmuş; bu eylemin fail ve mağdur perspektifinden nasıl değerlendirildiği incelenmiştir. Dedikodu, katılımcılar tarafından bir yandan sosyal ilişkileri güçlendiren bir iletişim aracı olarak görülürken, diğer yandan psikolojik bütünlüğü zedeleyici ve itibar sarsıcı etkileri nedeniyle sözel şiddet kapsamında değerlendirilmektedir. Araştırma bulguları, dedikodunun içeriği, bağlamı ve amacı doğrultusunda farklı algılandığını ve bazı katılımcılar tarafından hafif bir şiddet biçimi olarak nitelendirildiğini göstermektedir.

1. Sözel Şiddet ve Dedikodu İlişkisi

Araştırmada, Türkiye’de şiddet algısını incelemek amacıyla yapılan mülakatlarda, en yaygın şiddet türlerinden birinin sözel şiddet olduğu görülmüştür. Katılımcıların büyük çoğunluğu bu şiddeti hem uyguladığını hem de deneyimlediğini belirtmiştir. Dedikodu, bağırma, hakaret, küfür, aşağılama, konuşmama, suçlama ve isim takma gibi eylemler sözel şiddet kapsamında değerlendirilmiştir. Katılımcılar bu tür davranışlara karşı kontrol mekanizmalarının çoğu zaman yetersiz kaldığını ifade etmiştir. Görüşmelerde, küfür, bağırma ve dedikodu en sık karşılaşılan sözel şiddet biçimleri olarak öne çıkmıştır.

Sözel şiddet, iletişim yoluyla bireyin psikolojik ve duygusal bütünlüğünü zedeleyen bir şiddet biçimidir. Yalnızca kullanılan kelimelerin ötesinde ses tonu, beden dili ve bağlamla da şekillenmektedir. Bu şiddet türü hem özel hem de kamusal alanlarda, yakın ya da yabancı kişiler arasında ortaya çıkabilmektedir. Sözel şiddetin yaygın biçimleri arasında dedikodu, aşağılama, bağırma, hakaret ve tehdit yer almaktadır. Küfür, yok sayma, eleştiri, alay etme, ahlaki baskı ya da dinlememe gibi davranışlar da bu kapsamdadır. Tüm bu edimler, bireyin itibarını zedelemeye, korku yaratmaya ya da değersizleştirmeye yönelik saldırgan iletişim biçimleridir.

Sözel şiddete ilişkin yürütülen saha araştırmamıza katkı sunan katılımcılardan biri, bu şiddet türünü tanımlarken şu ifadeyi kullanmıştır:

“Sözlü şiddet, tatlı dille yönlendirme, manipülasyon, ihanet veya dedikodu yoluyla da gerçekleşebilir. Kişinin iyiliğini kullanarak ihanet etmek sözlü şiddetin sinsi biçimidir. Fiziksel şiddet daha doğrudan ve belki daha kolay çözümlenebilirken, sözlü şiddetin gizli doğası ve yaygın etkileri onu daha tehlikeli kılar. Örneğin birine iş verip geçimini sağlarken, onun arkamdan konuşması da bir şiddettir. Bana fiziksel olarak vurması, bu tür bir sözlü şiddetten daha iyidir; en azından neyle karşı karşıya olduğumu bilirim” (Erkek, 41, Üsküdar, Evli, Mühendis).

Sözel şiddetin en belirgin özelliklerinden biri, hedefi duygusal ve psikolojik olarak hedef almasıdır. Kişinin özsaygısını zedeleyen, değersizlik hissi uyandıran, korku ve endişe yaratan sözler, sözel şiddetin temelini oluşturur. Bu tür sözler, kişinin kendisine yönelik algısını

zedeledebilmekte ve uzun süreli travmalara yol açabilmektedir. Sözel şiddetin bir diğer önemli özelliği ise, süreklilik arz edebilmesidir. Tekrarlayan aşağılamalar, eleştiriler ve suçlamalar, mağdurun psikolojik direncini zamanla zayıflatır ve şiddetin etkisini artırmaktadır. Katılımcılardan biri bu durumu “Küfür, aşağılama, bel altı vurma bence sözlü şiddettir” (Kadın, 30, Gaziosmanpaşa, Evli, Çalışmıyor) sözleriyle ifade etmiştir.

Sözel şiddetin hangi davranış örüntüleriyle ilişkili olarak tanımlandığı, katılımcıların kişisel algı ve deneyimleri doğrultusunda çeşitlilik göstermektedir. Bu kapsamda bir katılımcı, sözel şiddeti tanımlarken aşağıdaki ifadelerle yer vermiştir:

“Küfür, hakaret gibi şeyler olabilir. Fazla negatif eleştiri olabilir, alay, aşağılama olabilir. Bağırıp çağırmak, kaba sözler sarf etmek de şiddettir. Dedikodu fazlaysa şiddet olabilir, amacına bağlı olarak şiddet sayılabilir. Bunlardan sözlü şiddet kapsamında bağırıp çağırmak en ağır şiddettir” (Kadın, 22, Üsküdar, Bekar, Çalışmıyor).

Sözel şiddetin ortaya çıkışında bireysel, toplumsal ve kültürel etkenler iç içe geçmektedir. Öfke ve stres yönetiminde yetersizlik, empati eksikliği ve duygusal yoksunluk gibi bireysel faktörler bu şiddet türünü tetikleyebilir. Toplumsal düzeyde, cinsiyet eşitsizliği, otoriter roller, yoksulluk ve sosyal dışlanma etkili olurken; kültürel normlar, kullanılan dil ve eğitim düzeyi sözel şiddetin meşrulaşmasına zemin hazırlayabilir. Bu şiddet türü hem aile içi ilişkilerde hem de kamusal alanda ortaya çıkmaktadır; Özellikle aile içinde yaşanan sözel şiddet çocukların gelişimini olumsuz etkileyerek öğrenilmiş şiddet kalıplarına neden olabilmektedir. Toplum düzeyinde ise saygı kültürünün zayıflaması, kutuplaşma ve tehdit algısı gibi sonuçlara yol açmaktadır. Bunlara ek olarak sosyal medya, nefret söylemlerini ve hakaret içeren ifadeleri hızla yayarak bu durumu daha da derinleştirmektedir.

Sözel şiddet üzerine yapılan araştırmalar, bu şiddet türünü saldırganlık bağlamında ele almaktadır. Saldırganlık, bireyin bir başkasına zarar verme niyetiyle gerçekleştirdiği, bağlama özgü koşullarda ortaya çıkan olumsuz tutum ve davranışları içerir. Bu davranışların gelişiminde farklı faktörler rol oynamaktadır. Örneğin fiziksel saldırganlık, genellikle erken çocukluk döneminde görülmekte ve çocukların ihtiyaçlarını ifade etmekte zorlandıkları durumlarda bir iletişim aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Buna karşın sözel saldırganlık, dil becerilerinin gelişimiyle birlikte daha ileri yaşlarda ortaya çıkar. Bu gelişimsel fark, şiddetin biçimsel dönüşümünü anlamak açısından önemlidir (Vassilopoulos & Reitman, 2020:1).

Saldırganlık niyet ve koşullara göre farklılık gösteren türleri içermektedir. Araçsal saldırganlık, bir hedefe ulaşmak için planlı davranışları kapsamaktadır. Düşmanca saldırganlık ise öfke veya kıskançlık gibi duygularla tetiklenen, doğrudan zarar verme amacı taşıyan davranışlardır (Vassilopoulos & Reitman, 2020:1). Tepkisel saldırganlık, anlık kıskırtmalara verilen duygusal tepkilerden doğmaktadır. Bir diğer model olan proaktif saldırganlıkta ise önceden planlanmış ve hedef odaklı edim söz konusudur. Ayrıca, doğrudan saldırganlık (yüz yüze hakaret veya fiziksel eylemler) ile dolaylı saldırganlık (dedikodu, dışlama gibi gizli yöntemler) arasında ayırım yapılır (Vassilopoulos & Reitman, 2020:1). Bu modeller, saldırganlığın yalnızca açık eylemlerle sınırlı olmadığını göstermektedir. Saldırgan davranışlar, genetik yatkınlık ve çevresel faktörlerle örneğin aile ortamı gibi dış belirleyicilerle ilişkilidir. Kötü ebeveynlikle büyüyen çocuklarda genetik yatkınlık olsa bile, sağlıklı bir çevrenin bu riski azalttığı gözlemlenmiştir. Özellikle psikopatolojik tanılı çocuklarda, ailenin rolü kritik etki oluşturmaktadır (Vassilopoulos & Reitman, 2020:2).

Araştırmamızın saha incelemesinde sözel şiddete dair en dikkat çekici bulgulardan biri, katılımcıların bu şiddet biçimini tanımasına rağmen zaman zaman kendilerinin de başvurduğunu kabul etmeleridir. Kadın-erkek fark etmeksizin pek çok katılımcı, küfür, hakaret veya bağırma gibi davranışları şiddet olarak değerlendirse de, bazıları bu tutumları meşru görebilmektedir. Örneğin bir katılımcı, “küfür şiddettir ama ileri boyutlu değildir, hak ediyorsa olağandır” ifadesiyle bu meşrulaştırmayı dile getirmiştir (Erkek, 41, Üsküdar, Evli, Mühendis). Sözel şiddetin toplumdaki yaygınlığı ve cinsiyete bağlı farklılıkları, bu şiddet türünün karmaşıklığını

gözler önüne sermektedir. Kadın ve erkek katılımcılar, yaş ya da sosyal statü fark etmeksizin dedikodu, aşağılama, bağırma, tehdit gibi sözel şiddet türlerini tanımlayabilmektedir. Bu tanımlama hem mağdur hem de fail konumlarına ilişkin kişilerin öngörü ve bilgi sahibi oldukları yönündedir. Cinsiyet farklılıkları açısından kadınlar bu şiddet biçimlerine karşı daha temkinli olduklarını ve genellikle uzaklaşma ya da kendini koruma eğiliminde olduklarını belirtmiştir. Erkekler açısından sözel saldırganlık fiziksel saldırganlıktan daha düşük düzeyde görülmekle birlikte kadınlarda olduğu gibi rahatsız edici tutum olarak nitelenmiştir. Genel kanı, sözel şiddetin hem kadınlar hem de erkekler tarafından uygulandığı yönündedir.

Sözel şiddetin toplumdaki yaygınlığı ve cinsiyet boyutları, bu şiddet türünün karmaşıklığını gözler önüne sermektedir. Görüşmeler hem kadınların erkeklere hem de erkeklerin kadınlara yönelik sözel şiddet uyguladığını göstermektedir. Ancak sözel şiddet yalnızca küfür ve hakaretle sınırlı değildir; bağlam, niyet ve ifade biçimi de belirleyici olmaktadır. Katılımcılar, gündelik konuşmalarda sinsice kullanılan küçültücü ifadeleri de şiddet olarak değerlendirmektedir. “Aşağılama, bilhassa bireyin doğuştan gelen ya da doğal kabul edilen özelliklerinin aşağılama vasıtası kılınmasıyla ileri düzeyde etki oluşturabilir. Bu duruma örnek olarak, obezsin, zayıfsın yahut çirkinsin gibi fiziki vasıflara yönelik hakaretler, şahsı hedef alan saldırılardır” (Erkek, 21, Fatih, Bekar, Freelance). Bir başka katılımcı, “...Zayıflık üzerinden aşağılayıcı konuşmak hakarete girer” (Erkek, 23, Gaziosmanpaşa, Bekar) derken, bir diğeri “eleştiriler özellikle başka insanların yanında olursa sözlü şiddete girer” (Erkek, 25, Fatih, Çalışmıyor) ifadesiyle topluluk önünde yapılan aşağılama biçimlerine dikkat çekmiştir.

Sözel şiddet bağlamında erkekler ve dedikodu arasındaki ilişki incelendiğinde cinsiyete dayanan farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Erkekler genellikle dedikodu yaptıklarını veya kadınlara kıyasla daha az dedikodu yaptıklarını belirtmektedirler. Bu durum, dedikodunun toplumsal cinsiyet rolleriyle ve özellikle kadınlıkla ilişkilendirilmesinden kaynaklanabilir. Bununla birlikte kişinin kendisine yönelik dedikodu yapılmasına ilişkin esnekliği kadın ve erkeklerde benzerlikler göstermiştir. Dedikoduyu olumsuz ve saldırgan tutum olarak değerlendirdiğini söyleyen kadın ve erkek katılımcılar olduğu gibi hakkında konuşulmasını duymazdan geleceğini belirten kişiler her iki cinsiyette de yaygındır.

Küfür ve bağırma gibi sözel şiddet türleri, cinsiyetler arası farklılıklar açısından dikkat çekicidir. Erkeklerin bu tür davranışları daha sık sergilediği ve erkek kimliğiyle ilişkilendirdiği görülmektedir. Özellikle trafikte, maç izlerken veya arkadaş sohbetlerinde erkeklerin gıyapta küfür ettiği gözlemlenmiştir. Buna karşın, doğrudan birinin yüzüne küfür etme davranışı daha seyrektr. Küfür eden az sayıdaki erkek katılımcı da cinsiyetçi veya kutsal değerlere yönelik küfürlerden uzak durduklarını vurgulamıştır. Erkekler arasında şaka amaçlı veya duruma yönelik küfürlü konuşmaların yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Jay ve Janschewitz’e (2008: 271-275) göre, küfür kullanımı cinsiyet, statü, ortam ve kültürel normlara bağlıdır. Erkekler kendi aralarında daha saldırgan küfürler kullanmaya eğilimliken, kadınlar küfürü daha çok kontrol kaybı olarak değerlendirmektedir. Ayrıca, düşük statüdeki bireylerin küfre daha yatkın olduğu ve samimi ortamlarda küfür kullanımının arttığı belirtilmektedir. Kültürel olarak ise anadilde edilen küfürün duygusal etkisi daha yoğun hissedilmektedir.

Şiddetin ifade biçimleri üzerine yapılan araştırmalar, kadınlar ve erkekler arasında saldırganlık tarzlarının farklılaştığını göstermektedir. Kadın katılımcılar, öfke ve provokasyon anlarında daha çok sözel saldırganlığa yönelmiş; hakaret içerikli ifadeleri tercih etmiş ancak fiziksel şiddete nadiren başvurmuştur. Kadınların saldırganlığı genellikle kontrollü, bağlamsal olarak yönlendirilmiş ve iletişim temelli biçimde tezahür etmiştir. Bu durum, kadınların şiddet eğilimlerini fiziksel değil, sözel yollarla ifade etmeye daha yatkın olduklarını göstermektedir. Ayrıca, kadınlar için bu tür saldırganlıkların duygusal rahatlama işlevi gördüğü gözlemlenmiştir (Shope, Hedrick & Geen, 1978: 3-5). Buna karşılık tetikleyici koşullar olduğunda erkeklerin hem fiziksel hem sözel saldırganlık düzeylerinin arttığı gözlemlenmiştir. Ayrıca erkekler özellikle kadın hedeflere karşı doğrudan fiziksel şiddet yerine sözel saldırganlık tercih etmiştir. Ancak erkeklerde saldırı sonrası kadınlardaki gibi bir rahatlama olmadığı, devam eden öfke ve

kaygı hâli bulunmuştur. Bu durum, erkeklerde saldırganlık eğiliminin kendini besleyen bir döngüye dönüşebileceğini düşündürmektedir (Shope, Hedrick & Geen, 1978: 6–7).

Sözlü saldırganlığın ortaya çıktığı alanlar arasında partner ilişkileri de önemli bir yer tutmaktadır. Bu tür şiddet, hem ilişkilerin dinamiğini hem de tarafların bireysel bütünlüğünü zedeleyen ortak bir olumsuz etki yaratmaktadır. Eş ve partner ilişkilerinde sözel saldırganlık, bireyler arasındaki iletişim çatışmalarının önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Genellikle fiziksel şiddetin bir tetikleyicisi ya da eşlikçisi olarak ortaya çıkan bu saldırganlık biçimi, psikolojik acı verme amacıyla alıcının benlik kavramına yönelik saldırılar içeren mesajlar olarak tanımlanmaktadır (Sabourin et al., 1993: 247). Karaktere yönelik saldırılar, yeterliliğin sorgulanması, geçmişe ilişkin eleştiriler, fiziksel görünümle alay etme, kötü dilekler, alaycı ifadeler, tehditler, küfür ve müstehcen dil kullanımı gibi çeşitli biçimlerde kendini gösterebilmektedir. Ayrıca, bazı sözel olmayan davranışlar da benlik kavramına zarar verici nitelik taşıyabilmektedir.

Sözel şiddete uğradığını bildiren kadınların ifadelerine dayanılarak gerçekleştirilen bir araştırmada, bu şiddet biçiminin kadınlar üzerinde yarattığı duygusal etkilere dikkat çekilmektedir. Katılımcılar partnerlerinin kendilerini aptal ya da deli olduklarına inandırmaya çalıştığını belirtmiştir. Sözel şiddet uygulayan partnerlerin, kadınlara kimsenin onları istemeyeceğini söyleyerek değersizlik duygusu aşıladığı; sosyal çevreyle bağlarını zayıflatmak amacıyla arkadaşlarıyla görüşmelerini engellediği ve bazı durumlarda aile bireyleriyle iletişim kurmalarına dahi izin vermediği görülmektedir. Ayrıca, ev işlerinin yapılmaması durumunda öfke gösterdikleri de katılımcı anlatılarında ifade edilmiştir. Bu bulgular, sözel partner şiddetinin yalnızca bireysel incitici sözlerden ibaret olmadığını; aksine sistematik, denetim odaklı ve sosyal izolasyona dayalı bir yapı içerdiğini göstermektedir (Hegarty & Bush, 2002: 439). Bu veriler, sözel partner şiddetinin sistematik ve denetim odaklı bir biçimde uygulandığını ortaya koymaktadır. Sözel şiddet, yalnızca ilişki içi konumu değil, aynı zamanda kadınların sosyal çevreyle bağlarını koparma, öz-değerlerini zedeleme ve psikolojik dayanıklılıklarını aşındırma yoluyla yaşam kalitesine yönelik kalıcı olumsuz etkiler üretmektedir (Hegarty & Bush, 2002: 440–441).

Sözel şiddet, bireyler arası ilişkilerde güvenin zedelenmesi, benlik saygısının azalması, iletişim kanallarının tıkanması ve duygusal bağın zayıflaması gibi faktörlerle ilişkilerin sonlanmasına neden olabilir. İlişkiler üzerinde bu yıkıcı risklerin söz konusu olmasına rağmen evlilik veya partner ilişkilerinde bütünüyle gerilimden arınmış ilişki modeli olacağı beklentisi oldukça zayıftır. Katılımcılardan biri bu durumu “Türkiye de çiftler arasında hakaret her zaman var. Sadece bazı çiftler arasında çok fazla değil, iyi zamanların araya girmesiyle unutuluyor” (Kadın, 29, Üsküdar, Bekar, Danışman) olarak ifade etmiştir. Genç yaş grubunda yer alan kadın katılımcılardan biri yakın bir tanımlama yaparak partner ilişkisinde sözel şiddete ilişkin tolerans ve sınırları şu sözlerle belirtmiştir:

“Kişiyi şiddete teşvik eden ya da pasifleştirip kendisini kötü hissetmesine belki aşağılık kompleksine girmesine sebep olan şeyler bütünüyle şiddettir. Bağırıp çağırma şiddettir hatta ileri şiddettir ancak çiftler arasında saygı bozulmuyorsa sözlü tartışma mazur görülebilir ama ileri seviyeye gelirse saygı bozuluyorsa ses yükselmese de şiddettir” (Kadın, 23, Üsküdar, Bekar, Çalışmıyor).

Daha önceden iki kez evlenip boşanmış olan bir katılımcı şunları belirtmiştir:

“Sözlü şiddetin etkileri ciddidir; insanda travma yaratabilir, çekingenlik oluşturabilir. Ayrılma sebeplerimden biri sözlü şiddet ve psikolojik şiddetle alakalıydı. Eski eşimin narsist kişilik bozukluğu vardı. Narsist kişilik bozukluğu tarif edilemez, yaşanması lazım...” (Erkek, 47, Üsküdar, Boşanmış, Emlak Danışmanı).

Araştırmamız kapsamında yer alan saha verileri, erkeklerin sözel şiddet repertuarında eleştiri, küfür, bağırma, hakaret ve tehdit gibi daha doğrudan ve agresif formların öne çıktığını

göstermektedir. Bu tür davranışlar, çoğunlukla otorite kurma, kontrol sağlama veya öfke ifadesiyle ilişkilendirilmektedir. Eleştiriyi değersizleştirme, bağırarak sindirme, hakaretle küçük düşürme ve tehdit yoluyla korkutma gibi stratejilerin erkek katılımcılar arasında yaygın olduğu düşünülmektedir. Buna karşılık, kadınların sözel şiddetinde daha dolaylı ve manipülatif biçimlerin ağırlıkta olduğu gözlemlenmiştir. “Dırdır etme” sürekli tekrar eden, alaycı eleştiriler; “kışkırtıcı tutumlar” ise karşı tarafı provoke eden, duygusal tepkiler uyandırmayı amaçlayan davranışlar olarak tanımlanmıştır. Bu tür şiddet, suçluluk yaratma, pasif-agresif iletişim ve duygusal manipülasyon yoluyla kendini göstermektedir. Erkek katılımcılar, kadınların bu tür davranışlarını “söylenme” veya “dır dır etme” olarak nitelendirmiş ve bu iletişim biçimlerine karşı yoğun bir rahatsızlık duyduklarını belirtmiştir. Bu durum, dolaylı sözel şiddetin erkekler tarafından da yipratıcı olarak algılandığını göstermektedir.

2. Dedikodunun Sosyal Dinamikleri ve Algısal Boyutları

Saha araştırmamız kapsamında dedikodu konusunda oldukça çelişkili ve ilgi çekici verilere rastlanmıştır. Mülakat katılımcılarına, dedikodu yapıp yapmadıkları ve bu eylemi bir şiddet türü olarak görüp görmediklerine dair açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Bunun yanı sıra, kendileri hakkında dedikodu yapıldığını öğrendiklerinde nasıl bir tepki vereceklerine dair tutum ve duygusal tepkileri de araştırılmıştır. Bu sayede dedikodu olgusunun hem fail hem mağdur perspektifinden algısal boyutları irdelenmiştir. Görüşmelerde katılımcıların önemli bir bölümünün dedikodu ile iftira kavramlarını birbirine karıştırdığı görülmektedir. Hem kadınlar hem de erkekler dedikodu yaptıklarını belirtmekle birlikte, dedikodu yaptığını ifade eden kadınlar erkeklere kıyasla daha fazladır. Dedikodu yaptığını söyleyen kişilerin neredeyse tamamı, yaptıkları dedikoduların yıkıcı, onur zedeleyici veya yakın birinin sırrını açığa vuran türden olmadığını dile getirmiştir. Dedikodu eylemi, katılımcılar tarafından en yaygın deneyimlenen olumsuz davranışlardan biri olarak gözlemlenmiştir. Bahsini ettiğimiz deneyim, kişilerin dedikodu yaptıklarını kabul etmelerini, dedikodunun bir şiddet türü olduğunu onaylamalarını ve kendilerinin de bu türden bir duruma maruz kalmaktan rahatsızlık duymalarını içermektedir. Ayrıca çelişkili olarak, dedikodu yaptığını belirten kişiler aynı zamanda dedikoduyu olumsuz bir eylem gördüklerini belirtmekle birlikte ve şiddet olduğunu kabul etmektedirler. Bunlara ek olarak katılımcılar genel olarak arkalarından konuşulmasından büyük bir rahatsızlık duyduklarını ifade etmiştir. Dedikodunun bu kadar yaygın bir kültürel olgu olması önem taşımaktadır. Hem kültürel normlar hem de genel iletişim alışkanlıklarımız açısından nasıl kabul gördüğü merak konusudur ve bu nedenle yaygın şiddet davranışları arasında öne çıkan bir tema olarak dikkat çekmektedir.

Konuşma analizlerine göre serbest konuşmaların üçte ikilik bir kısmının sosyal konulardan oluştuğunu tespit edilmiştir ve bu konuşmaların büyük kısmı ise dedikodulardır (Dunbar, 2004: 100). Farklı toplumlardan edinilen veriler sohbet etmek, bir diğer ifadeyle sosyal etkileşim için ayrılan zamanın insan ömrünün %20’lik bir kısmına tekabül ettiğini göstermektedir (Dunbar, 2004: 101). 2012 yılında yapılan bir çalışma dedikodu sosyal zevk, bilgi toplama, herhangi bir duyumu doğrulama, grup koruması motivasyonları doğrultusunda incelenmiştir. Farklı araştırma verilerine göre insanların günlük konuşmaları %65 ile %90 oranında dedikodu içeriklidir (Beersma, 2012: 2640). Dedikodu en yalın haliyle üçüncü tarafların içinde yer almadığı, iletişime katılmadığı bilgi paylaşımıdır. Dedikodu pek çok farklı biçimde değerlendirilmektedir. Kötüleme, küçümseme, dışlama, düşmanca bir niyetin dışa vurumu, sözel saldırganlık, rekabet, olumsuz kanaat yaygınlaştırma gibi ahlaki anlamda sorunlu amaçlara dayanabilmektedir. Bunların yanı sıra bilgi paylaşımı, sosyal normların pekiştirilmesi, herhangi bir olayın veya öğretinin örneklenmesi, olayların anonim bir hikâyeye evrilmesi gibi işlevlere dayanabilmektedir. Dedikodunun aktif söyleyeni, söyleme katılanları ve pasif dinleyicileri gibi tarafları olmaktadır (Robles, 2015: 2). Yaygın olarak olumsuz değerlendirilen dedikodunun son yıllarda olumlu veya anlamlı yanları olup olmadığı tartışılmakta ve araştırılmaktadır.

Araştırmamıza katılan genç bir kadın katılımcı, dedikoduyu şiddet kategorisine tam

olarak yerleştirmemektedir. Ona göre dedikodu şiddet olarak kabul edilebilir ancak diğer şiddet türlerine kıyasla daha hafif bir düzeydedir. Katılımcı, dedikodunun şiddet olarak nitelendirilmesinin içeriği, amacı ve yarattığı etki gibi koşullara bağlı olduğunu düşünmektedir. Bu bakış açısı, dedikodunun her zaman aynı derecede zarar verici olmadığını ve bağlamına göre değerlendirildiğini göstermektedir:

“Evet, bir şiddet biçimidir. Dedikodu yaparım ancak şiddeti tanımlarken, ben onu daha ziyade kanıtlanmamış iddialar, anlık etiketlemeler veya yüzeysel sözlerle geçiştirmeler olarak ele alıyorum. Her ne kadar dedikodu hepimizin yaptığı bir şey olsa da benim için şiddetin boyutu daha çok dayanaksız ithamlarda bulunmak, kesin yargılar sunmak veya aşırı yorumlar yapmakla ilgili. Genellemeler, kişinin gerçek karakteriyle uyuşmasa bile, bizim tarafımızdan yapılan bir tanımlama olabileceği için ağır sonuçlar doğurabilir. Şiddet açısından daha büyük şiddet türleri düşünüldüğünde, dedikodu benim için biraz arka planda kalıyor. Dedikoduyu her zaman şiddet olarak görmeyebilirim, kullanılan kelimelere ve ifade edilmek istenen düşünceye göre değişir. Dedikodu insanların fikirlerini etkileyebilir ve bu da dolaylı olarak şiddete dönüşebilir. Yine de diğer şiddet türlerine göre daha az tehditkar buluyorum. İftira elbette daha ağır bir konudur.

Kendi çocukluğumu hatırladığımda, bu tür davranışlar sergilediğimi anımsamıyorum. Dedikodudan kaynaklanan dışlama, özellikle okullarda ve dünya genelindeki örneklerden yola çıkarak söyleyebilirim ki, bu yaşlara kadar inmesi üzücü bir durum. Bir öğretmen adayı olarak, küçük çocukların öncelikle oyun oynaması gerektiğine inanıyorum” (Kadın, 20, Gaziosmanpaşa, Bekar, Öğrenci).

Dedikodu eylemini duruma ve koşula bağlı olarak değerlendiren bir başka katılımcı, bu eylemin bazı durumlarda şiddet sayılabileceğini ancak bu durumda bile yüksek düzeyde bir şiddet olarak görmediğini şu ifadelerle dile getirmiştir:

“Dedikodu şiddet olabilir ama bence düşük düzeyli bir şiddet sayılır. Dedikodu yapmak alışkanlıklardan kaynaklanıyor. Ben de bazen dedikodu yaparım. Arkamdan konuşulduğunu duyduğum da oluyor tabi. Zaten hepimiz arkamızdan konuşulmasına sıkça maruz kalmışızdır. Ama ben psikolojik olarak etkilendiğim bir durum yaşamadım, bu biraz da benim kişisel dayanıklılığım ile ilgili. Dedikodu eğer karşı tarafı psikolojik olarak çok etkiliyorsa, bu sözel şiddete girebilir. Bundan gerçekten etkilenen insanlar oluyor” (Kadın, 25, Fatih, Bekar, Anestezi Teknikeri).

Bir başka katılımcı, dedikodunun her zaman şiddet olmadığını ancak yapıldığı yer, şekil ve içerikle birlikte değerlendirildiğinde sözel şiddete dönüşebileceğini ifade etmiştir:

“Dedikodu, yapıldığı yere ve şekle göre şiddet olabilir. Bazen insanlar bir olayı kendi aralarında bilgi paylaşımı gibi konuşur, bu da dedikodu sayılabilir. Ama eğer içinde yalan varsa ya da birine zarar veriyorsa, bu hoş bir şey değildir ve şiddet olarak değerlendirilir. Özellikle bir sırrın paylaşılması, birine özel olarak anlatılan bir şeyin başkalarıyla konuşulması da bir tür şiddettir. Dedikodunun ileri boyutta olup olmaması tamamen içeriğe bağlıdır. Örneğin, “bugün tek başına bira içmiş” gibi bir yorum bana göre büyük bir şiddet sayılmaz. Ama “onun kocası şöyle yapmış, böyleymiş” gibi özel hayatı hedef alan dedikodular varsa, bu şiddettir ve kesinlikle hoş değildir. Yani dedikodu şiddettir tabi, kişinin yüzüne karşı söylenemeyecek şeylerin arkasından dile getirilmesidir ve bu da sözel şiddetin en alt biçimi olabilir” (Kadın, 30, Şişli, Bekar, Pazarlama).

İnsanlığın bilinen bütün toplumları ve dönemlerinde dedikodunun az veya çok yer aldığını söylemek yerinde olacaktır. Dedikodu üzerine yapılan antropolojik çalışmalar 1960’lı yıllarda başlamaktadır (Ingram, 2018: 2). Antropoloji çalışmaları dedikodunun hemen hemen her toplumda yer bulan bir eylem olduğunu göstermektedir (Ingram, 2018: 1). Dedikodunun toplumsal ve bireysel bağlamda nitelendirmelerin ilerisine götüren araştırmalara göre insan toplumunun bugünkü yapısı dedikodunun varlığıyla temel olarak ilişkilidir. Daha büyük sosyal

gruplarla etkileşim kurabilmenin aracı olarak dil sosyal bağları yönetme ve en kısa zaman aralığında bunu sağlama imkânı oluşturmaktadır. Dunbar için dil primatlarda görülen birbirine bakım verme modelinin gelişmiş halidir. Bunu sosyal tımarlama -social grooming- olarak niteleyen antropolog insan toplumlarının gelişimindeki işlevini açıklamaktadır. İhtiyaçlardan, ilgilere beslenme alanlarının bilgisinden tehlikelerin iletimine kadar yaygın bir alanda araçsallaştırılan konuşma yetisi ile ilişkilidir (Dunbar, 2004: 102-103). Dedikodunu en yaygın bilgi aktarım biçimi olarak olumsuz tanımlarla, aşağılayıcı betimlemelerle daha fazla ilişkilendirilmektedir. Hatta sosyal olarak alt gruplar olarak konumlandırılan kişilerle (kadınlar) ilişkilendirilmekte (Ingram, 2018: 1), olumsuz kişilik niteliklerine atfedilmektedir. Dedikodunun ne olduğuna dair araştırmaların en belirgin isimlerinden biri olarak Max Gluckman'ın 1963 yılında yayınlanan makalesinde toplumsal işlevselci bir yaklaşımla dedikodunun anlamlı ve olumlu yanlarını ifade etmiştir. Gluckman'a göre dedikodu grup uyumunu düzenlemeye hizmet etmektedir. Olumsuz konuşulmaktan ve itibar kaybindan kaçınan grup üyeleri normlara uyma konusunda daha fazla dikkatli olmaktadır. Değerlerin paylaşımı bilgi kaynağı oluşturmaktadır, bu işlev aynı zamanda bireylerin yüzleşilmeyen, açıklanmayan zayıflıklarını denetlemesine ve düzenlemesine olanak sağlamaktadır (Gluckman, 1963: 313). Bahsini ettiğimiz bu nitelermelerin yanında dedikodunun gizli düşmanlık içeren bir edim olduğunu Gluckman'da kabul etmektedir. Örneğin bir düşmanın partnerini aldattığına dair dedikodu yapmak dedikodunun kaynağı olan kişinin statüsünü arttırmaktadır buna ek olarak olumsuz dedikodu, yapan ve dinleyen arasındaki bağı olumlu dedikodudan daha fazla kuvvetlendirmektedir (Farley, 2011: 574-579). Ancak onun yaklaşımına eleştiri getiren Robert Paine dedikodunun grup normlarından daha öncelikli olarak bireysel ilgiye dayandığını ve özlemlenen olguya dayalı olduğunu öne sürmüştür. Bu bağlantıda toplum ancak dolaylı yoldan ilişkili ve önemlidir (Paine, 1967: 281). Paine dedikoduyu toplumsal işlevsel bir fenomen olarak görmekten ziyade bireysel bir edim olarak nitelermektedir, toplumsal bağlam ikincil olarak ilişkilidir. Bunun yanı sıra dedikodu rekabetin, örtülü bir küçümsemenin dışı vurumudur. Dedikodunun olumlu veya olumsuz olduğunun söylenmesi çok kolay olmayacağı gibi dedikoduyu yönetebilen kişi için manipülasyon aracı olduğundan açıklıkla bahsedilebilir (Paine, 1967: 282-283). Yaygın kanı dedikodunun tematik olarak olumluluk ve olumsuzluk atıflarından arındırılmadığını göstermektedir. Ancak işlevsel alanda nasıl ve ne biçimde tekabül ettiği esnek kararlara dayanmaktadır. Gluckman'ın toplumsal işlevselci bir yaklaşımla ele aldığı dedikodunun toplumsal fayda görüşü ve Paine'in bireysel motivasyon bakışı güncel yaklaşımlarda eş güdümlü olarak nitelendirilebilir. Özellikle dedikodunun ahlaki yargılardan arındırılarak ele alındığında güç, ilişki, bilgi kaynağı olma pratikleri bahsettiğimiz bireysel ve/veya toplumsal fayda ve işlev niteliklerini anlamlı kılmaktadır. Kız öğrenci yurtlarında yapılan bir çalışma üzerinden bu görüşü desteklemektedir. Daha yaygın olarak dedikodu yapan kız öğrencilerin dedikodu yapmayan kız öğrencilere göre iletişimin daha fazla merkezinde olduklarını ve sosyal açıdan etkili grupları/klikleri oluşturduklarını göstermektedir (Farley, 2011: 574-579). Popülerlik ve dedikodu arasındaki pozitif korelasyon güç bağlamında da görülmektedir. Dedikodu orta ve üst statüdeki insanlar tarafından başlatılmaktadır. Buna ek olarak herhangi bir dedikoduya karşıt duruş sergileme tutumunu yine bu dedikoduyu yapan kişi veya kişilere statü olarak denk veya daha üstün kişiler sergilemektedir. Bu durum araştırmacılara dedikodunun üst sınıflara tanınan bir ayrıcalık alanı olduğunu sorgulatmaktadır (Farley, 2011: 574-579). Bu bağlamda dedikodu içerikli konuşmanın en zayıf alanında kalan kişiler için iki hipotez ortaya konulmuştur dedikodu ağına bağlı olmadıkları sebebiyle sosyal bağlardan geride kalmaları veya sosyal açıdan uyumsuz olmaları sebebiyle bu etkileşimde yer almamaları. Her iki ihtimalin de eşit görülmesinin yanı sıra en az bu izole bireyler kadar zayıflıkla nitelenen kişiler olumsuz dedikodu biçimini sıklıkla yapan bireylerdir (Farley, 2011: 578)

Mülakat katılımcılarından biri dedikodu konusunda fikirlerinin sorularla netleştğini belirtmiştir. Şiddet konusu özelinde dedikodunun sorgulanmasının kişide dedikodu eyleminin şiddet olduğu fikrini netleştirmiştir. Anlatıcının görüşleri şu şekildedir:

“...İlk başta böyle düşünmemiştim ama hani siz sorunca, dedikodu da pek iyi bir şey

olmadığına göre şiddet gibi duruyor. Ben de açıkçası dedikodu yapmanın hastasıyım. Gün içinde ne olursa olsun ailemle, arkadaşlarımla konuşurum. Gerçi arkadaşlarımla konuşmam tam dedikodu sayılmaz, çünkü onlara ne söylüyorsam genelde yüzlerine de söylerim. O yüzden içim rahat oluyor. Ama aile içinde durum farklı tabii. Mesela aile büyüklerimizle bir şey konuşulsa, onu gidip başkasına anlatamam. Bence işte o dedikodu oluyor. Ama arkadaşlarımla öyle bir sıkıntım yok. Benim arkamdan konuşulduğunda da pek bozulmadım açıkçası. Olur öyle şeyler yani. Duyduğum tatsız şeyler oldu ama çok da büyütmedim, bir şey yapmadım. Belki gençlik zamanlarımda farklı olabilirdi ama şimdi öyle değilim” (Erkek, 28, Kadıköy, Bekar, İşletmeci).

Dedikodu eylemini, diğer şiddet türlerine kıyasla daha hafif bir biçim olarak değerlendiren bir başka katılımcı, bu tür davranışların her zaman psikolojik şiddet kapsamına girmeyebileceğini, içeriğe ve söyleniş biçimine bağlı olarak değişebileceğini ifade etmiştir:

Dedikodu ya da arkadan konuşma psikolojik şiddet olabilir ama diğer şiddet türlerine göre daha hafif kalıyor. Bu yüzden her zaman şiddet olarak nitelendirmem. “Yapar mısınız?” dersiniz, evet, insanları çok kötü etkilemeyecek şekilde yaptığım olur. Eğer biri hakkında gerçeğe ilgisi olmayan şeyler söylüyorsa bu bence sözlü şiddettir. Ama yaşanmış bir olayı konuşuyorsa, bu doğrudan şiddet sayılmaz. Bu yüzden ben söylenenleri, bağlama ve kullanılan ifadelerle değerlendiririm. Her dedikodu zarar verici değildir ama bazıları gerçekten kırıcı olabilir. Bana da yapıldı rahatsız edici ama konuşulanlar iftira değilse ya da çok ağır değilse, beni fazla etkilemez. Başkalarının arkamdan ne söylediğini duymak çok umursadığım bir şey değil” (Kadın, 18, Gaziosmanpaşa, Bekar, Çalışmıyor).

Mülakat görüşmelerinde dedikodu eylemini nadiren gerçekleştirdiğini ve şiddet kapsamında değerlendirmedeğini belirten katılımcı kendi hakkında konuşmasını problemli bir durum olarak algılamadığını belirtmiştir. Hatta bazı durumlarda bunu kişisel çekiciliklerinin bir göstergesi olarak yorumlamaktadır:

“Arkadan konuşma veya dedikodu şiddet değildir. Mutlaka birileri dedikodumu yapmıştır. Arkadaşlarım, ailem, akrabalarım... Elbet bir şekilde arkamdan konuşmuşlardır. Bana kalırsa, dedikodu yapmak şiddet kapsamına girmez. Sürekli yapılıyorsa bile, bence bu bir şiddet değil. Aksine, Beni çekemiyorlar diye düşünürüm ve bu durum hoşuma bile gider. Ben dedikodu bazen yaparım, yani arkadaş ortamlarında çok aşırıya kaçmadan, nadiren de olsa” (Erkek, 23, Gaziosmanpaşa, Bekar, Serbest Meslek).

Saha görüşmelerinde, dedikodunun şiddet ya da olumsuz bir davranış olarak değerlendirilip değerlendirilmemesinde belirleyici ölçütlerden biri, konuşulan şeyin kişinin yüzüne de söylenip söylenmemesidir. Dedikodu eylemini şiddet olarak görmeyen bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir:

“Dedikodu ve arkadan konuşma bence şiddet değildir. Yapar mısınız dersiniz arkadan konuştuğum şeyi yüzüne de söyledim için hem yaparım hem yapmam derim. Her söylediğimi biliyorlar, bir şey konuştuysam söylüyorum da. Bana yapılsa rahatsız olmam, umursayacağım bir durum değil” (Erkek, 21, Gaziosmanpaşa, Bekar, Öğrenci)

Farklı bir katılımcı, dedikoduyu şiddet olarak değerlendirmedeğini ancak rahatsız edici bulunduğunu belirtmiştir. Hakkında konuşulanların özellikle beklemediği kişilerden geldiğinde olumsuz etkilediğini ifade etmiş, yine de bu durumu yüksek düzeyde bir zarar olarak görmediğini vurgulamıştır:

“Bence dedikodu yapmak şiddet değildir. Hakkımda yapıldığını duyuyorum, ister istemez kulağıma geliyor. Hatta yoğun olarak dedikodu yapıldığını da biliyorum. Hakkımda söylenenler iyi şeylerse bu hoşuma gidiyor ama kötü şeylerse çok umursamıyorum desem de yine de insanın içinde kötü bir his bırakıyor. Özellikle beklemediğim kişilerden duyunca daha olumsuz etkiliyor. Ben de dedikodu bazen yaparım, yaptığım oluyor yalan söylemeyeyim. Çoğu zaman istemeden de olsa yapıyoruz” (Erkek, 25, Fatih, Bekar, Çalışmıyor).

Dedikodu birkaç yaygın söylemle karışmaktadır. Bunlar iftira, kulaktan kulağa yayılan söylentiler, birinin gıyabında yapılan bilgi paylaşımı ve konu edindiğimiz dedikodudur. Söylentiler denildiğinde kamusal bir haberin yayılması, gerçek iletişim ağında olunmayan birinin bilgisi veya doğruluğu kestirilemeyen bir haberin paylaşımından bahsedilebilir. Bir başkası hakkında yapılan bilgi aktarımı da her zaman dedikodu olmamaktadır; X bir kişinin şehir dışında olması, bir başkasının iş değişikliği bu tip konuşma modelleridir. Ancak dedikodu olay üzerinden sıklıkla yargı bağlamı bilgi paylaşımıdır. Bu haber içeriğini oluşturan olay her ne kadar olumsuz, ahlak dışı veya negatif tanımlı olmasa da aktarım, konuşmanın söylemi olumsuzluk barındırmaktadır. Bilinen birinin kaza geçirmesi sosyal bir olayın aktarılması konumundayken onunun bunu hak ettiğine dair bir tutum veya ifade, ya da bu konuda kendi hatası olduğuna dair tutum yakın sosyal çevreden bir haberi dedikodu niteliğine döndürmektedir. Dolayısıyla dedikodunun doğasında olayın nötr niteliğine bağlam yükleme, salt bir olay olma durumuna katkı veya ihlal vardır. Güncel çalışmalar arasında dedikodunun aktif söyleyeni ve dedikodunun dinleyici tarafı arasında olan etkileşimden çıkarımlara yer veren deneysel veriler yer almaktadır. Kaynak ve söylem arasında bilgi edinmeye dair ne tür etkiler olduğunu gözlemlemeyi sağlayan bu çalışmaların ortaya koyduğu veriler oldukça dikkat çekicidir. Bunların başında kaynak olan söylem sahibi kişinin ifade ettiği paylaşımlar kadar kendine dair izlenim oluşturduğu gözlemlenmiştir. Bir diğer ifadeyle dedikoduyu yapan kişinin paylaştığı verinin olumluluk veya olumsuzluk içeriği kendisi hakkında çıkarım yapılmasına daha fazla etki etmektedir. Dolayısıyla mesajların yönlendirdiği hedef konuşulan kişiden daha yoğun olarak dedikoducunun kendisine dair olmaktadır. Özellikle olumsuz bilgi aktarımı dinleyen tarafın dedikoducu için negatif atfına yol açmaktadır (Farley, 2011: 574). Dedikodunun içeriği ve aktarıcı tarafın kim olduğu gibi farklı parametreler dedikodunun sosyal bağlamını çözümlemek için önem arz etmektedir. Bu amaçla dedikodunun olgusal açıdan insanlar tarafından nasıl değerlendirildiği, ne biçimde yapıldığı ve kimler tarafından yapıldığı incelenmiştir. Bunların yanı sıra dedikodunun hangi motivasyonlardan kaynaklanarak yapıldığı da sorgulanmaktadır. Temel olarak dedikodu yapmaya yönelik dört güdüden bahsedilmektedir. Birinci olarak dolaylı saldırganlık/agresiflik temelli dedikodudan bahsedilmektedir. Bu tip dedikoduda dedikoducu kendi gücünü arttırmaktadır, ayrıca karşı tarafı kendi görüşüne adapte etmeye çalışmaktadır, dedikodusunu yaptığı kişinin manipüle edilmesini sağlarken onun itibarını zedelemekte kendi itibarını ise kuvvetlendirmektedir (Beersma, 2012: 2644). Dedikodu motivasyonu olan ikinci güdü sosyal haritalama -social map- oluşturmaktır amaçlıdır. Bireyler sosyal haritalama yaparak bir başkası hakkında daha fazla bilgi edinmek veya kendi bildiklerini doğrulamayı sağlamak amacıyla (Beersma, 2012: 2645). Dedikoduya neden olan üçüncü tip motivasyon sosyal eğlence amaçlıdır, kişi dedikodu yaparak hem kendisini hem de dinleyiciyi günlük rutinlerden uzaklaştırmış olur. Dedikodu içerikli sohbetlerin keyifli olması, eğlendirici olması medyada yer alan magazin haberlerinin ve programlarının neden bu kadar popüler olduğunu da açıklamaktadır (Beersma, 2012: 2645).

Üçüncü şahıslar hakkındaki bilgi paylaşımının olumlu olması daha ince bir tutum olarak nitelenirken, olumsuz konuşmalar kabalıkla ve düşük kişilik nitelikleriyle ilişkilendirilmiştir. Yine de her koşulda daha fazla dedikodu yapan kişilerin daha az dedikodu yapan kişilere nazaran güven ve saygınlık açısından daha az olumlu değerlendirildiklerini göstermektedir (Farley, 2011: 574-579). Herhangi birinin yaşam akışı hakkında olağan bir bilgi ile dedikodu ayrımını oluşturan olumsuz konuşmalar olarak ifade ettiğimiz bu tip konuşmaların temelde ahlaki eleştiri hatta öfke içerdiği bilinmektedir. Dahası bu dedikodu mahiyetindeki eleştirel söylem genelleme içermektedir. Bahsi edilen eylemden çıkarımla kişinin bu eylemi yapabilecek kişi olması anlatılmaktadır. Anlatı olayı anlatan tarafından anlam ve yargı yüklü olarak dile getirilir (Robles, 2015: 3). Dedikodunun olumsuz tanımlı olmasının zemininde aranması gereken bu kapsam, olayın ve eyleyenin belki de hiç alakası olmayan gerçeklikler kurgulanmasına olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla buraya kadar bahsettiğimiz verilere göre dedikodu yapan grup ve kişilerin sosyal açıdan popüler ve baskın olması birincil durum, popüler olmalarına karşın olumsuz değerlendirilmeleri de ikincil durum olarak bir arada yer almaktadır.

Dedikodu eylemi saha görüşmelerinde özellikle yaygınlığı sebebiyle önemli bir tema olarak bulunmuştur. Katılımcıların dedikoduya ilişkin tutumları, bu eylemin şiddet kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği konusunda belirgin bir çelişki sergilemektedir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu dedikodu yaptığını kabul etmekle birlikte, bu eylemi her zaman yıkıcı veya şiddet içeren bir davranış olarak görmemektedir. Katılımcıların büyük bir kısmı dedikodunun içeriğine, bağlamına ve amacına bağlı olarak psikolojik ya da sözel şiddete dönüşebileceğini ifade etmiştir. Özellikle yalan içeren, mahrem bilgilerin ifşasına dayanan ya da itibarı zedeleyen dedikodu türleri, şiddet olarak nitelendirilmiştir. Buna karşın, bazı katılımcılar dedikodunun sıradan ve toplumsal bir alışkanlık olduğunu, hatta bazı durumlarda eğlenceli ya da iletişimi kolaylaştırıcı yönleri bulunduğunu belirtmiştir.

Literatürde ise dedikodunun evrensel bir sosyal olgu olduğu hem olumsuz sonuçlar doğurabileceği hem de sosyal bağları güçlendirme, normları pekiştirme gibi işlevlere sahip olabileceği vurgulanmaktadır. Araştırmamız, dedikodunun Türkiye’de yaygın bir iletişim biçimi olduğunu ve kültürel normlar, bireysel motivasyonlar ve sosyal dinamikler bağlamında karmaşık bir olgu olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Türkiye’de dedikodu kültürü, toplumsal etkileşimlerin önemli bir parçası olarak hem sözel şiddetin bir biçimi hem de sosyal bağları düzenleyen bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırma, İstanbul’un farklı sosyo-ekonomik kesimlerinden katılımcılarla yapılan derinlemesine görüşmeler aracılığıyla dedikodunun toplumsal algısını, şiddetle ilişkisini ve cinsiyet temelindeki farklılaşmaları incelemiştir.

Çalışmanın bulguları, dedikodunun katılımcılar tarafından çelişkili bir şekilde hem gündelik bir iletişim aracı hem de potansiyel bir sözel şiddet biçimi olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Özellikle içeriğin yıkıcı olup olmaması, dedikodunun şiddet kapsamında görülüp görülmemesinde belirleyici olmuştur. Örneğin, mahrem bilgilerin ifşası veya itibar zedeleyici söylemler açıkça şiddet olarak tanımlanırken, basit bilgi paylaşımları veya eğlence amaçlı konuşmalar bu kapsamın dışında tutulmuştur. Dedikodu, özellikle kalabalık ve gözlem altındaki ortamlarda daha yıkıcı bir şiddet biçimi olarak tanımlanmıştır. Çoğu katılımcı, dedikodunun bireysel özgürlüğü kısıtlayan, psikolojik yıpranma yaratan ve sosyal ilişkilere zarar veren yönlerini vurgulamıştır. Bu durum, dedikodunun hem kadınlar hem de erkekler tarafından bir şiddet biçimi olarak tanındığını ve sosyal ilişkilerde ciddi etkiler yarattığını göstermektedir.

Cinsiyet rolleri bağlamında ise dedikodu, geleneksel olarak kadınlarla özdeşleştirilen bir davranış olmasına rağmen, erkeklerin de bu eylemi farklı biçimlerde gerçekleştirdiği görülmüştür. Kadınlar dedikoduyu sosyal bağları güçlendirici bir araç olarak kullanırken, erkekler daha çok eleştiri ve statü vurgusu yapan bir yaklaşım sergilemiştir. Bununla birlikte, her iki cinsiyet de kendileri hakkında yapılan dedikodudan benzer düzeyde rahatsızlık duyduklarını ifade etmiştir. Dedikodunun toplumsal işlevine ilişkin tartışmalar, bu olgunun yalnızca olumsuz sonuçlar doğurmadığını, aynı zamanda grup normlarını pekiştirme, bilgi akışını sağlama ve sosyal hiyerarşileri yönetme gibi işlevleri olduğunu ortaya koymuştur. Gluckman’ın işlevselci yaklaşımı, dedikodunun toplumsal düzeni sürdürmedeki rolünü vurgularken; Paine’in bireysel motivasyonlar üzerine odaklanan eleştirisi, dedikodunun kişisel çıkarlara hizmet eden bir araç olabileceğine işaret etmektedir. Saha verileri literatür bilgilerinde iki karşıt görüş olan toplumsal işlevselci ve bireysel motivasyon analizlerine uyumludur.

Sonuç olarak, dedikodu Türkiye’de karmaşık ve çok boyutlu bir sosyal olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem gündelik yaşamın doğal bir parçası hem de kontrol edilmediğinde psikolojik zarara yol açabilecek bir şiddet biçimi olabilmektedir. Bu nedenle, dedikodunun olumsuz etkilerini azaltmak için toplumsal farkındalık çalışmaları ve iletişim becerilerinin geliştirilmesi önemlidir. Gelecek araştırmalarda, farklı kültürlerle karşılaştırmalı çalışmalar yapılması ve dedikodunun dijital iletişimdeki yansımalarının incelenmesi bu alandaki literatüre

önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Dunbar, R. I. M. (2004). Gossip in evolutionary perspective. *Review of General Psychology*, 8(2), 100-110. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.8.2.100>
- Robles, J. S. (2015). Gossip. In K. Tracy (Ed.), C. Ilie, & T. Sandel (Assoc. Eds.), *The international encyclopedia of language and social interaction*, 1-6. John Wiley & Sons, Inc. <https://doi.org/10.1002/9781118611463/wbielsi077>
- Farley, S. D. (2011). Is gossip power? The inverse relationships between gossip, power, and likability. *European Journal of Social Psychology*, 41, 574-579. <https://doi.org/10.1002/ejsp.821>
- Beersma, B., & Van Kleef, G. A. (2012). Why people gossip: An empirical analysis of social motives, antecedents, and consequences. *Journal of Applied Social Psychology*, 42(11), 2640-2670. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2012.00956.x>
- Paine, R. (1967). What is gossip about? An alternative hypothesis. *Man, New Series*, 2(2), 278-285. <https://doi.org/10.2307/2799493>
- Sabourin, T. C., Infante, D. A., & Rudd, J. E. (1993). Verbal aggression in marriages: A comparison of violent, distressed but nonviolent, and nondistressed couples. *Human Communication Research*, 20(2), 245-267. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.1993.tb00323.x>
- Shope, G. L., Hedrick, T. E., & Geen, R. G. (1978). Physical/verbal aggression: Sex differences in style. *Journal of Research in Personality*, 12(1), 24-42. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1978.tb00600.x>
- Jay, T., & Janschewitz, K. (2008). The pragmatics of swearing. *Journal of Politeness Research*, 4(2), 267-288. <http://dx.doi.org/10.1515/JPLR.2008.013>
- Gluckman, M. (1963). Gossip and scandal. *Current Anthropology*, 4(3), 307-315. <https://doi.org/10.1086/200378>
- Ingram, G. P. D. (2018). Gossip. In H. Callan (Ed.), *The international encyclopedia of anthropology*. John Wiley & Sons, Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781118924396.wbiea1835>
- Hegarty, K. L., & Bush, R. (2002). Prevalence and associations of partner abuse in women attending general practice: A cross-sectional survey. *Australian and New Zealand Journal of Public Health*, 26(5), 437-442. <https://doi.org/10.1111/j.1467-842X.2002.tb00344.x>